

HORYZONTY BEZPIECZEŃSTWA

UNIWERSYTET OPOLSKI

Opole

Nr 10(1) 2018

ISSN 2543-6090

HORYZONTY BEZPIECZEŃSTWA

NR 10 (1) 2018

pod redakcją

Tomasza Dukiewicza

Opole 2018

Wydział Prawa i Administracji

Komitet Redakcyjny

Tomasz Dukiewicz (przewodniczący Polska), Vladan Holcner (Czechy),
Vojtech Jurčák (Słowacja), Kamila Kasperska-Kurzawa (Polska),
Rastislav Kazanský (Słowacja), Jan Mazal (Czechy),
Jacek Ryczyński (Polska), Henryk Spustek (Polska)

Redaktor Naczelny

Tomasz Dukiewicz

Redaktorzy Tematyczni

Tomasz Dukiewicz - Bezpieczeństwo publiczne
Kamila Kasperska - Zagrożenia bezpieczeństwa personalnego
Henryk Spustek - Aspekty inżynierii bezpieczeństwa

Stali Recenzenci

Radosław Antonów (Polska), Vasyl Gulay (Ukraina),
Zbyšek Korecki (Czechy), Jarosław Krzewicki (Włochy),
Andrzej Krzyszkowski (Polska), Ivan Majchút (Słowacja),
Zdzisław Polcikiewicz (Polska), Jaroslav Usiak (Słowacja)

Redakcja Techniczna i Językowa

Alicja Paluch

Projekt Okładki

Katarzyna Głowania

© Copyright by Wydział Prawa i Administracji
Uniwersytet Opolski, Opole 2018

ISSN 2543-6090

Wersją pierwotną czasopisma jest wersja elektroniczna

SPIS TREŚCI

Małgorzata Marciniak	Nadzwyczajne obostrzenie kary na podstawie art. 65 k.k.	7
Katarzyna Daniel	Obywatelska inicjatywa ustawodawcza na przykładzie Szwajcarii	35
Marcin Adamczyk	Przesłuchanie w aspekcie kryminalistycznym i psychologicznym	49
Gracjan Miernicki	Znaczenie przestrzeni dla bezpieczeństwa państwa- głębia strategiczna i projekcja siły	67
Alicja Paluch	Analiza rozwoju wybranych czynników potęgotwórczych państw Grupy Wyszehradz- kiej w obszarze społeczno-gospodarczym	79
Justyna Posełek	Zanieczyszczenie powietrza - smog	91
Kacper Dąbrowski	Rozwój chrześcijaństwa i jego wpływ na świa- domość tożsamości narodowej Polaków	101

Contents

Małgorzata Marciniak	Extraordinary aggravation of punishment under Art. 65 of the Criminal Code	7
Katarzyna Daniel	Citizen's legislative initiative on the example of Switzerland	35
Marcin Adamczyk	Interrogation in the forensic and psychological aspects	49
Gracjan Miernicki	Meaning of space in state's security - strategic depth and power projection	67
Alicja Paluch	Analysis of the development of selected power-building factors of the Visegrad Group countries in the socio - economic area	79
Justyna Posełek	Air pollution - smog	91
Kacper Dąbrowski	The development of Christianity and its influence on the awareness of national identity among Poles	101

*Małgorzata Marciniak*¹

Nadzwyczajne obostrzenie kary na podstawie art. 65 k.k.

Streszczenie

Istnieje pewna kategoria przestępstw cechujących się znacznym stopniem społecznej szkodliwości, ze względu na osobę sprawcy lub charakter czynu. Są to przestępstwa, z których popełniania sprawca uczynił sobie stałe źródło dochodu, albo przestępstwa popełniane w zorganizowanej grupie albo związku przestępczym, czy też przestępstwa o charakterze terrorystycznym. Wobec sprawców tych przestępstw stosuje się przepisy dotyczące wymiaru kary, środków karnych oraz środków związanych z poddaniem sprawcy próbie, przewidziane dla recydywisty wielokrotnego.

Sąd wymierza więc (z ograniczeniami dotyczącymi sprawcy przestępstwa z art. 258 k.k.) karę nadzwyczajnie obostrzoną, a więc karę w wysokości powyżej dolnej granicy ustawowego zagrożenia, a może ją wymierzyć do górnej granicy ustawowego zagrożenia zwiększonego o połowę.

Słowa kluczowe: nadzwyczajne obostrzenie kary, zorganizowana grupa przestępcza, związek przestępczy, przestępstwo o charakterze terrorystycznym

¹ dr Małgorzata Marciniak, adiunkt Uniwersytet Opolski, Wydział Prawa i Administracji

Wstęp

Przestępczość zawodowa i zorganizowana istniała od wieków². W obecnej dobie pojawił się nowy rodzaj przestępczości – przestępczość o charakterze terrorystycznym. Kolejne polskie ustawy karne przewidywały instrumenty do walki z tymi niebezpiecznymi zjawiskami. W k.k. z 1932 r., nie znalazła się definicja przestępczości zawodowej, ale dużo miejsca poświęcono przestępczości popełnianej w konfiguracji wieloosobowej. Przepis art. 60 § 2 k.k. z 1932 r., nakazywał stosowanie wobec przestępcy zawodowego lub z nawyknienia nadzwyczajne obostrzenie kary, według tych samych reguł, które przewidziane zostały dla recydywisty³. W k.k. z 1969 r. przy użyciu znamienia „trwałe źródło dochodu” opisano trzy przestępstwa: paserstwo w typie kwalifikowanym (art. 215 § 2 k.k. z 1969 r.) oraz dwa przestępstwa gospodarcze w typach kwalifikowanych (art. 221 § 4 i art. 223 § 3 k.k. z 1969 r.). Do k.k. z 1997 r., wprowadzono przepisy umożliwiające surowsze potraktowanie przestępców zawodowych, przestępców działających w ramach przestępczości zorganizowanej, a także przestępców popełniających przestępstwa o charakterze terrorystycznym. Przepisy te były zmieniane, a kolejne nowelizacje polegały na rozszerzeniu zakresu ich stosowania (był to początkowo art. 58 a k.k., natomiast aktualnie jest to art. 65 § 1 k.k.). Stosownie do art. 65 § 1 k.k. przepisy dotyczące wymiaru kary, środków karnych oraz środków związanych z poddaniem sprawcy próbie, przewidziane wobec recydywisty wielokrotnego stosuje się także do sprawcy, który:

- z popełnienia przestępstwa uczynił sobie stałe źródło dochodu;
- popełnia przestępstwo działając w zorganizowanej grupie albo w związku mającym na celu popełnienie przestępstwa;
- popełnia przestępstwo o charakterze terrorystycznym.

² Szerzej na temat przestępczości zawodowej zob. A. Solarz, *Zagadnienie przestępczości zawodowej w Polsce*, Warszawa 1967

³ Szerzej na ten temat zob. L. Peiper, *Komentarz do kodeksu karnego, prawa o wykroczeniach, przepisów wprowadzających obie te ustawy*, Kraków 1936, s. 167-173

1. Przypadek pierwszy: sprawca z popełnienia przestępstwa uczynił sobie stałe źródło dochodu

Przestępcę zawodowego określa się w powyższym przepisie, jako tego, który „z popełnienia przestępstwa uczynił sobie stałe źródło dochodu”. Interpretacją tego znamienia zajmowały się sądy w swoich orzeczeniach, zwracając uwagę na różne aspekty. Wskazywano przede wszystkim, że do realizacji tego znamienia konieczna jest: powtarzalność, systematyczność, stałość, regularność, wielokrotność, osiągnięcia stałego źródła dochodu, niezależnie od długości okresu jego pozyskiwania, czy celu jaki przyświecał sprawcy. Dochód ten nie musi być jedynym, ani głównym źródłem, a może stanowić tylko uboczne źródło dochodu. W postanowieniu z dnia 13 lutego 2008 r., Sąd Najwyższy stwierdził: „Sprawca czyni sobie z przyjmowania korzyści majątkowej stałe źródło dochodu wówczas, gdy dopuszcza się przestępstwa wielokrotnie i z pewną regularnością, ale takie zachowania stanowią dla niego sposób na uzyskiwanie dochodu, przy czym nie musi to być ani jedyne, ani główne jego źródło”⁴. Na fakt, iż stałości uzyskiwania źródła dochodu nie uzależnia się od czasu trwania tego procederu zwrócił uwagę Sąd Najwyższy w postanowieniu z dnia 8 stycznia 2015 r., uznając: „Przepis art. 65 § 1 k.k. nie uzależnia stosowania nadzwyczajnego obostrzenia kary wobec sprawcy, który popełnienia przestępstwa uczynił sobie stałe źródło dochodu, od czasu jego trwania; decydujące znaczenie ma w tym względzie sposób działania sprawy, który zgodnie z jego zamierzeniem przysparza mu stałego dochodu”⁵. Mimo, iż realizacja tego znamienia nie jest uzależniona od okresu uzyskiwania nielegalnego dochodu, to w niektórych orzeczeniach określony został czasokres. Przykładowo w wyroku Sądu Apelacyjnego we Wrocławiu z dnia 11 marca 2016 r. sąd ten stwierdził: „(...) Jeżeli oskarżony przez 5 miesięcy, w krótkich odstępach czasu, wykorzystując nieporadność pokrzywdzonych, doprowadził ich do niekorzystnego rozporządzenia mieniem, to nie można mieć wątpliwości, że uczynił sobie z oszustw stałe źródło dochodu”⁶. W innym wyroku Sąd Apelacyjny w Krakowie wskazał: „Sprawca czyni sobie z popełnienia przestępstwa stałe źródło dochodu, gdy dopuszcza się przestępstwa (ewentualnie zachowań stanowiących elementy przestępstwa ciągłego) wielokrotnie i z pewną regularnością, a takie zachowania stanowią dla niego

⁴ Postanowienie SN z dnia 13.02.2008 r., III KK 369/07, OSNKW 2008/6/46; Wyrok SA w Krakowie z dnia 12.02.2015 r., II AKa 271/14, OSASz 2015/2/17-27; Wyrok SA w Łodzi z dnia 10.04.2014 r., II AKa 45/14, Lex nr 1461100; Wyrok SA w Lublinie z dnia 9.10.2013 r., II AKa 172/13, Lex nr 1378753

⁵ Postanowienie SN z dnia 8.01.2015 r., VKK, 165/14, OSNKW 2015/6/49

⁶ Wyrok SA we Wrocławiu z dnia 11.03.2016 r., II AKa 46/16, Lex nr 20235588

sposób na uzyskiwanie systematycznego dochodu, przy czym nie musi to być ani jedyne, ani główne jego źródło, innymi słowy istotne jest tu, przez jak długi okres dochód był przez sprawcę osiągany i z jaką częstotliwością”⁷. Stosownie do postanowienia Sądu Najwyższego z dnia 28 lutego 2008 r.: „Okres osiągania dochodu (art. 65 § 1 k.k.) nie jest oczywiście bez znaczenia, ale uznania go za stały ustawodawca nie warunkuje trwaniem przez określony czas. Sąd Okręgowy poświęcił tej kwestii bardzo dużo uwagi i wskazał, iż niezależnie od tego, że proceder przestępczy trwał trzy miesiące, to staranne przygotowania skazanych do jego prowadzenia ujawniły zamiar kontynuowania tak długo, jak byłby on skuteczny. W tym stanie rzeczy stanowisko Sądu odwoławczego wyrażone w aprobachie dla zamieszczenia w opisie i kwalifikacji przypisanego oskarżonym przestępstwa art. 6 § 1 k.k. uznać należało za prawidłowe, nieuchybające treści tego przepisu”⁸. Zdaniem Sądu Apelacyjnego we Wrocławiu: „Czas trwania działalności przestępczej nie jest wyznacznikiem, który miałby decydować o ustaleniu, iż sprawcy z popełnienia przestępstwa uczynili sobie stałe źródło dochodu. Nawet bowiem jego krótkotrwałość nie stanowi przeszkody dla takiego ustalenia. Niezbędnym zaś jest wykazanie elementu stałości i systematyczności takich zachowań, które przysparzają sprawcy profity z przestępstwa”⁹. Sąd Apelacyjny we Wrocławiu uważa, iż krótkotrwałość uzyskiwania dochodu nie stanowi przeszkody przyjęcia art. 65 § 1 k.k. Innego zdania jest natomiast Sąd Apelacyjny w Lublinie, który w wyroku z dnia 16 stycznia 2014 r. wskazał, iż pozyskiwanie korzyści majątkowych musi być długotrwałe. W wyroku tym czytamy: „(...) Oprócz tego, by źródło dochodu było regularne, istotnym jest sposób bezprawnego pozyskiwania korzyści majątkowych, który musi być długotrwały”¹⁰. Na tle wskazanych wyżej orzeczeń sądowych zarysowały się rozbieżności interpretacyjne związane z tym, czy dla realizacji znamion z art. 65 § 1 k.k. konieczne jest pozyskiwanie bezprawnych korzyści majątkowych przez dłuższy czas, czy też może to być krótko, czy kwestia ta nie ma wcale znaczenia. Zdaniem J. Majewskiego „decydujące dla oceny, czy mamy do czynienia ze źródłem, które przynosi dochód stały, jest to, przez jak długi czas dochód z tego źródła jest, względnie - ma być – przez sprawcę osiągany oraz z jaką częstotliwością”¹¹. W omawianym przepisie nie wskazuje się

⁷ Wyrok SA w Krakowie z dnia 2.07.2014 r., II AKa 62/14, KZS 2014/9/38

⁸ Postanowienie SN z dnia 28.02.2008 r., V KK 238/07, OSN wSK 2008/1/501

⁹ Wyrok SA we Wrocławiu z dnia 6.03.2014 r., II AKa 31/14, Lex nr 1454680

¹⁰ Wyrok SA w Lublinie z dnia 16.01.2014 r., II AKa 261/13, Lex nr 1430723

¹¹ J. Majewski w: A. Barczak-Opustil, M. Bielski, G. Bogdan, Z. Cwiakalski, M. Dąbrowska-Kardas, W. Górski, M. Iwański, M. Jakubowski, J. Jodłowski, P. Kardas, J. Majewski, M. Małecki, A. Plich,

na czasokres pozyskiwania korzyści majątkowych, konieczny do przyjęcia stałego źródła dochodu. Z drugiej jednak strony, jeżeli ten dochód ma być powtarzalny systematyczny, stały, regularny, wielokrotny to jest oczywiste, iż musi być uzyskiwany przez pewien określony czas. Jaki okres uczynienia sobie z przestępstwa źródła dochodu, który będzie mógł być rozumiany jako „stałe źródło dochodu” będą o tym decydowały okoliczności konkretnego przypadku.

2. Przypadek drugi: sprawca działa w zorganizowanej grupie lub w związku mającym na celu popełnienie przestępstwa

Przepis art. 65 § 1 k.k. ma zastosowanie wobec sprawcy, który popełnia przestępstwo działając w zorganizowanej grupie albo związku mających na celu popełnienie przestępstwa. Znamiona te budzą wiele kontrowersji i rozbieżności interpretacyjnych. Tworzenie organizacji przestępczej jest procesem rozciągniętym w czasie. „Grupa przestępcza nie powstaje w ściśle określonym, konkretnym terminie, ale jest to proces długofalowy. Niemniej jednak sąd, aby przypisać danej osobie udział w zorganizowanej grupie mającej na celu popełnianie przestępstw, czy też przypisać popełnienie konkretnego przestępstwa we współdziałaniu z innymi osobami w ramach zorganizowanej grupy mającej na celu popełnienie przestępstwa, musi dokładnie ustalić od jakiego momentu może być mowa o istnieniu takiej grupy, czy w danym, ściśle określonym czasie takowa grupa faktycznie istniała, a więc czy mieliśmy ściśle określony ośrodek decyzyjny (przywództwo) oraz w miarę stabilny podział zadań i funkcji wewnątrz grupy, powiązania między jej członkami oraz przesłanek nadających tej grupie element trwałości”¹². Istnienie zorganizowanej grupy przestępczej często ma wpływ na sposób popełnienia przestępstwa. Celem ustalenia, czy istnieje zorganizowana grupa przestępcza sąd musi szczegółowo przeanalizować stan faktyczny, a także ustalić stosunki jakie łączą poszczególnych uczestników tej organizacji. Nie ulega wątpliwości, iż grupa przestępcza to coś więcej niż współsprawstwo, czy luźny związek kilku osób. Na istnienie jej składają się następujące aspekty: strukturalny - poziom zorganizowania osób, funkcjonalny - cel i sposób popełnienia określonego przestępstwa, dynamiczny - różnorodność i zmienność mogących występować czynności sprawczych, psychologiczny - powiązania i relacje pomiędzy członkami

M. Pyrcak-Górowska, J. Raglewski, M. Szewczyk, Sz. Tatapata, W. Wróbel, A. Zoll, *Kodeks karny. Część ogólna. Tom I. Komentarz do art. 53-116*, pod. red. W. Wróbla i A. Zolla, Warszawa 2016, s. 259

¹² Wyrok SA w Katowicach z dnia 10.12.2009 r., II AKa 360/09, KZS 2010/3/58

grupy, socjologiczny - odrębność danej organizacji od społeczeństwa i jego struktur, wyznawanie wspólnych odrębnych wartości¹³.

Poszukując definicji zorganizowanej grupy przestępczej, należy zwrócić uwagę na definicje „grupy terrorystycznej” i „grupy zorganizowanej” podane w Dyrektywie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2017/541 z dnia 15 marca 2017 r., w sprawie zwalczania terroryzmu i zastępującej decyzję ramową Rady 2002/475/WSiSW oraz zastępującą decyzję Rady 2005/671/WSiSW¹⁴. Zgodnie z art. 2 pkt 3 dyrektywy: „grupa terrorystyczna” oznacza grupę zorganizowaną złożoną z więcej niż dwóch osób, ustanowioną na pewien czas i działającą w uzgodniony sposób w celu popełniania przestępstw terrorystycznych, natomiast „grupa zorganizowana” oznacza grupę, która nie jest przypadkowo sformułowana w celu natychmiastowego popełnienia przestępstwa oraz w której nie ma potrzeby formalnego określenia ról członków grupy, ciągłości członkostwa lub rozwiniętej struktury¹⁵. Biorąc pod uwagę fakt, iż w polskiej ustawie karnej nie istnieje legalna definicja zorganizowanej grupy przestępczej, w orzecznictwie sądowym i doktrynie pojawiła się kwestia, czy w porządku krajowym można stosować bezpośrednio definicje wskazane w aktach prawa międzynarodowego, w szczególności w powyższej konwencji. Zdaniem Sądu Okręgowego w Białymstoku: „Kodeks karny penalizuje udział w zorganizowanej grupie mającej na celu przestępstwo. Wobec powyższego możliwe jest bezpośrednio stosowanie Konwencji. Art. 258 k.k. statuuje to przestępstwo nie precyzuje jednak pojęcia zorganizowanej grupy mającej na celu przestępstwo. Wobec braku definicji legalnej sprzeczne z Konwencją należy uznać, że Kodeks karny da się pogodzić z Konwencją. Wykładnia art. 258 k.k. powinna uwzględniać definicję zorganizowanej grupy przestępczej zawartą w Konwencji. Co więcej, skoro Konwencja zawiera taką definicję i zarazem jest częścią krajowego porządku prawnego, to definicja zawarta w Konwencji powinna być traktowana, tak jak definicja legalna”¹⁶. Z poglądem tym nie zgodził się B. Ziorkiewicz podkreślając, iż przepis art. 258 § 1 k.k. wprowadzono do k.k. przed uchwaleniem konwencji. Ponadto definicja zawarta w tym akcie prawa międzynarodowego powstała wyłącznie

¹³ Zob. K. Wiak w: F. Ciepły, A. Grześkowiak, M. Gałązka, r.G. Hałas, S. Hyps, D. Szeleszczuk, K. Wiak, *Kodeks karny. Komentarz*, pod red. A. Grześkowiak, K. Wiak, Warszawa 2017, s. 1207-1208

¹⁴ Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2017/541 z dnia 15 marca 2017 r. w sprawie zwalczania terroryzmu i zastępująca decyzję ramową Rady 2002/475/WSiSW oraz zastępująca decyzję Rady 2005/671/WSiSW, (Dz. U. UE. L. 2017.88.6 z dnia 31 marca 2017 r.).

¹⁵ Ibidem

¹⁶ Wyrok SO w Białymstoku z dnia 24.07.2014 r., III K 31/12, Portal Orzeczeń Sądów Powszechnych, <http://orzeczenia.ms.gov.pl/>

„dla celów konwencji”¹⁷. Należy przyjąć, iż definicje zorganizowanej grupy przestępczej zaproponowane w konwencji nie stanowią definicji legalnych na gruncie polskiego prawa karnego. Zasadne byłoby de lege ferenda rozważenie wprowadzenia do k.k. definicji zorganizowanej grupy przestępczej, uwzględniającej dorobek doktryny prawa karnego i orzecznictwa sądowego. Definicja ta winna być ujęta szerzej niż wynika to z aktów prawa międzynarodowego. Można zaproponować następujące rozumienie zorganizowanej grupy przestępczej: zorganizowana grupa przestępcza to ugrupowanie składające się z co najmniej 3 osób, posiadające trwałą strukturę pionową (z wyodrębnionym ośrodkiem decyzyjnym) albo poziomą (bez wyodrębnionego ośrodka decyzyjnego), wykazujące odrębności od zasad przyjętych w danym społeczeństwie i nie identyfikujące się z nimi, o więziach psychologicznych łączących poszczególne jednostki, świadomie zmierzające do realizacji zamierzonego celu, jakim jest popełnienie przestępstwa lub przestępstwa skarbowego¹⁸.

W przepisie art. 258 k.k. ustawodawca ujął dwie odmiany struktur przestępnych: związek przestępczy oraz zorganizowaną grupę przestępczą. Mimo, iż związek przestępczy ma dłuższą tradycję, istniał bowiem już pod rządami k.k. z 1932 r. - to wprowadzona do k.k. w 1995 r. zorganizowana grupa przestępcza zdaje się go wypierać. Łatwiej jest bowiem ustalić istnienie zorganizowanej grupy przestępczej, a ponadto nie zachodzi konieczność wskazania granicy, pomiędzy tymi organizacjami przestępczymi. Zdaniem M. Klepner podstawowym wyznacznikiem pomiędzy związkiem przestępczym a zorganizowaną grupą jest poziom zorganizowania, a co za tym idzie – stopień spójności¹⁹. K. Laskowska jako kryteria różnicujące oba ugrupowania przestępne wskazuje trwałą ich strukturę²⁰. Zaprezentowana próba wytyczenia granicy nie jest oczywiście precyzyjna, gdyż przy tak nieostrych kryteriach różnicujących obie organizacje przestępcze, nie jest możliwe wytyczenie dokładnej granicy. W doktrynie panuje zgoda co do tego, iż związek przestępczy, w odróżnieniu od zorganizowanej grupy, musi posiadać: trwałe formy organizacyjne, oznaczone kierownictwo, dys-

¹⁷ B. Ziorkiewicz, *Projekt Konwencji Narodów Zjednoczonych przeciwko ponadnarodowej przestępczości zorganizowanej*, „Prokuratura i Prawo” 2000, nr 10, s. 72 i n.; B. Ziorkiewicz, *Implementacja Konwencji Narodów Zjednoczonych przeciwko międzynarodowej przestępczości zorganizowanej*, „Prokuratura i Prawo” 2002, nr 6, s. 75

¹⁸ Szerzej na temat zorganizowanej grupy przestępczej i związku przestępczego zob. M. Marciniak, *Przestępstwo brania udziału w zorganizowanej grupie albo związku przestępczym w polskim kodeksie karnym*, Opole 2018

¹⁹ M. Klepner, *Pojęcie „zorganizowanej grupy” i „związku przestępczego” w świetle polskiego prawa i orzecznictwa*, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych” 2000, nr 2

²⁰ K. Laskowska, *Teoretyczne i praktyczne podstawy odpowiedzialności z art. 258 k.k.*, „Prokurator” 2004, nr 1, s. 24

cyplinę, przewidziane rygory organizacyjne, długofalowy program działania, wyższy stopień zorganizowania niż grupa przestępna. Na powyższe cechy związku wskazuje większość przedstawicieli doktryny prawa karnego²¹. Zdaniem T. Bojarskiego „związek stanowi szczególną formę porozumienia, którego stałym elementem jest więź organizacyjna pomiędzy uczestnikami, wykazująca z reguły strukturę hierarchiczną. Porozumienie oparte jest na świadomości uczestnictwa, świadomości wspólnych celów i form działania. Związek wykazuje też pewne cechy trwałości i kierownictwo”²². Według A. Marka związek przestępczy to „mające na celu popełnienie przestępstw ugrupowanie co najmniej trzech osób, które charakteryzuje się względnie trwałą strukturą organizacyjną, ma wyodrębnione kierownictwo i opiera swoją działalność na zasadach dyscypliny oraz podziału ról”²³. Minimalnymi cechami jakimi winien charakteryzować się związek przestępczy - w ocenie A. Michalskiej-Warias - są: istnienie co najmniej trzech członków połączonych porozumieniem co do popełnienia przynajmniej jednego czynu zabronionego, oznaczone kierownictwo, pewna trwałość w czasie, a także stosunkowo wysoki poziom zorganizowania²⁴. C. Sońta wymienił natomiast następujące cechy związku: obowiązywanie zasad rekrutacji i usuwania członków, istnienie hierarchii przejawiającej się w ustaleniu kierownictwa, podział zadań pomiędzy poszczególne osoby, ustalony program i formy działalności, ustalenie obowiązków członków (obejmujących w szczególności podporządkowanie się poleceniom kierownictwa i określonym zasadom dyscypliny)²⁵. Uważam, że związek przestępczy to organizacja oparta na trwałych podstawach, obliczona na dłuższe istnienie, mająca określone kierownictwo, porządek wewnętrzny, więź i dyscyplinę organizacyjną²⁶. Z powodu istniejących trudności w rozgraniczeniu obu powyższych struktur można zaobserwować tendencję do odchodzenia od kwalifikowania czynów jako branie udziału w związku mającym na celu popełnienie przestępstw, na rzecz zorganizowanej grupy przestępczej. Na tą prawidłowość zwróciła uwagę A. Michalska-Warias²⁷. Biorąc pod uwagę nieostrość zna-

²¹ K. Wiak w: F. Ciepły, A. Grześkowiak, M. Gałązka, r.G. Hałas, S. Hyps, D. Szeleszczuk, K. Wiak, op. cit., s. 1210

²² T. Bojarski, *Odpowiedzialność karna za niektóre formy przestępczości zorganizowanej*, „Studia Iuridica Lubliniensia”, t. I, Lublin 2003, s. 18

²³ A. Marek, *Komentarz do kodeksu karnego. Część ogólna*, Warszawa 2000, s. 256

²⁴ A. Michalska-Warias, *Przestępczość zorganizowana i prawnokarne formy jej przeciwdziałania*, Lublin 2006, s. 267

²⁵ C. Sońta, *Zorganizowana grupa i związek przestępny w polskim prawie karnym na tle teorii i orzecznictwa – zarys problematyki*, „Wojskowy Przegląd Prawniczy” 1997, nr 2, s. 16

²⁶ Por. M. Marciniak (zd. Bryła), *Porozumienie, zorganizowana grupa, związek przestępczy jako formy organizacyjne przestępczości zorganizowanej*, „Prokuratura i Prawo” 2000, nr 3, s. 24; M. Marciniak: *Przestępstwo brania udziału w zorganizowanej grupie albo związku przestępczym w polskim kodeksie karnym*, Opole 2018

²⁷ A. Michalska-Warias, *Zorganizowana . . .*, s. 100-101

mion „związku przestępnego”, obserwowalną tendencję orzecniczą oraz brak precyzyjnych kryteriów rozróżnienia tych dwóch organizacji przestępczych, powstaje pytanie, czy uzasadnione jest dalsze funkcjonowanie związku mającego na celu popełnienie przestępstwa lub przestępstwa skarbowego. Przedstawiciele doktryny prawa karnego w większości są zgodni, iż w przepisie art. 258 k.k. wystarczająca byłaby definicja jednego ugrupowania przestępczego. Różnią się natomiast w poglądach, którą definicję uznać za zbędną. Jak wskazała A. Michalska-Warias: „Skoro grupa jest zrzeszeniem mniej zorganizowanym niż związek, to pozostawienie w art. 258 k.k. tylko pojęcia grupy pozwalałoby na podciągnięcie pod dyspozycję tego przepisu wszelkich form zrzeszeń przestępnych od trzy osobowych zespołów złodziei po kilkusetosobowe zrzeszenia typu mafijnego”²⁸. Według autorki za realizacją tego postulatu *de lege ferenda* przemawiają także rezultaty dotychczas podejmowanych działań na forum międzynarodowym, dotyczące prób zdefiniowania przestępczości zorganizowanej, kładące nacisk na definicję zorganizowanej grupy przestępczej. Ponadto na gruncie k.k. za udział w grupie albo związku przestępczym grożą takie same kary, a stopień społecznej szkodliwości czynów bardziej się wiąże z ich charakterem, niż ze stopniem zrzeszenia²⁹. E. Zatyka, wskazała dodatkowo, iż „obecny kształt unormowania z art. 258 k.k. obliguje sędziego do ustalenia konkretnego charakteru struktury przestępczej, w której uczestniczy sprawca, co niejednokrotnie może być zadaniem trudnym. Należałoby rozważyć możliwość wyeliminowania z treści przepisu dwóch postaci struktury przestępczej, które przecież nie zostały normatywnie zdefiniowane i ograniczenie dyspozycji przepisu art. 258 k.k. do jednej tylko postaci przestępnego współdziałania”³⁰. E. Zatyka nie sprecyzowała, którą organizację przestępczą należałoby w k.k. pozostawić stwierdzając jedynie, że: „Za wykorzystaniem pojęcia związku przemawia polska tradycja legislacyjna, natomiast za pozostaniem przy pojęciu grupy - fakt, że każdy związek w zasadzie stanowi grupę przestępczą”³¹. Według E. Zatyki w doktrynie i orzecznictwie utrzymało się zarówno pojęcie zorganizowanej grupy, jak i związku przestępnego i ten dualizm organizacji nie powoduje szczególnych komplikacji w sferze stosowania prawa³². P. Góralski uważa, pojęcie

²⁸ A. Michalska-Warias, *Przestępczość . . .*, s. 387

²⁹ *Ibidem*

³⁰ E. Zatyka w: *Przestępczość zorganizowana*, pod red. E. W. Pływaczewskiego, Warszawa 2011, s. 223-224; Por. E. Zatyka, *Rozbicie przestępczej solidarności na tle Kodeksu karnego z 1997 r.* w: *Oblicza współczesnej przestępczości zorganizowanej*, pod. red. K. Laskowskiej, Białystok 2014

³¹ *Ibidem*, s. 224

³² *Ibidem*

„związek” dotyczy większej liczby przestępców, powiązanych organizacyjnie w sposób trwały, z wyodrębnionym kierownictwem, mający na celu działanie ukierunkowane z reguły na stałe. Chodzi o zawodowe popełnianie czynów karalnych. Zdaniem autora wprowadzenie obok definicji związku przestępczego także definicji zorganizowanej grupy, zniwelowało różnicę pomiędzy współsprawstwem do konkretnego czynu a ugrupowaniem przestępnym powodując, iż odróżnienie tych dwóch normatywnych form konstrukcyjnych w wielu wypadkach jest utrudnione. W związku z tym autor postuluje, powrót do rozwiązania, w którym zorganizowaną grupą przestępczą byłoby określane słabiej od związku przestępnego zorganizowane zrzeszenie, które stawiałoby sobie za cel popełnienie co najmniej dwóch przestępstw. Nie stałoby to na przeszkodzie uznania za formy zorganizowanych ugrupowań przestępczych także struktur mających na celu popełnienie tylko jednego przestępstwa. Wówczas jednak należałoby ustalić złożoną i rozbudowaną strukturę przyjmującą formę związku przestępnego³³. Propozycja ta jest ciekawa, w kontekście próby rozgraniczenia zorganizowanej grup przestępczej od współsprawstwa. Wymaga jednak pozostawienia i szerszego niż dotychczas sięgania po konstrukcję związku przestępczego. Postulat *de lege ferenda* zgłoszony przez A. Michalską-Warias, zasługuje na akceptację. Wystarczająca byłaby penalizacja brania udziału w zorganizowanej grupie przestępczej. Jeżeli bowiem można ukarać za coś mniej, to tym bardziej można ukarać za coś więcej. Jeżeli więc sprawca brałby udział w wysoce zorganizowanej grupie przestępczej - to sąd mógłby tą okoliczność wziąć pod uwagę w ramach sędziowskiego wymiaru kary i orzec wyższą karę. Jeżeli natomiast zorganizowana grupa przestępna cechowałaby się niskim poziomem zorganizowania, kara winna być odpowiednio niższa. W doktrynie i orzecznictwie występują kontrowersje dotyczące rozumienia znamienia „brania udziału w zorganizowanej grupie lub związku mających na celu popełnienie przestępstwa lub przestępstwa skarbowego”. Powstaje bowiem pytanie, czy wystarcza sama bierna przynależność do organizacji przestępczej, a więc pasywny w niej udział, czy też konieczny jest czynny (aktywny) udział w takiej organizacji.

³³ P. Góralski, *Przestępstwo brania udziału w zorganizowanej grupie lub związku przestępczym o charakterze zbrojnym w poglądach doktryny, orzecznictwie sądowym oraz danych statystycznych. Część II – Problematyka regulacji udziału w zorganizowanej grupie lub związku o charakterze zbrojnym w kodeksie karnym z 1997 r.*, „Wojskowy Przegląd Prawniczy” 2016, nr 4, s. 78-80

B. Gadecki ze względu na formę „brania udziału” wyróżnił: udział bierny, sprowadzający się do wyrażenia zgody na wzięcie udziału w organizacji przestępnej, bez jakiegokolwiek dalszej aktywności, a także udział czynny, przejawiający się w:

- w popełnieniu przynajmniej jednego przestępstwa w ramach organizacji przestępczej;
- aktywności w postaci pomocnictwa do przestępstwa popełnionego przez organizację przestępczą;
- wykonywaniu innych czynności poza wyrażeniem zgody na wzięcie udziału w organizacji przestępnej, nie będące jednak pomocnictwem do żadnego przestępstwa³⁴.

K. Wiak opowiedział się za możliwością uznania, iż sam bierny udział w organizacji przestępnej stanowi realizację znamion strony przedmiotowej przestępstwa z art. 258 k.k. Zdaniem autora za takim rozumieniem przemawia wykładnia językowa i systemowa. Ustawodawca odróżnia bowiem znamię „brania udziału”, jak to ma miejsce w przypadku przestępstw z art. 258 § 1 k.k., art. 130 § 1 k.k., art. 158 § 1 k.k., od znamienia „brania czynnego udziału”, jak to ma miejsce na gruncie art. 254 § 1 k.k.³⁵ Zwolennikami poglądu, iż dla realizacji znamienia „brania udziału” wystarcza sama gotowość do wykonywania czynności w ramach organizacji przestępczej, bez konieczności rzeczywistego wykonania czynności prowadzących do urzeczywistnienia tego celu są również: M. Kalitowski³⁶, J. Skała³⁷, O. Górniok³⁸, M. Bojarski³⁹. Według ostatniego z wymienionych autorów kryminalizację pasywnego udziału w grupie przestępczej uzasadnia chociażby sam fakt, że osoba taka stanowi swoistą „rezerwę” dla tejże grupy⁴⁰. Ową bierność J. Skała definiuje natomiast jako „permanentną gotowość do popełnienia przestępstwa przez umiejscowionego w strukturze sprawcę”⁴¹. Zdaniem Tywończuk-Gieniusz i r. Rejmaniak lektura orzeczeń wskazuje na dominację stanowiska zakładającego, że pojęcie „brania udziału”, którym

³⁴ B. Gadecki, *Branie udziału w zorganizowanej grupie przestępczej (art. 258 k.k.)*, „Prokuratura i Prawo”, 2008, nr 3, s. 69

³⁵ K. Wiak w: F. Ciepły, A. Grześkowiak, M. Gałązka, r.G. Hałas, S. Hyps, D. Szeleszczuk, K. Wiak, op. cit., s. 1210

³⁶ M. Kalitowski w: *Kodeks karny. Komentarz*, pod red. M. Filara, Gdańsk 2005, s. 1371

³⁷ J. Skała, *Normatywne mechanizmy zwalczania przestępczości zorganizowanej świetle przepisów kodeksu karnego, cz. 1*, „Prokuratura i Prawo” 2004, nr 7-8, s. 67

³⁸ O. Górniok w: O. Górniok, S. Hoc, M. Kalitowski, S.M. Przyjemski, Z. Sienkiewicz, J. Szumski, L. Tyszkiewicz, A. Wąsek, *Kodeks karny. Komentarz*, Gdańsk 2005, s. 340

³⁹ M. Bojarski, *Przestępstwa przeciwko porządkowi publicznemu*, s. 779

⁴⁰ Ibidem

⁴¹ J. Skała, *Normatywne mechanizmy zwalczania przestępczości zorganizowanej w świetle przepisów kodeksu karnego, cz. I*, „Prokuratura i Prawo” 2004, nr 7-8, s. 67

ustawodawca posłużył się w art. 258 § 1 k.k. obejmuje swym zakresem, po pierwsze udział w tego rodzaju przestępstwach, dla popełnienia których grupa została założona (udział czynny), jak również przynależność do nielegalnej struktury (udział bierny). Jak zwrócili uwagę autorzy w orzecznictwie ugruntowany jest pogląd zakładający, iż do odpowiedzialności karnej z art. 258 § 1 k.k., ustawa nie wymaga czynnego udziału w popełnieniu innych przestępstw, a do wypełnienia znamienia czynności sprawczej polegającej na braniu udziału „wystarczy sama bierna przynależność, bez popełnienia jakichkolwiek innych czynów zabronionych”, ponieważ jest to przestępstwo formalne⁴². Analiza orzecznictwa utwierdziła autorów w przekonaniu, że znamię „brania udziału” w zorganizowanej grupie albo związku przestępczym wyczerpuje już samo przystąpienie do tej organizacji i pozostawanie w jej strukturze, chociażby członek tej organizacji nie pełnił w niej żadnej funkcji i nie wykonywał żadnych powierzonych mu zadań, a tylko jakieś czynności pomocnicze⁴³. Dla precyzji sformułowań należy wskazać, iż udział aktywny można rozumieć dwojako: tj. jako realizację przestępstwa stanowiącego cel zorganizowanej grupy albo związku przestępczego albo podjęcie innych czynności w ramach organizacji przestępczej, nie będących jednak jej zasadniczym celem. W orzecznictwie sądowym podkreślano, iż znamię udziału w organizacji przestępczej wymienionej w art. 258 § 1 k.k. wyczerpuje np. planowanie wspólnych akcji przestępnych, odbywanie spotkań, wyszukiwanie kryjówek, dzielenie łupów, podejmowanie czynności mających uniemożliwić wykrycie sprawców, wykonywanie określonych poleceń, czy zadań, kamuflaż działalności grupy, finansowanie jej⁴⁴.

Zdaniem J. Badziak z punktu widzenia językowego mogłoby się wydawać, że znamię „brania udziału” zawiera w sobie różnego rodzaju przejawy aktywności, z których część może stanowić realizację znamion innego przestępstwa, to jednak względy funkcjonalne i systemowe zdają się wskazywać na kierunek przeciwny⁴⁵. Jak wskazała autorka: „Z punktu widzenia zasady nullum crimen sine lege istotne będzie wówczas wskazanie, jaka to określona aktywność w grupie albo związku została podjęta (inna niż uczestnictwo w czynie zabronionym objętym celem danej struktury.

⁴² A. Tywończuk-Gieniusz, R. Rejmianiak, *Udział w zorganizowanej grupie lub związku przestępczym w świetle orzecznictwa Sądów Apelacyjnych i Sądu Najwyższego* w: *Oblicza współczesnej przestępczości zorganizowanej*, pod red. K. Laskowskiej, Białystok 2014, s. 294- 295; Zob. wyrok SA w Krakowie z dnia 19.12.2003 r. II AKa 257/03, „Krakowskie Zeszyty Sądowe” 2004, nr 4, poz. 41

⁴³ Ibidem, s. 295

⁴⁴ Zob. wyrok SA w Krakowie z dnia 2.11.2004 r., II AKa 119/04 LeX nr 584149; Wyrok SA w Lublinie z dnia 23.07.2002 r., II AKa 48/01, „Krakowskie Zeszyty Sądowe” 2003, nr 5, poz. 60

⁴⁵ J. Badziak, *Przestępstwo z art. 258 kodeksu karnego z 1997 r.* (Studia dogmatycznoprawne), Łódź 2014, s. 78-79

Opowiedzenie się za stanowiskiem pośrednim, w takim właśnie rozumieniu jest uzasadnione. „W każdej grupie przestępczej mamy do czynienia z demoralizacją jednych członków grupy przez drugich. Już samo występowanie w grupie przestępczej takich zjawisk, jak depersonalizacja jednostki, mniejsze poczucie odpowiedzialności, zwiększone poczucie siły, intensyfikacja uczuć, demoralizacja uzasadnia karanie za sam udział w grupie przestępczej, niezależnie od tego czy członkowie grupy już popełnili przestępstwo, czy dopiero uzgodnili i zaplanowali sposób jego popełnienia. Istnienie grupy przestępczej stanowi już samo w sobie zagrożenie dla porządku prawnego”⁴⁶. Branie udziału w grupie przestępnej musi być jednak dostrzegalne dla zewnętrznego obserwatora. Należy więc uznać, iż do dokonania tego przestępstwa z art. 258 k.k. konieczny jest aktywny udział, polegający na wykonywaniu określonych czynności w grupie, jak np. uczestniczenie w zebraniach, werbowanie nowych członków, przygotowywanie narzędzi, czy środków przewozu, koniecznych do dokonania przestępstwa. Nie musi to być natomiast udział aktywny rozumiany jako popełnienie przestępstwa lub przestępstwa skarbowego stanowiącego cel danej organizacji przestępczej.

3. Przypadek trzeci: sprawca popełnia przestępstwo o charakterze terrorystycznym

Nadzwyczajne obostrzenie kary może być zastosowane także wobec sprawcy przestępstwa o charakterze terrorystycznym. W wyniku implementacji Decyzji Ramowej Rady z dnia 13 czerwca 2002 r. w sprawie zwalczania terroryzmu, weszła w życie ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw, nowelizująca: ustawę z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny, a także ustawy z tej samej daty: Kodeks postępowania karnego, Kodeks karny wykonawczy oraz ustawę z dnia 28 października 2002 r. o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary⁴⁷. Na mocy art. 1 pkt 4 ustawy z dnia 16 kwietnia 2004 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw, z dniem 1 maja 2004 r., wprowadzono do przepisu art. 115 § 20 k.k. ustawową definicję przestępstwa o charakterze terrorystycznym⁴⁸. Stosownie do art. 115 § 20 k.k. przestępstwem

⁴⁶ M. Marciniak (zd. Bryła), *Porozumienie . . .*, s. 34-35

⁴⁷ (Dz. U nr 93, poz. 889); ustawa z dnia 6.06.1997 r. Kodeks karny (Dz.U. nr 88, poz. 55 ze zm.)

⁴⁸ Ustawa z dnia 16.04.2004 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw (Dz. U. nr 93, poz. 889 ze zm.); Por. K. Lewandowski, *Przepisy kodeksu karnego z 1997 roku dotyczące przestępstw o charakterze terrorystycznym*, „Wojskowy Przegląd Prawniczy” 2009, nr 3, s. 37-44

o charakterze terrorystycznym jest czyn zabroniony zagrożony karą pozbawienia wolności, której górna granica wynosi co najmniej 5 lat, popełniony w celu: poważnego zastraszenia wielu osób, zmuszenia organu władzy publicznej Rzeczypospolitej Polskiej lub innego państwa albo organu organizacji międzynarodowej do podjęcia lub zaniechania określonych czynności, wywołania poważnych zakłóceń w ustroju lub gospodarce Rzeczypospolitej Polskiej, innego państwa lub organizacji międzynarodowej - a także groźba popełnienia takiego czynu. Zdaniem S. Pikulskiego ujęcie różnorodnego i złożonego zjawiska terroryzmu w normy prawa karnego napotykało trudności. Chodziło tu o „stworzenie pewnej matrycy normatywnej, której nałożeniem na dany czyn przestępny stwierdza się, czy mamy do czynienia z przestępstwem noszącym znamiona przestępstwa terrorystycznego”⁴⁹. Zastosowana matryca ta nie jest jednak poprawna. Zjawisko terroryzmu jest bowiem zjawiskiem kryminalnym, ale o jednoznacznie ideologicznym podłożu. Tymczasem definicja przestępstwa terrorystycznego z art. 115 § 20 k.k. wprowadziła nieporozumienie polegające na tym, że zgodnie z wykładnią autentyczną tego przepisu jego znamiona mogą wyczerpywać np. gangi młodzieżowe, które dokonują uszkodzenia mienia i poważnie zastraszają społeczność lokalną. Według S. Pikulskiego nie jest to przestępstwo terrorystyczne. Aby uniknąć podobnych nieporozumień należy do przepisu art. 115 § 20 k.k. dodać element ideologicznego działania sprawców⁵⁰.

Na problem ten zwrócił również uwagę K. Wiak. Zdaniem autora przestępstwa wymienione w Decyzji Ramowej z 13 czerwca 2002 r. w sprawie zwalczania terroryzmu, są z natury przestępstwami pospolitymi, a charakter terrorystyczny uzyskują dopiero po spełnieniu dalszych warunków, pełniących rolę filtra pozwalającego na wyłączenie poza zakres pojęcia przestępstw terrorystycznych, zachowań odpowiadających formalnie znamionom opisanych czynów, lecz nie przedstawiających znacznego zagrożenia dla prawidłowego funkcjonowania państwa lub organizacji międzynarodowej. Definicja przestępstwa terrorystycznego wprowadza kryterium oceny zamiaru sprawcy. Należy bowiem określić, czy czyn został popełniony w realizacji jednego z trzech wymienionych w przepisie celów, bez konieczności badania politycznej motywacji sprawcy. Skutkuje to wyłączeniem z definicji przestępstw terrorystycznych czynników natury politycznej, ideologicznej czy religijnej, wpływających na kształtowanie się zamiaru prze-

⁴⁹ S. Pikulski, *Wpływ prawa europejskiego na unormowania przestępstwa o charakterze terrorystycznym w Polsce*, „Białostockie Studia Prawnicze” 2010, z. 8, s. 173

⁵⁰ Ibidem, s. 173-177

stępnego⁵¹. Według K. Wiaka definicja przestępstwa terrorystycznego jest dwusegmentowa. Ustawodawca posłużył się w niej kryterium formalnym, wyznaczając katalog czynów zabronionych, zagrożonych karą pozbawienia wolności, której górna granica wynosi co najmniej 5 lat oraz kryterium materialnym – wymagającym stwierdzenia u sprawcy zamiaru podbudowanego dodatkowymi przeżyciami psychicznymi w postaci dążenia do realizacji jednego z trzech celów wymienionych w art. 115 § 20 k.k.

Oba powyższe składniki definicji muszą wystąpić kumulatywnie⁵².

Na kwestie te zwrócił uwagę również: P. Chomentowski⁵³ i K. Daszkiewicz⁵⁴, r. Zawłocki⁵⁵, A. Michalska-Warias⁵⁶, J. Giezek⁵⁷, K. Lewandowski⁵⁸. Jak zauważył C. Sońta, wraz z wprowadzeniem definicji przestępstwa terrorystycznego, istnieje dychotomiczny podział przestępstw na: przestępstwa o charakterze terrorystycznym oraz pozostałe przestępstwa niemające takiego charakteru⁵⁹. Przestępstwo terrorystyczne stanowi system naczyń połączonych. Do jego popełnienia konieczna jest bowiem kumulatywna: realizacja ustawowych znamion czynu zabronionego zagrożonego karą pozbawienia wolności, której górna granica wynosi co najmniej 5 lat, opisanego w części szczególnej k.k. lub innej ustawie zawierającej przepisy karne, a także realizacja jednego przynajmniej z celów określonych w art. 115 § 20 pkt 1, 2 lub 3 k.k. Przechodząc do nadzwyczajnego obostrzenia kary na podstawie art. 65 § 1 k.k. wskazać należy, iż konsekwencje unormowania przyjętego w tym przepisie uwidaczniają się na płaszczyźnie kary i środków związanych z poddaniem sprawcy próbie. Wbrew zapisom ustawowym nie mają one natomiast wpływu na środki karne. Przykładowo konsekwencją popełnienia przez sprawcę działającego w zorganizowanej grupie albo

⁵¹ K. Wiak, *Harmonizacja prawa karnego państw Unii Europejskiej w zakresie zwalczania terroryzmu w: Abitt nom obiit. Księga poświęcona pamięci Księdza Profesora Antoniego Kościa SVD*, pod red. A. Dębińskiego, P. Stanisz, T. Barankiewicz, J. Potrzeszcz, W. Sz. Staszewskiego, A. Szarek-Zwijacz, M. Wójcik, Lublin 2013, s. 1404; Zob. też K. Wiak, *Prawnokarne środki przeciwdziałania terroryzmowi*, Lublin 2009, s. 37-64

⁵² K. Wiak w: F. Ciepły, A. Grześkowiak, M. Gałązka, r. G. Hałas, S. Hyps, D. Szeleszczuk, K. Wiak, *Kodeks karny. Komentarz*, pod red. A. Grześkowiak, K. Wiak, Warszawa 2015, s. 673 i n.

⁵³ P. Chomentowski, *Polski system antyterrorystyczny. Prawno - organizacyjne kierunki ewolucji*, Warszawa 2014, s. 69. Szerzej na temat kar i środków karnych zob. Mirosława Melezini, *Środki karne jako instrument polityki kryminalnej*, Białystok 2013

⁵⁴ K. Daszkiewicz: *O karaniu morderstw*, „Prokuratura i Prawo” 2010, nr 5 s. 8

⁵⁵ R. Zawłocki w: *Kodeks karny. Część ogólna. Komentarz*, pod. red. M. Królikowskiego, r. Zawłockiego, Warszawa 2011, s. 1162 i n.

⁵⁶ A. Michalska-Warias w: *Kodeks karny. Komentarz*, pod. red. T. Bojarskiego, Warszawa 2016, s. 325

⁵⁷ J. Giezek w: J. Giezek, N. Kłaczyńska, G. Łabuda, *Kodeks karny. Część ogólna. Komentarz*, pod. red. J. Giezka, Warszawa 2012, s. 738-740

⁵⁸ K. Lewandowski, *Przepisy kodeksu karnego z 1997 roku dotyczące przestępstw o charakterze terrorystycznym*, „Wojskowy Przegląd Prawniczy” 2009, nr 3, s. 39; Por. A. Marek, *Podstawy prawa karnego i prawa wykroczeń*, Toruń 2005, s. 151

⁵⁹ C. Sońta, *Terroryzm a przestępstwo o charakterze terrorystycznym*, w: *Reforma prawa karnego. W stronę spójności i skuteczności*, pod. red. J. Utrat-Mileckiego, Warszawa 2013, s. 148

związku mającym na celu popełnienia przestępstwa lub przestępstwa skarbowego - zrealizowania czynu stanowiącego cel organizacji przestępczej jest to, iż warunkowe przedterminowe zwolnienie może nastąpić po odbyciu $\frac{3}{4}$ kary (art. 78 § 2 k.k.), a okres próby nie może być krótszy niż 3 lata (art. 80 § 2 k.k.)⁶⁰. Zgodnie z art. 65 § 2 k.k. do sprawcy przestępstwa z art. 258 k.k. mają odpowiednie zastosowanie przepisy dotyczące sprawcy określonego w art. 64 § 2 k.k., z wyjątkiem przewidzianego w tym przepisie zaostrzenia kary. Wyłączenie obostrzenia kary wynika z faktu, że art. 258 k.k. zawiera własne, surowe sankcje, a sama okoliczność udziału w zorganizowanej grupie albo związku przestępczym nie powinna być dwukrotnie uwzględniana podczas ustalania zasad odpowiedzialności karnej. Nadzwyczajne obostrzenie kary nie będzie więc miało miejsca, gdy sprawca bierze udział w organizacji przestępczej opisanej w art. 258 § 1 k.k. Zaostrzenie kary na podstawie art. 65 § 1 k.k. będzie więc miało zastosowanie dopiero wtedy, gdy sprawca przestępstwa określonego w art. 258 k.k., nie tylko będzie brał udział w zorganizowanej grupie albo związku mających na celu popełnienie przestępstwa lub przestępstwa skarbowego, ale także popełnił co najmniej jedno przestępstwo będące celem działania tej organizacji⁶¹. Zwrócił na to uwagę Sąd Apelacyjny w Katowicach w wyroku z dnia 16 grudnia 2014 r. stwierdzając, iż: „Ustalenie o dokonaniu przez oskarżonych poszczególnych przestępstw w warunkach działania w zorganizowanej grupie, mającej na celu ich popełnianie, a w konsekwencji włączenie art. 65 § 1 k.k. do podstawy prawnej skazania, ma autonomiczny charakter i nie dzieli przestępstwa z art. 258 § 1 k.k., zarzucanego również tym oskarżonym. (...)”⁶². „Orzeczenie wynikające z przepisu art. 65 § 1 k.k. ma zastosowanie dopiero wówczas, gdy sprawca bierze udział w zorganizowanej grupie przestępczej lub w związku przestępczym i popełnia w ramach tych struktur chociaż jedno przestępstwo, a więc dopuszcza się co najmniej dwóch przestępstw pozostających w zbiegu realnym, tj. czynu z art. 258 k.k. (w którejkolwiek z form sprawczych) i określonego przestępstwa jednostkowego”⁶³. Wskazać należy, iż nadzwyczajne obostrzenie kary

⁶⁰ Szerzej na ten temat B. Kolasiński, *Dyrektywy wymiaru kary wobec sprawców określonych w art. 65 k.k.*, „Prokuratura i Prawo” 2002, nr 5, s. 48-50; Z. Cwiągalski, *Wybrane problemy wymiaru kary za przestępczość zorganizowaną*, „Prokuratura i Prawo” 2001, nr 12, s. 12-15; J. Badziak: op.cit., s. 236-242

⁶¹ A. Herzog w: P. Daniluk, T. Gardocka, r. Giętkowski, A. Herzog, S. Hoc, r. Janiszowski-Downarowicz, r. Kokot, V. Konarska-Wrzosek, J. Kosonoga, W. Kozieliwicz, B. Kunicka-Michalska, W. Kutzmann, M. Leciak, T. Oczkowski, Ł. Pohl, J. Potulski, T. Przesławski, J. Skorupka, J. Skupiński, J. Sobczak, B. J. Stefańska, r. A. Stefański, Z. Świda, A. Walczak-Żochowska, J. Warylewski, A. Wilkowska-Płóciennik, W. Zalewski, *Kodeks karny. Komentarz*, pod red. r. A. Stefańskiego, Warszawa 2015, s. 1613. Zob. też E. Zatyka w: *Przestępczość zorganizowana*, pod red. E. W. Pływaczewskiego, Warszawa 2011, s. 240; J. Badziak, op. cit., s. 236-239

⁶² Wyrok SA w Katowicach z dnia 16.12.2014 r., II AKa 349/14, Lex nr 1649225

⁶³ Wyrok SA w Gdańsku z dnia 28.05.2013 r., II AKa 89/13, Lex nr 1327507

polega na wymierzeniu kary powyżej dolnej granicy ustawowego zagrożenia do górnej granicy ustawowego zagrożenia zwiększonego o połowę (art. 64 § 2 k.k.) Przykładowo jeżeli celem zorganizowanej grupy było popełnienie przestępstwa wymuszenia rozbójniczego z art. 282 k.k. i cel ten został osiągnięty, wówczas (biorąc pod uwagę, że przestępstwo to zagrożone jest karą od roku do lat 10) sąd będzie mógł orzec karę od roku i 1 miesiąca do 15 lat pozbawienia wolności. Przy podstawie wymiaru kary za przestępstwo z art. 282 k.k. należy powołać art. 65 § 1 k.k., natomiast: „W kwalifikacjach prawnych przestępstw stypizowanych w art. 258 k.k. nie należy powoływać art. 65 § 1 k.k.”⁶⁴ W przypadku skazania za przestępstwo określone w art. 258 k.k. na karę pozbawienia wolności z warunkowym zawieszeniem jej wykonania orzeczenie dozoru kuratora jest obligatoryjne⁶⁵. Omawiając przepis art. 65 § 1 k.k. zwrócić uwagę należy na kwestię istotną z praktycznego punktu widzenia. Mianowicie nowelą z dnia 20 lutego 2015 r. uchylony został art. 69 § 3 k.k., który przewidywał, iż do sprawców określonych w art. 64 § 2 k.k., a więc do multirecydywistów, nie stosuje się warunkowego zawieszenia wykonania kary, o którym mowa w art. 60 § 3 – 5 k.k., a także w zasadzie nie stosuje się warunkowego zawieszenia kary na podstawie art. 69 § 1 k.k., poza wyjątkowymi wypadkami. Jak podkreślił J. Majewski konsekwencją powyższej zmiany legislacyjnej jest zniesienie wszelkich formalnych ograniczeń w stosowaniu instytucji warunkowego zawieszenia wykonania kary pozbawienia wolności odnoszących się do sprawców określonych w art. 65 k.k.⁶⁶ Kolejnym zagadnieniem wymagającym rozważenia jest kwestia, na którą zwrócił uwagę J. Duda a mianowicie, czy okoliczność ujęcia w art. 65 § 1 k.k. winna być wykazana w pełni samodzielnie w ramach czynionych przez sąd ustaleń faktycznych, czy też musi zostać ona powiązana z rozstrzygnięciem odnoszącym się do kwestii realizacji znamion przestępstwa z art. 258 k.k.⁶⁷ Zdaniem autora w orzecznictwie sądowym można tutaj wyróżnić dwa odmienne stanowiska: 1). Zgodnie z wyrokiem Sądu Apelacyjnego w Warszawie z dnia 19 kwietnia 2012 r.: „skazanie za udział w grupie przestępczej, uprzednie czy jednoczesne, nie jest warunkiem sine qua non dla przypisania sprawcy popełnienia go „działając w zorganizowanej grupie” - art. 65 § 1 k.k. są to bowiem niezależne od siebie ustalenia faktyczne i mogą (ale nie muszą) nastąpić w odrębnym postępowaniu. Można również popełnić przestępstwo w warunkach

⁶⁴ Wyrok SN z dnia 11.12.2013 r., IV KO 94/13, Lex nr 1403905

⁶⁵ Wyrok SN z dnia 28.05.2013 r., II KK 339/12, OSNKW 2013/10/87

⁶⁶ J. Majewski, *Kodeks karny. Komentarz do zmian 2015*, Warszawa 2015, s. 266

⁶⁷ J. Duda, *Popelnienie przestępstwa w zorganizowanej grupie lub związku przestępczym. Uwagi do wyroku Sądu Najwyższego z dnia 14 lutego 2011 r.*, sygn. III KK 261/12, „Prokuratura i Prawo” 2014, nr 10, s. 92

art. 65 § 1 k.k., nie będąc członkiem takiej grupy, a jedynie działając wspólnie z nią w popełnieniu konkretnego przestępstwa”⁶⁸. Podobnie Sąd Apelacyjny w Katowicach w wyroku z dnia 29 września 2005 r. wskazał, iż „nic nie stoi na przeszkodzie, aby sąd orzekający miał możliwość samodzielnego, odrębnego ustalenia możliwości odpowiadania przez oskarżonego w warunkach art. 65 § 1 k.k., w sytuacji, gdy formalnie nie zarzucono mu popełnienia przestępstwa z art. 258 k.k. Posiada on swobodę w zakresie ustalenia wszelkich okoliczności faktycznych, a więc i wtedy, gdy weryfikuje przesłanki wymienione w art. 65 § 1 k.k. i bada, czy sprawca z popełnienia przestępstwa uczynił sobie stałe źródło dochodu lub popełnia przestępstwo, działając w zorganizowanej grupie albo związku mającym na celu popełnienie przestępstwa”⁶⁹. W innym wyroku Sąd Apelacyjny w Katowicach stwierdził, iż umorzenie z uwagi na przedawnienie karalności postępowania karnego za czyn z art. 258 k.k. nie stoi na przeszkodzie przyjęciu, że innego czynu dopuścił się on w ramach zorganizowanej grupy mającej na celu popełnienie przestępstwa oraz uwzględnieniu przepisu art. 65 k.k. w podstawie prawnej skazania, w sytuacji gdy poczynione ustalenia faktyczne pozwalają na taką konkluzję⁷⁰. Pogląd ten podzielił także Sąd Apelacyjny w Katowicach w wyroku z dnia 18 marca 2014 r. wskazując: „Umorzenie postępowania o czyn z art. 258 § 1 k.k. nie wyklucza możliwości zastosowania przepisu art. 65 k.k. Wymieniona w nim przesłanka „działania w zorganizowanej grupie przestępczej” wymaga każdorazowo ustalenia w stosunku do konkretnego czynu i stanowi element kwalifikacji prawnej, jak i podstawy wymiaru kary, niezależnie od tego, czy danemu sprawcy przypisano popełnienie przestępstwa z art. 258 § 1 k.k.”⁷¹. 2). Zgodnie z wyrokiem Sądu Najwyższego z dnia 14 lutego 2013 r., warunkiem przypisania sprawcy działania z art. 65 § 1 k.k., jest ustalenie, iż zostały również zrealizowane znamiona jednego z przestępstw opisanych w art. 258 k.k. Zdaniem sądu obostrzenie wynikające z art. 65 § 1 k.k. ma bowiem zastosowanie dopiero wówczas, gdy sprawca bierze udział w zorganizowanej grupie przestępczej lub związku przestępczym i popełnia w ramach tych struktur chociaż jedno przestępstwo, a więc dopuszcza się co najmniej dwóch przestępstw pozostających w zbiegu realnym, tj. przestępstwa z art. 258 k.k.

⁶⁸ Wyrok SA w Warszawie z dnia 19.04.2012 r., II AKa 17/12, Lex nr 1238263

⁶⁹ Wyrok SA w Katowicach z dnia 29.09.2005 r., II AKa 235/05, Lex nr 164581; Podobnie wyrok SA w Lublinie z dnia 22.11.2005 r., II AKa 227/05, Lex nr 166024

⁷⁰ Wyrok SA w Katowicach z dnia 21.05.2015 r., II AKa 65/15, Lex nr 1745768; Zob. też wyrok SA w Łodzi z dnia 31.07.2014 r., II AKa 18/14, Lex nr 1544864

⁷¹ Wyrok SA w Katowicach z dnia 18.03.2014 r., II AKa 384/13, Biuletyn SA Ka 2014/2/4-5; Zob. też wyrok SA w Katowicach z dnia 2.08.2013 r., II AKa 480/12, KZS 2014/2/62

i określonego przestępstwa jednostkowego⁷². Do zaprezentowanego wyżej drugiego stanowiska, odniósł się krytycznie J. Duda. Zdaniem autora przesłanki ujęte w art. 65 § 1 k.k. w postaci działania w zorganizowanej grupie lub związku mających na celu popełnienie przestępstwa mają charakter samoistny, podobnie jak pozostałe przesłanki nadzwyczajnego obostrzenia kary ujęte w tym przepisie⁷³. Według autora podzielenie stanowiska Sądu Najwyższego zaprezentowanego w wyroku z dnia 14 lutego 2013 r., prowadziłoby do trudnych do zaakceptowania konsekwencji procesowych i przypadku rozstrzygania w odrębnych postępowaniach o odpowiedzialności za przestępstwo popełnione w ramach działania w zorganizowanej grupie lub związku przestępczym oraz za przestępstwo brania udziału w takiej grupie lub związku. w art. 8 § 1 k.p.k. została wyrażona zasada samodzielności jurysdykcyjnej sądu odnoszącej się zarówno do ustalenia stanu faktycznego, jak i rozstrzygania problemów prawnych. Wydaje się więc, iż brak prawomocnego rozstrzygnięcia co do odpowiedzialności karnej za przestępstwo z art. 258 k.k., w odrębnym postępowaniu, jak też brak skargi uprawnionego oskarżyciela w tym zakresie nie uniemożliwia sądowi zakwalifikowania przestępstwa, jako popełnionego w ramach działania w zorganizowanej grupie lub związku przestępczym. Z drugiej strony prawomocne skazanie za przestępstwo z art. 258 k.k. nie przesądza jeszcze o zaktualizowaniu się przesłanki do nadzwyczajnego obostrzenia kary z art. 65 § 1 k.k. Przepis ten zawiera bowiem warunek istnienia związku funkcjonalnego pomiędzy uczestnictwem w grupie a dokonaniem przestępstwa⁷⁴. Jak zwrócił uwagę J. Duda element funkcjonowania osoby w grupie przestępczej może pełnić podwójną funkcję: znamienia czynności wykonawczej przestępstwa z art. 258 § 1 k.k., czy też okoliczności wpływającej na wymiar kary za inne przestępstwo⁷⁵. Działanie w zorganizowanej grupie albo związku mających na celu popełnienie przestępstwa, jako znamień z art. 258 § 1 k.k., zostało ujęte szerzej niż na gruncie art. 65 § 1 k.k. Do popełnienia przestępstwa z art. 258 § 1 k.k. nie jest bowiem konieczne popełnienie przestępstwa, będącego celem tego ugrupowania przestępczego. Do zastosowania przepisu art. 65 § 1 k.k. konieczne jest natomiast poczynienie szerszych ustaleń, prowadzących się nie tylko do udziału w zorganizowanej grupie albo związku przestępczym, ale także do popełnienia przez taką organizację przestępstwa. Zgodzić się należy z J. Dudą, iż nie musi nastąpić skazanie

⁷² Wyrok SN z dnia 14.02.2013 r., III KK 261/12, Lex nr 1288695

⁷³ J. Duda, *Popelnienie przestępstwa w zorganizowanej grupie lub związku przestępczym. Uwagi do wyroku Sądu Najwyższego z dnia 14 lutego 2013 r.*, sygn. Akt III KK 261/12, „Prokuratura i Prawo” 2014, nr 10, s. 95

⁷⁴ *Ibidem*, s. 97-99

⁷⁵ *Ibidem*, s. 99

za przestępstwo z art. 258 k.k., aby możliwe było zastosowanie art. 65 § 1 k.k. Nie można wykluczyć sytuacji, w której osoba nie należąca do organizacji przestępczej będzie z nią współdziałała. Na sytuację taką zwrócił uwagę Sąd Apelacyjny w Katowicach stwierdzając, iż: „(...) Przepis art. 65 § 1 k.k. posługuje się bowiem zwrotem „popełnia przestępstwo działając w zorganizowanej grupie albo związku mających na celu popełnienie przestępstwa”, a zatem jego wykładnia w sposób jednoznaczny prowadzi do wniosku, że może on mieć zastosowanie wyłącznie do sprawcy będącego członkiem zorganizowanej grupy przestępczej, a tym samym nie znajduje zastosowania do sprawcy, który jedynie działa wspólnie ze zorganizowaną grupą przestępczą w popełnieniu konkretnego przestępstwa, nie będąc jednak jej członkiem”⁷⁶.

Kolejnym zagadnieniem wymagającym rozważenia jest stosunek przestępstwa z art. 258 k.k. do innych przestępstw popełnionych przez organizację przestępczą, o której mowa w tym przepisie. Należy bowiem rozważyć, czy pomiędzy tymi przestępstwami zachodzi: zbieg przestępstw (pozorny albo realny), czy też zbieg przepisów ustawy (pozorny albo realny). Zdaniem J. Badziak, konsekwencją wykładni zawężającej znamienia „bierze udział”, o którym mowa w art. 258 § 1 k.k., a polegającej na wyłączeniu z zakresu jego desygnatów tych aktywnych zachowań, które polegają na popełnieniu przez organizację przestępną innego przestępstwa, stanowiącego jej cel, w każdym przypadku pomiędzy czynem zabronionym polegającym na „braniu udziału” w przestępczej organizacji a konkretnym typem rodzajowym zawsze zachodzić będzie realny zbieg przestępstw, nie zaś kumulatywny zbieg przepisów, który ewentualnie wchodziłby w grę tylko w przypadku wykładni znamienia czasownikowego „bierze udział”, obejmującej również popełnianie przestępstw w ramach danej struktury przestępczej⁷⁷. Różne podejścia do omawianej kwestii zaprezentowały sądy w poniższych orzeczeniach. Na realny zbieg przestępstw wskazał Sąd Apelacyjny w Łodzi uważając, że: „Zakwalifikowanie zachowania sprawcy z art. 258 § 1 k.k. nie powoduje pochłonięcia przestępstw - popełnionych w ramach grupy - jako przejawu realizacji celu. Przeciwnie, przestępstwa popełnione w ramach grupy powinny być kwalifikowane według przepisów, których znamiona wyczerpuje zachowanie sprawcy i mimo, że podjęte w ramach grupy jako przejaw realizacji jej celu, bez kwalifikacji kumulatywnej z art. 258 § 1 k.k. To ostatnie przewinienie jest bowiem występkiem bezskutkowym, a po-

⁷⁶ Wyrok SA w Katowicach z dnia 12.09.2013 r., II AKa 205/13, Biuletyn SA Ka 2013/4/5-6

⁷⁷ J. Badziak: op. cit., s. 80

pełnienie przestępstwa będącego formą realizacji celu grupy, nie jest jego skutkiem. Tak wytworzony stan bezprawny utrzymuje się tak długo, jak długo trwa przynależność do grupy i nie wymaga dokonywania innych działań przestępczych. Jest to więc przestępstwo, które pozostaje w realnym zbiegu z innymi przestępstwami popełnionymi w czasie przynależności do grupy, w tym również przestępstwami popełnionymi w ramach realizacji celu grupy”⁷⁸ W takim przypadku powinno dojść do skazania za przestępstwo z art. 258 § 1 k.k., a także do skazania za przestępstwo stanowiące cel zorganizowanej grupy albo związku przestępczego przy zastosowaniu art. 65 § 1 k.k., a następnie winno dojść do orzeczenia kary łącznej w granicach od najwyższej z wymierzonych kar za oba przestępstwa do ich sumy, nie przekraczając jednak 810 stawek dziennych grzywny, 2 lat ograniczenia wolności albo 20 lat pozbawienia wolności. Zauważyć należy, iż „(...) Skazanie za udział w grupie przestępczej uprzednie czy jednoczesne nie jest warunkiem sine qua non dla przypisania sprawcy popełnienia go „działając w zorganizowanej grupie” - art. 65 § 1 k.k. Są bowiem niezależne od siebie ustalenia faktyczne i mogą (ale nie muszą) nastąpić w odrębnym postępowaniu. Można również popełnić przestępstwo w warunkach art. 65 § 1 k.k. nie będąc członkiem takiej grupy, a jedynie działając wspólnie z nią w popełnieniu konkretnego przestępstwa”⁷⁹. Sąd Apelacyjny w Poznaniu, uwzględniając realia konkretnej sprawy podał, kiedy można przyjąć kumulatywny zbieg przepisów ustawy pisząc: „Kumulatywny zbieg przepisów ustawy należy przyjąć wyłącznie w wypadku, kiedy w przypisanym oskarżonemu czynie zawierają się znamiona czynności wykonawczych opisanych w przepisach określających różne typy czynów zabronionych. Przepis art. 258 § 3 k.k. jest jedynie kwalifikowaną odmianą typu określonego w art. 258 § 1 k.k. stanowiąc, poprzez odwołanie się wprost do § 1, uzupełnienie znamiona tam wskazanych”⁸⁰. Jeżeli więc sprawca jedynie bierze udział w zorganizowanej grupie albo związku mających na celu popełnienie przestępstwa lub przestępstwa skarbowego, a ta organizacja przestępna nie popełniła jeszcze żadnego innego czynu zabronionego, nie może być mowy o nadzwyczajnym obostrzeniu kary. Jeżeli natomiast zorganizowana grupa przestępcza popełniła przestępstwo, dla popełnienia którego została stworzona - to sprawcy tego kolejnego przestępstwa należy nadzwyczajnie obostrzyć karę, na podstawie art. 65 § 1 k.k., podając ten przepis

⁷⁸ Wyrok SA w Łodzi z dnia 26.03.2013 r., II AKa 258/12, Lex nr 1321966; Zob. też wyrok SA w Łodzi z dnia 22.11.2012 r., II AKa 226/12, Lex nr 1237097; Zob. też wyrok SA w Łodzi z dnia 29.10.2012 r. II AKa 212/12, Lex nr 1294812

⁷⁹ Wyrok SA w Warszawie z dnia 19.04.2012 r., II AKa 17/12, Lex nr 123826

⁸⁰ Wyrok SA we Wrocławiu z dnia 11.07.2012 r., II AKa 158/12, Lex nr 1216433

w podstawie wymiaru kary. Pomiedzy przestępstwem z art. 258 § 1 k.k., a przestępstwem stanowiącym cel organizacji przestępczej najczęściej będzie zachodził realny zbieg przestępstw, choć (w zależności od okoliczności konkretnego przypadku) nie można również wykluczyć innych rozwiązań. W kwalifikacjach prawnych przestępstwa z art. 258 § 1 k.k. nie należy powoływać w podstawie prawnej wymiaru kary art. 65 § 1 k.k., a tym bardziej art. 65 § 1 i 2 k.k. oraz art. 64 § 2 k.k.⁸¹. W podstawie prawnej wymiaru kary za przestępstwo stanowiące cel zorganizowanej grupy albo związku przestępczego należy podać art. 65 § 1 k.k., stosując wymienione w tym przepisie obligatoryjne nadzwyczajne obostrzenie kary⁸². Popęlnienie przestępstwa przez sprawcę, który z popełnienia przestępstwa uczynił sobie stałe źródło dochodu, sprawcę działającego w zorganizowanej grupie albo związku mających na celu popełnienie przestępstwa, czy też sprawcę przestępstwa o charakterze terrorystycznym wpływa na zwiększoną społeczną szkodliwość takiego czynu. Pozytywnie należy więc ocenić, możliwość zastosowania wobec tych kategorii sprawców, przepisów dotyczących wymiaru kary, środków karnych oraz środków związanych z poddaniem sprawcy próbie, przewidzianych dla recydywisty wielokrotnego.

⁸¹ Wyrok SA w Poznaniu z dnia 18.09.2014 r., II AKa 74/14, Lex nr 1527139

⁸² Wyrok SA w Katowicach z dnia 12.04.2012 r., II AKa 79/12, KZS 2012/10/75

Bibliografia

1. J. Badziak, *Przestępstwo z art. 258 kodeksu karnego z 1997 r. (Studia dogmatycznoprawne)*, Łódź 2014.
2. A. Barczak-Opustil, M. Bielski, G. Bogdan, Z. Ćwiąkański, M. Dąbrowska-Kardas, W. Górowski, M. Iwański, M. Jakubowski, J. Jodłowski, P. Kardas, J. Majewski, M. Małecki, A. Plich, M. Pyrcak-Górowska, J. Raglewski, M. Szewczyk, Sz. Tatapata, W. Wróbel, A. Zoll, *Kodeks karny. Część ogólna. Tom I. Komentarz do art. 53-116*, pod. red. W. Wróbla i A. Zolla, Warszawa 2016.
3. T. Bojarski, *Odpowiedzialność karna za niektóre formy przestępczości zorganizowanej*, „Studia Iuridica Lubliniensia”, t. I, Lublin 2003.
4. F. Ciepły, A. Grześkowiak, M. Gałązka, R.G. Hałas, S. Hyps, D. Szeleszczuk, K. Wiak, *Kodeks karny. Komentarz*, pod red. A. Grześkowiak, K. Wiak, Warszawa 2017. P. Chomentowski, *Polski system antyterrorystyczny. Prawno - organizacyjne kierunki ewolucji*, Warszawa 2014.
5. Z. Ćwiąkański, *Wybrane problemy wymiaru kary za przestępczość zorganizowaną*, „Prokuratura i Prawo” 2001, nr 12.
6. K. Daszkiewicz, *O karaniu morderstw*, „Prokuratura i Prawo” 2010, nr 5. J. Duda, *Popelnienie przestępstwa w zorganizowanej grupie lub związku przestępczym. Uwagi do wyroku Sądu Najwyższego z dnia 14 lutego 201 r.*, sygn. III KK 261/12, „Prokuratura i Prawo” 2014, nr 10.
7. Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2017/541 z dnia 15 marca 2017 r. w sprawie zwalczania terroryzmu i zastępująca decyzję ramową Rady 2002/475/WSiSW oraz zastępująca decyzję Rady 2005/671/WSiSW, (Dz. U. UE. L. 2017.88.6 z dnia 31 marca 2017 r.).
8. J. Giezek, N. Kłaczyńska, G. Łabuda, *Kodeks karny. Część ogólna. Komentarz*, pod. red. J. Giezka, Warszawa 2012.
9. P. Góralski, *Przestępstwo brania udziału w zorganizowanej grupie lub związku przestępczym o charakterze zbrojnym w poglądach doktryny, orzecznictwie sądowym oraz danych statystycznych. Część II – Problematyka regulacji udziału w zorganizowanej grupie lub związku o charakterze zbrojnym w kodeksie karnym z 1997 r.*, „Wojskowy Przegląd Prawniczy” 2016, nr 4.
10. B. Gadecki, *Branie udziału w zorganizowanej grupie przestępczej (art. 258 k.k.)*, „Prokuratura i Prawo”, 2008, nr 3.

11. A. Herzog w: P. Daniluk, T. Gardocka, R. Giętkowski, A. Herzog, S. Hoc, R. Janiszowski- Downarowicz, R. Kokot, V. Konarska-Wrzosek, J. Kosonoga, W. Kozielowicz, B. Kunicka- Michalska, W. Kutzmann, M. Leciak, T. Oczkowski, Ł. Pohl, J. Potulski, T. Przesławski, J. Skorupka, J. Skupiński, J. Sobczak, B. J. Stefańska, R. A. Stefański, Z. Świda, A. Walczak-Żochowska, J. Warylewski, A. Wilkowska-Płóciennik, W. Zalewski, *Kodeks karny. Komentarz*, pod red. R. A. Stefańskiego, Warszawa 2015.
12. M. Klepner, *Pojęcie „zorganizowanej grupy” i „związku przestępczego” w świetle polskiego prawa i orzecznictwa*, „Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych” 2000, nr 2.
13. B. Kolasiński, *Dyrektywy wymiaru kary wobec sprawców określonych w art. 65 k.k.*, „Prokuratura i Prawo” 2002, nr 5.
14. K. Laskowska, *Teoretyczne i praktyczne podstawy odpowiedzialności z art. 258 k.k.*, „Prokurator” 2004, nr 1.
15. K. Lewandowski, *Przepisy kodeksu karnego z 1997 roku dotyczące przestępstw o charakterze terrorystycznym*, „Wojskowy Przegląd Prawniczy” 2009, nr 3.
16. J. Majewski, *Kodeks karny. Komentarz do zmian 2015*, Warszawa 2015.
17. A. Marek, *Podstawy prawa karnego i prawa wykroczeń*, Toruń 2005.
18. M. Marciniak (zd. Bryła), *Porozumienie, zorganizowana grupa, związek przestępczy jako formy organizacyjne przestępczości zorganizowanej*, „Prokuratura i Prawo” 2000, nr 3.
19. M. Marciniak, *Przestępstwo brania udziału w zorganizowanej grupie albo związku przestępczym w polskim kodeksie karnym*, Opole 2018.
20. A. Marek, *Komentarz do kodeksu karnego. Część ogólna*, Warszawa 2000.
21. A. Michalska-Warias, *Przestępczość zorganizowana i prawnokarne formy jej przeciwdziałania*, Lblin 2006.
22. L. Peiper, *Komentarz do kodeksu karnego, prawa o wykroczeniach, przepisów wprowadzających obie te ustawy*, Kraków 1936.
23. S. Pikulski, *Wpływ prawa europejskiego na unormowania przestępstwa o charakterze terrorystycznym w Polsce*, „Białostockie Studia Prawnicze” 2010, z. 8.
24. J. Skała, *Normatywne mechanizmy zwalczania przestępczości zorganizowanej świetle przepisów kodeksu karnego, cz. 1*, „Prokuratura i Prawo” 2004, nr 7-8.
25. C. Sońta, *Zorganizowana grupa i związek przestępny w polskim prawie*

- karnym na tle teorii i orzecznictwa – zarys problematyki*, „Wojskowy Przegląd Prawniczy” 1997, nr 2.
26. C. Sołta, *Terroryzm a przestępstwo o charakterze terrorystycznym*, w: *Reforma prawa karnego. W stronę spójności i skuteczności*, pod red. J. Utrat-Mileckiego, Warszawa 2013.
27. A. Tywończuk-Gieniusz, R. Rejmianiak, *Udział w zorganizowanej grupie lub związku przestępczym w świetle orzecznictwa Sądów Apelacyjnych i Sądu Najwyższego* w: *Oblicza współczesnej przestępczości zorganizowanej*, pod red. K. Laskowskiej, Białystok 2014.
28. K. Wiak, *Harmonizacja prawa karnego państw Unii Europejskiej w zakresie zwalczania terroryzmu* w: *Abitt nom obiit. Księga poświęcona pamięci Księdza Profesora Antoniego Kościa SVD*, pod red. A. Dębińskiego, P. Stanisza, T. Barankiewicza, J. Potrzeszcz, W. Sz. Staszewskiego, A. Szarek-Zwijacz, M. Wójcik, Lublin 2013.
29. K. Wiak, *Prawnokarne środki przeciwdziałania terroryzmowi*, Lublin 2009.
30. B. Ziorkiewicz, *Projekt Konwencji Narodów Zjednoczonych przeciwko ponadnarodowej przestępczości zorganizowanej*, „Prokuratura i Prawo” 2000, nr 10.
31. B. Ziorkiewicz, *Implementacja Konwencji Narodów Zjednoczonych przeciwko międzynarodowej przestępczości zorganizowanej*, „Prokuratura i Prawo” 2002, nr 6.
32. E. Zatyka w: *Przestępczość zorganizowana*, pod red. E. W. Pływaczewskiego, Warszawa 2011.
33. R. Zawłocki w: *Kodeks karny. Część ogólna. Komentarz*, pod red. M. Królikowskiego, R. Zawłockiego, Warszawa 2011.

Wykaz orzeczeń sądowych

- Postanowienie SN z dnia 13.02.2008 r., III KK 369/07, OSNKW 2008/6/46.
- Postanowienie SN z dnia 28.02.2008 r., V KK 238/07, OSN wSK 2008/1/501.
- Postanowienie SN z dnia 8.01.2015 r., VKK, 165/14, OSNKW 2015/6/49.
- Wyrok SA w Lublinie z dnia 23.07.2002 r., II AKa 48/01, „Krakowskie Zeszyty Sądowe” 2003, nr 5, poz. 60.
- Wyrok SA w Krakowie z dnia 19.12.2003 r. II AKa 257/03, „Krakowskie Zeszyty Sądowe” 2004, nr 4, poz. 41.

- Wyrok SA w Krakowie z dnia 2.11.2004 r., II AKa 119/04
Lex nr 584149.
- Wyrok SA w Katowicach z dnia 29.09.2005 r., II AKa 235/05,
Lex nr 164581.
- Wyrok SA w Lublinie z dnia 22.11.2005 r., II AKa 227/05,
Lex nr 166024.
- Wyrok SA w Katowicach z dnia 10.12.2009 r., II AKa 360/09, KZS
2010/3/58.
- Wyrok SA w Katowicach z dnia 12.04.2012 r., II AKa 79/12, KZS
2012/10/75.
- Wyrok SA w Łodzi z dnia 22.11.2012 r., II AKa 226/12,
Lex nr 1237097.
- Wyrok SA w Łodzi z dnia 29.10.2012 r. II AKa 212/12,
Lex nr 1294812.
- Wyrok SA w Warszawie z dnia 19.04.2012 r., II AKa 17/12,
Lex nr 123826.
- Wyrok SA we Wrocławiu z dnia 11.07.2012 r., II AKa 158/12,
Lex nr 1216433.
- Wyrok SA w Warszawie z dnia 19.04.2012 r., II AKa 17/12,
Lex nr 1238263.
- Wyrok SA w Katowicach z dnia 12.09.2013 r., II AKa 205/13,
Biuletyn SA Ka 2013/4/5-6.
- Wyrok SA w Łodzi z dnia 26.03.2013 r., II AKa 258/12,
Lex nr 1321966.
- Wyrok SA w Katowicach z dnia 2.08.2013 r., II AKa 480/12,
KZS 2014/2/62.
- Wyrok SN z dnia 14.02.2013 r., III KK 261/12,
Lex nr 1288695.
- Wyrok SA w Gdańsku z dnia 28.05.2013 r., II AKa 89/13,
Lex nr 1327507.
- Wyrok SN z dnia 11.12.2013 r., IV KO 94/13,
Lex nr 1403905.
- Wyrok SN z dnia 28.05.2013 r., II KK 339/12,
OSNKW 2013/10/87.
- Wyrok SA w Lublinie z dnia 9.10.2013 r., II AKa 172/13,
Lex nr 1378753.
- Wyrok SA w Lublinie z dnia 16.01.2014 r., II AKa 261/13,
Lex nr 1430723.

- Wyrok SA w Łodzi z dnia 31.07.2014 r., II AKa 18/14, Lex nr 1544864.
- Wyrok SA w Katowicach z dnia 18.03.2014 r., II AKa 384/13, Biuletyn SA Ka 2014/2/4-5;
- Wyrok SA we Wrocławiu z dnia 6.03.2014 r., II AKa 31/14, Lex nr 1454680.
- Wyrok SA w Katowicach z dnia 16.12.2014 r., II AKa 349/14, Lex nr 1649225.
- Wyrok SA w Łodzi z dnia 10.04.2014 r., II AKa 45/14, Lex nr 1461100.
- Wyrok SA w Krakowie z dnia 2.07.2014 r., II AKa 62/14, KZS 2014/9/38.
- Wyrok SA w Poznaniu z dnia 18.09.2014 r., II AKa 74/14, Lex nr 1527139.
- Wyrok SA w Krakowie z dnia 12.02.2015 r., II AKa 271/14, OSASz 2015/2/17-27.
- Wyrok SA w Katowicach z dnia 21.05.2015 r., II AKa 65/15, Lex nr 1745768.
- Wyrok SA we Wrocławiu z dnia 11.03.2016 r., II AKa 46/16, Lex nr 20235588.

Abstract

Małgorzata Marciniak

**Extraordinary aggravation of punishment under Art. 65 of the
Criminal Code**

There is a certain category of offences that involve a significant level of socially dangerous consequences because of the offender or nature of a committed act. They are offences by committing thereof an offender holds a permanent source of income, or offences committed by an organised group or a criminal group, or terrorist offences. To the offenders thereof are applied the regulations of sentencing, penal measures and measures related to placing an offender on probation, envisaged for reoffenders. Therefore the court imposes (with limitations concerning the offender under Art.258 of the Criminal Code) an extraordinarily aggravated penalty, that is, the penalty in excess of the lower statutory limit, or up to one and a half times the maximum statutory penalty..

Key words: extraordinarily aggravated penalty, organised group, criminal group, terrorist offence

*Katarzyna Daniel*¹

Obywatelska inicjatywa ustawodawcza na przykładzie Szwajcarii

Obywatelska inicjatywa ustawodawcza daje możliwość współdecydowania o najważniejszych kwestiach w państwie. W artykule przedstawiono pojęcie inicjatywy ludowej oraz jej podział ze względu na formę, zasięg terytorialny, przedmiot inicjatywy oraz stopień pośrednictwa. Opisano również procedurę obywatelskiej inicjatywy ustawodawczej w sprawie częściowej oraz całkowitej zmiany konstytucji w Szwajcarii. Wskazano praktykę stosowania tej formy demokracji bezpośredniej na każdym szczeblu administracji publicznej Konfederacji Szwajcarskiej.

Słowa kluczowe: demokracja bezpośrednia, inicjatywa ludowa, Szwajcaria

Wstęp

Demokracja bezpośrednia opiera się na dwóch podstawowych filarach jakimi są obywatelska inicjatywa ustawodawcza, zwana też inicjatywą ludową oraz referendum². Pierwszy z nich jest jednak narzędziem bardziej nowatorskim³. Pojęcie demokracji bezpośredniej, jak wiadomo od dawna, wywodzi się z języka greckiego od słów *demos*, czyli lud oraz *kratia* oznaczające władzę, panowanie⁴. Przez tysiące lat wielu uczonych (filozofów, politologów, prawników) próbowało definiować to pojęcie (K.D.). Instytu-

¹ Studentka drugiego roku studiów drugiego stopnia, kierunku *Administracja* Uniwersytet Opolski, Wydział Prawa i Administracji

² Büchi R., Braun N., Kaufmann N., Przewodnik po demokracji bezpośredniej w Szwajcarii i nie tylko, Wyd. Stowarzyszenie „Obywatele Obywatelom”, Łódź 2013, s. 30.

³ Marczevska-Rytko M., Szwajcarski system demokracji bezpośredniej, Wyd. Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio K: Politologia*, vol. VIII, Lublin 2001, s. 136.

⁴ Grabowska S., *Formy demokracji bezpośredniej w wybranych państwach europejskich*, Wyd. Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2009, s. 10.

cje demokracji bezpośredniej gwarantują suwerenowi możliwość wyrażania woli, która może przybrać postać sformalizowanego aktu samo decydowania i prowadzić do podjęcia konkretnego rozstrzygnięcia albo precyzować jego istotne elementy. Potwierdza to realny charakter zasady zwierzchnictwa Narodu (Ludu) zapisanej w konstytucji. Jak stwierdza M. Jabłoński (...) *im więcej w konkretnym porządku prawnym występuje instytucji i procedur zapewniających obywatelom (w szerszym zakresie podmiotowym – mieszkańcom) możliwość bezpośredniej partycypacji w sprawowaniu władzy, tym bardziej demokratyczny (legitymowany, obywatelski) jest jej charakter (...)*⁵. Szwajcaria jako jedyne państwo na świecie stosuje procedury demokracji bezpośredniej⁶ na każdym poziomie podziału administracyjnego państwa⁷.

1. Pojęcie inicjatywy ludowej

Inicjatywa ludowa jest formą demokracji bezpośredniej, wraz z referendum, najczęściej spotykaną w praktyce i ustawodawstwie. Źródła tej instytucji upatruje się w starożytnych Atenach, gdzie każdy obywatel mógł wówczas wystąpić z wnioskiem o zmianę regulacji prawnych obowiązujących dotychczas⁸. Inicjatywa ludowa jest uprawnieniem określonej grupy członków podmiotu zbiorowego (narodu, ludu, obywateli), które pozwala przedłożyć właściwemu organowi państwa projekt ustawy, bądź konstytucji lub złożyć wniosek o przeprowadzenie referendum lub podjęcie innych działań przez organ państwowy. O tym, czy inicjatywa ludowa występuje w danym państwie, decyduje wyłącznie ustrojodawca, natomiast do jej prawidłowego funkcjonowania niezbędne są bezpośrednie uregulowania prawne zawarte w konstytucji oraz ustawodawstwie zwykłym⁹. Inicjatywa ludowa jest obecnie rozwiązaniem przyjętym w wielu krajach na świecie¹⁰. Umoż-

⁵ Jabłoński M., Rola i znaczenie instytucji demokracji bezpośredniej we współczesnym państwie, [w:] Hałub O., Jabłoński M., Radajewski M. (red.), *Instytucje demokracji bezpośredniej w praktyce*, Wyd. Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2016, s. 17.

⁶ Jak zauważał Johann Jakob Treichler (żyjący w latach 1822-1906 szwajcarski demokratą radykalny, wykładowca nauk prawnych) (...) największa możliwa szczęśliwość obywateli, którą zapewnią sami obywatele, sprawując pełnię władzy; pierwsza zasada musi brzmieć: Wszystko dla obywateli poprzez obywateli (...), gazeta Volksblatt, 1851 r.

⁷ Musiał-Krag M., *Demokracja bezpośrednia w szwajcarskich kantonach. Wybrane uwagi na temat referendum, inicjatywy ludowej oraz zgromadzenia ludowego*, *Polityka i społeczeństwo* nr 2 (12), Wyd. Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2014, s. 65.

⁸ Musiał-Krag M., *Elektroniczne referendum w Szwajcarii. Wybrane kierunki zmian helweckiej demokracji bezpośredniej*, Wyd. Naukowe WNPiD UAM, Poznań 2012, s. 33.

⁹ Grabowska S., *Formy demokracji bezpośredniej...* op.cit., s. 149.

¹⁰ Jak zauważa Musiał-Krag M. (...) W sprawach konstytucyjnych procedurę tę stosuje się m.in. w Austrii, Ekwadorze, Kirgistanie, Kolumbii, Lichtensteinie, Liberii, Litwie, Łotwie, Macedonii, Peru, Rumunii czy Włoszech. Inicjatywa ustawodawcza jest rozwiązaniem przyjętym m.in. w Albanii, Andorze, Argentynie, Brazylii,

liwia ona niewielkiej grupie wyborców poddanie pod referendum kwestii uznawanych przez tą grupę za ważne. Tym sposobem wyborcy mogą uczestniczyć bezpośrednio w procesie stanowienia prawa¹¹. Inicjatywa ludowa ma charakter wiążący i daje początek procedurze, która zmierza do zmiany obowiązującego prawa, a projekt zostaje usankcjonowany poprzez referendum¹². Pomimo tego, że aż dziewięć na dziesięć przeprowadzonych inicjatyw ludowych kończy się fiaskiem, wciąż pojawiają się nowe. W ten sposób pobudzone zostaje życie polityczne, podważa się opinię większości oraz stymuluje debatę publiczną. Organizatorzy inicjatywy, nauczeni doświadczeniem, zdają sobie sprawę, że mogą coś osiągnąć nawet wówczas, gdy ich propozycja zostanie odrzucona w referendum¹³. Wraz z rozwojem i szerszym wykorzystywaniem inicjatywy ludowej, zmienia się również stereotyp obywatela, postrzeganego wcześniej jako niekompetentny, a obecnie dojrzały, pewny siebie i odpowiedzialny w sprawach politycznych. Obywatelskie inicjatywy ustawodawcze w Szwajcarii dają obywatelom władzę, co po pierwsze, pozwala im sprzeciwiać się propozycjom rządzących, a po drugie, umożliwia w sposób racjonalny wywierać wpływ na państwo i społeczeństwo. Ten instrument demokracji bezpośredniej jest niezmiernie ważny dla mniejszości, które uważają, że ich interesy nie są reprezentowane przez rząd i parlament wcale, bądź w niewielkim stopniu¹⁴. Co ciekawe, inicjatywy ludowe sprzyjają wzrostowi gospodarczemu i wzmacniają społeczeństwo, które ma bezpośredni udział w podejmowaniu najważniejszych decyzji. Ponadto taki system jest bardziej ekonomiczny od demokracji czysto parlamentarnej, w której poszczególne grupy mogą łatwiej realizować swoje interesy, kosztem ogółu społeczeństwa¹⁵. Ze względu na formę, obywatelską inicjatywę ustawodawczą dzieli się na inicjatywę ogólną (niesformułowaną) oraz inicjatywę sformułowaną. W pierwszej z nich pomysłodawcy wprowadzenia nowych uregulowań lub zmian w obowiązującym prawie występują z wnioskiem o ich dokonanie, lecz nie przygotowują gotowego projektu ustawy. Inicjatywa ogólna może się wyrażać również poprzez złożenie wniosku w sprawie przeprowadzenia referendum. Z kolei w inicjatywie sformułowanej wnioskodawcy przedstawiają gotowy projekt ustawy właściwemu

Gruzji, Hiszpanii, Litwie, Łotwie, Macedonii, Peru, Polsce, Wenezueli, Węgrzech i Włoszech. Największe jednak zastosowanie tego narzędzia w obu formach (konstytucyjnej i ustawodawczej) obserwuje się w Szwajcarii (...). Musiał-Krag M., *Elektroniczne referendum...* op.cit., s. 33.

¹¹ Büchi R., Braun N., Kaufmann N., *Przewodnik po demokracji bezpośredniej...* op.cit., s. 34.

¹² Myślak E., *System polityczny Konfederacji Szwajcarskiej*, Wyd. Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2014, s. 31.

¹³ Büchi R., Braun N., Kaufmann N., *Przewodnik po demokracji bezpośredniej...* op.cit., s. 63.

¹⁴ *Ibidem*, s. 88-89.

¹⁵ *Ibidem*, s. 98.

organowi państwa. W przeciwieństwie do inicjatywy ogólnej, przedstawiciel bierze udział w dalszych etapach prac legislacyjnych nad projektem ustawy. Kolejny podział ze względu na zasięg terytorialny wyróżnia następujące formy obywatelskiej inicjatywy ustawodawczej: inicjatywę o zasięgu lokalnym oraz inicjatywę o zasięgu ogólnokrajowym. Do udziału w inicjatywie lokalnej prawo mają jedynie obywatele zamieszkujący część terytorium państwa, którego dotyczy inicjatywa, natomiast w inicjatywie o zasięgu ogólnokrajowym mogą uczestniczyć wszyscy obywatele danego państwa, posiadający pełne prawa obywatelskie. Biorąc pod uwagę przedmiot inicjatywy, wyróżnia się cztery jej rodzaje: inicjatywa administracyjna, która odnosi się do spraw związanych z administracją (zarówno samorządową, jak i państwową) oraz jej organami; inicjatywę finansową, dotyczącą spraw finansowych o zasięgu lokalnym lub ogólnokrajowym; inicjatywa zwykła, która umożliwia przedłożenie w parlamencie projektu ustawy zwykłej oraz inicjatywa konstytucyjna, dotyczącą możliwości złożenia projektu konstytucji, bądź zmian w konstytucji w parlamencie. Ostatni podział dzieli inicjatywę ludową na: pośrednią i bezpośrednią. Pierwsza z nich poprzestaje na przekazaniu obywatelom możliwości złożenia projektu ustawy, ponieważ dalsze losy projektu są uzależnione od parlamentu. Z kolei inicjatywa bezpośrednia pozwala na bezpośrednie uchwalenie projektu ustawy, pomijając parlament, w wyniku poddania go pod referendum ogólnokrajowe, jeśli za projektem opowie się co najmniej połowa głosujących¹⁶.

2. Inicjatywa ludowa w sprawie zmiany konstytucji w Konfederacji Szwajcarskiej

Rozwój demokracji bezpośredniej w Konfederacji Szwajcarskiej przypada na wiek XIX, a dokładnie na 1831 r., kiedy to rozpoczęło się kształtowanie nowoczesnego ustroju państwa. Zrezygnowano wówczas z systemu reprezentatywnego, ponieważ wydawał się zbyt niedostępny dla niższych warstw społecznych, a jednocześnie zamknięty w gronie elit, co przynosiło negatywne skojarzenia. Pomysł ten został porzucony na rzecz działań w pełni bezpośrednich, jednak w efekcie końcowym poprzestano na demokracji przedstawicielskiej i bezpośredniej¹⁷. Ludowa inicjatywa w sprawie zmiany konstytucji nazywana jest też ludową inicjatywą konstytucyjną.

¹⁶ Grabowska S., *Formy demokracji bezpośredniej*. . . op.cit., s. 149-150.

¹⁷ Sworowski J, Kaźmierczak A., *Demokracja bezpośrednia w Szwajcarii – inicjatywa obywatelska i referendum*, [w:] Hałub O., Jabłoński M., Radajewski M. (red.), *Instytucje demokracji bezpośredniej w praktyce*, Wyd. Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2016, s. 29. Grabowska S., *Formy demokracji bezpośredniej*. . . op.cit., s. 152-153.

W Szwajcarii szczyli się ona bardzo długą tradycją, ponieważ pojawiła się w konstytucji z 1848 r., lecz wówczas odnosiła się jedynie do całkowitej zmiany konstytucji. Dopiero po 43 latach, czyli w 1891 r., zakres inicjatywy ludowej rozszerzono o częściową zmianę konstytucji. Obecnie obowiązująca konstytucja z dnia 18 kwietnia 1999 r. również przewiduje oba te rozwiązania. Zasady oraz tryb wykonywania tego rodzaju demokracji bezpośredniej reguluje Ustawa federalna nr 161.1, z dnia 17 grudnia 1976 r. (wejście w życie 1 lipca 1978 r.), dotycząca praw politycznych¹⁸. Inicjatywa ludowa, która dotyczy Konstytucji jest realizowana wyłącznie na szczeblu federalnym¹⁹. Procedura inicjatywy rozpoczyna się od powstania komitetu inicjatywy składającego się z siedmiu do dwudziestu siedmiu osób. Następnie komitet przygotowuje listy, na których zbierane będą podpisy osób popierających daną inicjatywę. Listy muszą zawierać m.in. dane osobowe (imię, nazwisko, adres) minimum siedmiu autorów projektu inicjatywy, jak również tekst proponowanego projektu, wskazanie kantonu i gminy politycznej osoby popierającej inicjatywę, czy ostrzeżenie o odpowiedzialności karnej za fałszerstwo²⁰. W świetle aktualnych uregulowań prawnych podmiot uprawniony do wystąpienia z ludową inicjatywą konstytucyjną stanowi grupa 100.000 obywateli Szwajcarii²¹ i którzy posiadają pełnię praw politycznych, w tym także prawo głosu. Do grona obywateli uprawnionych należy więc zaliczyć osoby mogące podpisywać wnioski w sprawie inicjatywy lub referendum, a także mogące uczestniczyć w głosowaniach federalnych i wyborach do Rady Narodowej. Obywatele wykluczeni z powodu choroby umysłowej, bądź upośledzenia umysłowego nie posiadają tego typu praw²². Podpisy muszą być zebrane w okresie do 18 miesięcy od momentu opublikowania wniosku o przeprowadzenie inicjatywy w sprawie zmiany konstytucji²³. Po upływie tego terminu Kancelaria

¹⁸ Grabowska S., *Formy demokracji bezpośredniej...* op.cit., s. 152-153.

¹⁹ Aleksandrowicz M., *Miejsce inicjatywy ludowej w konsensualizmie szwajcarskim*, [w:] Wiśniewska-Paź B. (red.), *Współczesna demokracja bezpośrednia. Dialog polsko-szwajcarski*, Wyd. Aureus, Kraków 2013, s. 78. Ibidem, s. 81.

²⁰ Ibidem, s. 81.

²¹ (...) 100 000 uprawnionych do głosowania może zaproponować całkowitą zmianę Konstytucji Federalnej. Żądanie to jest przedstawiane narodowi pod głosowanie. 100 000 uprawnionych do głosowania może żądać częściowej zmiany Konstytucji Federalnej (...) art. 138-139 Konstytucji Federalnej Konfederacji Szwajcarskiej z dnia 18 kwietnia 1999 r.

²² (...) Prawa polityczne w sprawach federalnych przysługują wszystkim Szwajcarom, którzy ukończyli 18 rok życia i nie są ubezwłasnowolnieni z powodu choroby psychicznej lub niedorozwoju umysłowego. Wszyscy mają równe prawa polityczne i obowiązki. Mogą oni brać udział w wyborach do Rady Narodowej i w głosowaniach federalnych, jak również mogą podejmować i podpisywać inicjatywy ludowe i referenda w sprawach federalnych (...), art. 136 Konstytucji Federalnej Konfederacji Szwajcarskiej z dnia 18 kwietnia 1999 r. Bednarz H., *Zastosowanie inicjatywy ludowej w Konfederacji Szwajcarskiej*, *Przegląd Prawa Konstytucyjnego* nr 1 (13), Wyd. Adam Marszałek, Toruń 2013, s. 150.

²³ Bednarz H., *Zastosowanie inicjatywy ludowej w Konfederacji Szwajcarskiej*, *Przegląd Prawa Konstytucyjnego* nr 1 (13), Wyd. Adam Marszałek, Toruń 2013, s. 150.

Federalna zajmuje się weryfikacją przedłożonych list. W przypadku pozytywnego wyniku oceny podejmuje decyzję o dojściu do skutku danej inicjatywy, po czym Zgromadzenie Narodowe podejmuje uchwałę stwierdzającą ważność lub nieważność inicjatywy ludowej. Za nieważną uznaje się inicjatywę, która narusza przepisy prawa międzynarodowego. W sytuacji, gdy inicjatywa jest ważna następuje poddanie pod głosowanie ludowe kwestii potrzeby przeprowadzenia zmiany całkowitej konstytucji. W przypadku odpowiedzi negatywnej postępowanie w sprawie zmiany konstytucji ulega zakończeniu²⁴. W sytuacji, gdy obywatele poprą projekt ogólny nowej konstytucji, Zgromadzenie Narodowe podlega rozwiązaniu z mocy prawa i odbywają się nowe wybory do obu izb Zgromadzenia²⁵. Następnie nowo wybrane Zgromadzenie Federalne pracuje nad uszczegółowieniem ogólnego projektu inicjatywy ludowej²⁶. W przypadku częściowej nowelizacji konstytucji, zmiany polegają na dodaniu nowego przepisu, uchyleniu przepisu, który dotąd obowiązywał lub zmianie treści określonego postanowienia²⁷. Projekt inicjatywy może precyzować zmiany legislacyjne lub przybrać formę ogólnej sugestii. Obowiązuje ta sama liczba podpisów, co przy całkowitej zmianie konstytucji (100.000) oraz identyczny okres na ich zebranie (18 miesięcy)²⁸. W przypadku inicjatywy ogólnej, po wyrażeniu zgody przez Zgromadzenie Federalne, opracowuje ono zmianę częściową, którą następnie przedstawia narodowi i kantonom pod głosowanie. Wówczas wymagana jest większość wszystkich szwajcarskich wyborców oraz kantonów. W przypadku odrzucenia inicjatywy, Zgromadzenie Federalne przedstawia ją narodowi pod głosowanie, a ten rozstrzyga, czy inicjatywie należy nadać bieg. W przypadku zgody narodu z inicjatywą, Zgromadzenie Federalne opracowuje odpowiedni projekt²⁹. Z kolei w przypadku inicjatywy sformułowanej głosowanie powszechne jest przeprowadzane obligatoryjnie i wymagane jest zdobycie większości głosów zarówno kantonów, jak i społeczeństwa. Zgromadzenie Federalne zaleca albo przyjęcie inicjatywy, albo jej odrzucenie. Na decyzję w przedmiocie niedopuszczalności inicja-

²⁴ Aleksandrowicz M., Miejsce inicjatywy ludowej... op.cit., s. 81.

²⁵ (...) Zmiana całkowita Konstytucji Federalnej może zostać zaproponowana przez naród lub przez każdą z rad albo zostać uchwalona przez Zgromadzenie Federalne. Jeżeli inicjatywa pochodzi od narodu lub gdy obie rady nie są jednomyślne, naród rozstrzyga przeprowadzeniu zmiany całkowitej. Jeżeli naród opowie się za zmianą całkowitą, obie rady zostają wybrane na nowo. Nie mogą zostać przy tym naruszone obowiązujące postanowienia prawa międzynarodowego (...), art. 193 Konstytucji Federalnej Konfederacji Szwajcarskiej z dnia 18 kwietnia 1999 r.

²⁶ Bednarz H., Zastosowanie inicjatywy ludowej... op.cit., s. 151.

²⁷ Aleksandrowicz M., Miejsce inicjatywy ludowej... op.cit., s. 81.

²⁸ Bednarz H., Zastosowanie inicjatywy ludowej... op.cit., s. 152.

²⁹ Musiał-Krag M., Elektroniczne referendum w Szwajcarii... op.cit., s. 123.

tywy nie przysługuje żaden środek odwoławczy³⁰. Zgromadzenie Federalne ma wówczas możliwość przedstawienia swojego kontrprojektu wobec projektu inicjatywy. Po przedstawieniu kontrprojektu następuje jednocześnie głosowanie, nad inicjatywą i projektem opracowanym przez Zgromadzenie Federalne, przez naród i kantony. Osoby uprawnione do głosowania mogą wówczas poprzeć obie propozycje, a także wskazać, która z nich powinna mieć pierwszeństwo³¹. Dla uzyskania wiążącego wyniku głosowań nie jest wymagane osiągnięcie określonego quorum. Daje to możliwość podjęcia decyzji przez osoby zainteresowane udziałem w głosowaniu. W przeciwnym razie (ustanawiając quorum) faworyzowano by osoby, które nie korzystają ze swojego prawa³².

3. Inicjatywa ludowa w Szwajcarii w praktyce

Na poziomie federalnym pierwszy projekt inicjatywy ludowej w Szwajcarii został złożony w latach 1880-1889, lecz został on odrzucony w głosowaniu. W latach 1890-1899 spośród trzech projektów tylko jeden został przyjęty, a sytuacja powtórzyła się również w latach 1910-1919. Z kolei w okresie od 1900 r. do 1909 r. zaproponowano cztery projekty, lecz tylko jeden został pozytywnie przegłosowany. Na przełomie lat 1920-1929 zgłoszono aż czternaście projektów inicjatywy ludowej, z czego jedenaście zostało odrzuconych. W latach 1930-1939 zgłoszono sześć propozycji projektów i wszystkie odrzucono. W okresie 1940-1949, spośród sześciu zgłoszonych projektów, przyjęto tylko jeden. W kolejnych latach liczba zgłaszanych projektów rosła, a mimo to wszystkie zostały odrzucone i tak: w latach 1950-1959 zgłoszono dziesięć propozycji, 1960-1969 zapropono-

³⁰ Bednarz H., Zastosowanie inicjatywy ludowej... op.cit., s. 156.

³¹ (...) Inicjatywa ludowa w sprawie częściowej zmiany Konstytucji Federalnej może mieć formę propozycji o ogólnym charakterze lub zredagowanego projektu. Jeżeli Zgromadzenie Federalne zgadza się z inicjatywą w formie propozycji o ogólnym charakterze, opracowuje częściową zmianę w duchu tej inicjatywy i przedstawia ją narodowi i kantonom pod głosowanie. Jeżeli odrzuca inicjatywę, przedstawia ją narodowi pod głosowanie; naród rozstrzyga, czy inicjatywie należy nadać bieg. Jeżeli naród zgodzi się z inicjatywą, Zgromadzenie Federalne opracowuje odpowiedni projekt. Inicjatywa w formie opracowanego projektu zostaje przedstawiona narodowi i kantonom pod głosowanie. Zgromadzenie Federalne zaleca przyjęcie inicjatywy lub jej odrzucenie. Jeżeli zaleca odrzucenie, może przedstawić projekt przeciwny. Naród i kantony głosują równocześnie nad inicjatywą i projektem przeciwnym. Uprawnieni do głosowania mogą udzielić poparcia obu propozycjom. Mogą też podać, której propozycji należy dać pierwszeństwo w przypadku, gdy obie zostaną przyjęte; jeżeli jedna propozycja uzyskuje większość w głosowaniu ludowym a druga więcej głosów kantonów, żadna z nich nie wchodzi w życie (...), art. 139 Konstytucji Federalnej Konfederacji Szwajcarskiej z dnia 18 kwietnia 1999 r.

³² Bednarz H., Ocena skuteczności szwajcarskiej ludowej inicjatywy konstytucyjnej – kilka uwag na temat rozwiązań prawnych na podstawie analizy praktyki ustrojowej, Przegląd prawa konstytucyjnego, nr 4 (26), Wyd. Adam Marszałek, Toruń 2015, s. 100, a także Musiał-Krag M., Elektroniczne referendum... op.cit., s. 125-126.

wano pięć projektów, 1970-1979 przedstawiono dwadzieścia trzy projekty. Na przełomie lat 1980-1989 zgłoszono dwadzieścia cztery projekty, z czego dwa zostały przyjęte. W okresie 1990-1999 przedstawiono dwadzieścia dziewięć propozycji, lecz tylko trzy zostały przyjęte. W latach 2000-2009 przedstawiono najwięcej, od momentu wprowadzenia tej formy demokracji bezpośredniej propozycji, bo aż czterdzieści cztery, choć tylko pięć zostało przyjętych. W świetle powyższych danych, od początku wprowadzenia instrumentu inicjatywy ludowej, do roku 2009 przyjęto łącznie siedemnaście projektów, natomiast odrzucono aż sto pięćdziesiąt pięć. Do 1 listopada 2012 r. zgłoszono 11 propozycji, przy czym przyjęto tylko 2³³.

Jak zauważa G. Lutz w latach 1891-2010 podjęto w sumie 378 inicjatyw, z czego 174 trafiły do głosowania powszechnego, natomiast jedynie 18 z nich (10%) zyskało aprobatę większości i zostało przyjętych³⁴.

Z uwagi na problem poddany pod głosowanie w związku z projektem inicjatywy ludowej w Szwajcarii od początku jej istnienia, głosowania kształtowały się następująco:

- redukcja liczby cudzoziemców (lata 1970, 1974, 1977, 1988);
- służba zastępcza dla osób, które uchylają się od służby wojskowej ze względów religijnych (lata 1977, 1984);
- aborcja na żądanie do 12 tygodni (1977 r.);
- dwanaście niedziel bez ruchu samochodowego (1978 r.);
- wstrzymanie programu budowy elektrowni jądrowych (lata 1979, 1984, 1990);
- rozdział kościoła od państwa (1980 r.);
- jednakowe prawa dla kobiet i mężczyzn (1981 r.);
- kontrola cen (1982 r.);
- cztery tygodnie płatnego urlopu (1985 r.);
- powstrzymanie budowy bazy wojskowej w Rothenthurm, aby chronić wrzosowiska (1987 r.);
- czterdziestogodzinny tydzień pracy (1989 r.);
- ograniczenie szybkości jazdy na autostradach do 130 km/h (1989 r.);
- rozwiązanie armii (1989 r.);
- usługi pocztowe dla wszystkich (2004 r.);

³³ Jak zauważa E. Myślak w latach 2010-2014 zaproponowano 20 inicjatyw ludowych. Myślak E., System polityczny. . . op.cit., s. 26.

³⁴ Lutz G., Inicjatywa obywatelska jako metoda kontroli politycznej w Szwajcarii, [w:] Góra M., Koźbiał K., Demokracja bezpośrednia. Szwajcarska demokracja modelem dla XXI wieku?, Wyd. Naukowe Semper, Warszawa 2011, s. 87.

- rozsądna polityka w sprawie posiadania marihuany i skutecznej ochrony młodzieży (2008 r.);
- zakaz budowy minaretów (2009 r.);
- zakaz eksportu broni (2009 r.).

W 2011 r. przedmiotem inicjatywy ludowej była inicjatywa „Ochrona przed przemocą z bronią w ręku”, a w 2012 r. bezpieczne warunki (budownictwo) mieszkaniowe dla osób starszych³⁵.

W latach 2000-2010 przyjęto następujące inicjatywy ludowe: w 2002 r. w sprawie członkostwa Szwajcarii w ONZ (za 54,61% głosów, przeciw – 45,39%), w 2004 r. w sprawie dożywotnich wyroków dla przestępców seksualnych oraz szczególnie niebezpiecznych (za 56,19% głosów, przeciw – 43,81%), w 2005 r. w sprawie wzrostu upraw niemodyfikowanych genetycznie (za 55,67% głosów, przeciw – 44,33%), w 2008 r. w sprawie nieprzedawniania przestępstw pedofilii i pornografii dziecięcej (za 51,87% głosów, przeciw – 48,13%), w 2009 r. w sprawie sprzeciwu wobec budowy minaretów przy meczetach (za 57,50% głosów, przeciw – 42,50%) i w 2010 r. w sprawie deportacji cudzoziemców, którzy dopuścili się ciężkich przestępstw (za 52,93% głosów, przeciw – 47,07%)³⁶. Jak widać, spośród wszystkich przyjętych inicjatyw ludowych w latach 2000-2010, żadna nie uzyskała poparcia w wysokości 60% głosów i więcej, co oznacza, że społeczeństwo nie jest jednomyślne w podejmowaniu decyzji, gdyż niemalże co druga osoba nie zgadza się z przyjętym rozwiązaniem [K.D.].

Podmiotami, które najczęściej występują z inicjatywą ludową są organizacje społeczne i związki zawodowe. W praktyce brak jest inicjatyw pochodzących od obywateli działających ad hoc, którzy organizują się tylko na potrzeby złożenia konkretnej inicjatywy. Oprócz tego partie polityczne, które posiadają przedstawicieli w Radzie Federalnej równie chętnie korzystają z instytucji demokracji bezpośredniej. Traktują je bowiem jako narzędzia pozwalające manifestować opozycyjne stanowisko, które nie znajduje uznania w rządzie lub parlamencie³⁷.

Każdy, spośród 26 kantonów szwajcarskich, różni się od siebie stopniem wykorzystania demokracji bezpośredniej (biorąc pod uwagę tylko inicjatywę ludową). Zakres oraz sposób odwoływania się do instytucji demokracji bezpośredniej został uregulowany w konstytucjach kantonalnych. Kantony mają dużą swobodę w ustalaniu procedur związanych z wykorzy-

³⁵ Musiał-Krag M., *Elektroniczne referendum...* op.cit., s. 126-127.

³⁶ Marczevska-Rytko M., *Inicjatywa ludowa i referendum w Szwajcarii w latach 2000-2010, Polityka i Społeczeństwo*, nr 9, 2012, s. 275.

³⁷ Bednarz H., *Ocena skuteczności...* op.cit., s. 84.

staniem narzędzi demokracji bezpośredniej. Ilość wymaganych zebranych podpisów w poszczególnych kantonach wygląda następująco:

Aargau 0,9% elektoratu; Appenzell Innerrhoden – 2,0%; Bazylea-Okręg – 0,9%; Bazylea-Miasto – 3,2%; Berno – 2,2%; Freiburg – 3,9%; Genewa – 4,8%; Graubünden – 4,0%; Jura – 3,9%; Lucerna – 2,2 %; Neuenburg – 5,7%; Nidwalden – 1,9%; Obwalden – 2,3%; Szafuza – 2,1%; Schwyz – 2,4%; Solura – 1,8%; Sankt Gallen – 2,8%; Ticino – 5,3%; Turgowia – 2,9%; Uri – 2,4%; Waadt – 3,3%; Wallis – 3,3%; Zug – 3,2%; Zurych – 1,3%³⁸. W kantonach Appenzell Ausserrhoden oraz Glarus o przyjęciu propozycji inicjatywy decyduje zgromadzenie ludowe³⁹. Największe poparcie elektoratu dla inicjatywy wymagane jest w kantonie Neuenburg (5,7%), natomiast najmniejsze, bo jedynie 0,9% w Aargau oraz Bazylea-Okręg. Każdy kanton wyznacza również inny przedział czasowy na zebranie wymaganej ilości podpisów. Najkrótszy okres przewidują kantony Ticino i Nidwalden (2 miesiące); następnie Freiburg i Waadt – 3 miesiące; Genewa – 4 miesiące; Berno, Neuenburg, Turgowia i Zurych – 6 miesięcy; Sankt Gallen od 3 do 6 miesięcy; Aargau, Graubünden, Jura, Lucerna i Wallis – 12 miesięcy, a najdłuższy okres przewiduje kanton Solura, bo aż 18 miesięcy. Pozostałe 10 kantonów nie przewidują żadnych ograniczeń czasowych na zebranie wymaganej liczby podpisów⁴⁰.

W okresie od 1 stycznia 1970 r. do 14 czerwca 2014 r. w kantonach szwajcarskich zgłoszono następującą ilość inicjatyw ludowych: Aargau – 35; Appenzell Ausserrhoden – 11; Appenzell Innerrhoden – 15; Bazylea-Okręg – 65; Bazylea-Miasto – 81; Berno – 22; Freiburg – 12; Genewa – 57; Graubünden – 11; Jura – 5; Lucerna – 38; Neuenburg – 10; Nidwalden – 33; Obwalden – 6; Szafuza – 36; Schwyz – 17; Solura – 31; Sankt Gallen – 27; Ticino – 33; Turgowia – 16; Uri – 24; Waadt – 49; Wallis – 5; Zug – 32; Zurych – 120. W świetle powyższych danych, przez wszystkie lata najbardziej aktywny pod względem ilości inicjatyw ludowych był kanton Zurych (120)⁴¹, następnie Bazylea-Miasto (81) oraz Bazylea-Okręg (65), natomiast najmniej inicjatyw zgłoszono w kantonie Jura, Wallis (jedynie

³⁸ Musiał-Krag M., *Elektroniczne referendum...* op.cit., s. 134-136.

³⁹ (...) Zgromadzenie Ludowe jest swoistym spotkaniem uprawnionych obywateli, którzy gromadzą się na wolnym powietrzu na centralnym placu kantonu (Landsgemeindeplatz), by debatować i decydować o najważniejszych kantonalnych kwestiach. Całemu wydarzeniu towarzyszy bardzo uroczysta oprawa. Przedmiotem każdego zgromadzenia ludowego są sprawy istotne z punktu widzenia mieszkańców kraju związkowego. Podczas tych corocznych spotkań decyduje się m.in. o prawie czy o wydatkach kantonalnych. Każdy uczestnik Landsgemeinde ma możliwość zabrania głosu w czasie debaty. Głosowanie odbywa się poprzez podniesienie ręki i każdorazowo traktowane jest jako referendum o charakterze obligatoryjnym (...), Musiał-Krag M., *Elektroniczne referendum...* op.cit., s. 138.

⁴⁰ Musiał-Krag M., *Elektroniczne referendum...* op.cit., s. 135-136.

⁴¹ Musiał-Krag M., *Demokracja bezpośrednia...* op.cit., s. 70.

5), Obwalden (6).

Demokracja bezpośrednia na szczeblu lokalnym w Konfederacji Szwajcarskiej wypracowała, w autonomicznych gminach, następujące rozwiązania: lokalne zgromadzenie wyborców, referenda i inicjatywy lokalne⁴². Zurych, jako jedyna gmina, wprowadziła instytucję tzw. inicjatywy indywidualnej, która polega na złożeniu pisemnego wniosku przez osobę uprawnioną do głosowania. Wniosek ten staje się przedmiotem obrad lokalnego parlamentu i podczas trzech kolejnych sesji musi uzyskać poparcie 2/3 spośród 125 radnych. Jeśli to nastąpi, inicjatywa trafia do komisji lub organu wykonawczego, które w ciągu 18 miesięcy wypracowują propozycję projektu, a następnie trafia on na debatę parlamentarną. Inicjatywa musi uzyskać poparcie co najmniej 42 radnych, aby była ważna. Na tym etapie dalsza procedura przebiega identycznie jak w przypadku inicjatywy ludowej⁴³.

⁴² Musiał-Krag M., *Elektroniczne referendum...* op.cit., s. 148.

⁴³ *Ibidem*, s. 153.

Podsumowanie

Pomimo niesamowicie długiej historii wprowadzenia, a następnie stosowania instytucji demokracji bezpośredniej, jaką jest obywatelska inicjatywa ustawodawcza, dopiero w ostatnich latach widać, że zainteresowanie nią wśród Szwajcarów znacznie wzrosło. Co prawda, jedynie około 10% przedsięwzięć kończy się ostatecznie powodzeniem, jednakże nie ulega wątpliwości, że warto wspierać takie inicjatywy, choćby dla dyskusji politycznej, czy doprowadzenia do kontrprojektu ze strony Zgromadzenia Narodowego, co poniekąd stanowi choć połowiczny, ale jednak sukces inicjatorów projektu inicjatywy ludowej.

Bibliografia

1. Aleksandrowicz M., Miejsce inicjatywy ludowej w konsensualizmie szwajcarskim, [w:] Wiśniewska-Paź B. (red.), Współczesna demokracja bezpośrednia. Dialog polsko-szwajcarski, Wyd. Aureus, Kraków 2013.
2. Bednarz H., Ocena skuteczności szwajcarskiej ludowej inicjatywy konstytucyjnej – kilka uwag na temat rozwiązań prawnych na podstawie analizy praktyki ustrojowej, Przegląd prawa konstytucyjnego, nr 4 (26), Wyd. Adam Marszałek, Toruń 2015.
3. Bednarz H., Zastosowanie inicjatywy ludowej w Konfederacji Szwajcarskiej, Przegląd Prawa Konstytucyjnego nr 1 (13), Wyd. Adam Marszałek, Toruń 2013.
4. Büchi R., Braun N., Kaufmann N, Przewodnik po demokracji bezpośredniej w Szwajcarii i nie tylko, Wyd. Stowarzyszenie „Obywatele Obywatelom”, Łódź 2013.
5. Grabowska S., Formy demokracji bezpośredniej w wybranych państwach europejskich, Wyd. Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2009.
6. Jabłoński M., Rola i znaczenie instytucji demokracji bezpośredniej we współczesnym państwie, [w:] Hałub O., Jabłoński M., Radajewski M. (red.), Instytucje demokracji bezpośredniej w praktyce, Wyd. Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2016.
7. Konstytucja Federalna Konfederacji Szwajcarskiej z dnia 18 kwietnia 1999 r.
8. Lutz G., Inicjatywa obywatelska jako metoda kontroli politycznej w Szwajcarii, [w:] Góra M., Koźbiał K., Demokracja bezpośrednia.

- Szwajcarska demokracja modelem dla XXI wieku?, Wyd. Naukowe Semper, Warszawa 2011.
9. Marczevska-Rytko M., Inicjatywa ludowa i referendum w Szwajcarii w latach 2000-2010, *Polityka i Społeczeństwo*, nr 9, 2012.
 10. Marczevska-Rytko M., Szwajcarski system demokracji bezpośredniej, Wyd. Uniwersytetu Marii Curie- Skłodowskiej, *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio K: Politologia*, vol. VIII, Lublin 2001.
 11. Musiał-Krag M., Demokracja bezpośrednia w szwajcarskich kantonach. Wybrane uwagi na temat referendum, inicjatywy ludowej oraz zgromadzenia ludowego, *Polityka i społeczeństwo* nr 2 (12), Wyd. Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2014.
 12. Musiał-Krag M., Elektroniczne referendum w Szwajcarii. Wybrane kierunki zmian helweckiej demokracji bezpośredniej, Wyd. Naukowe WNPiD UAM, Poznań 2012.
 13. Myślak E., System polityczny Konfederacji Szwajcarskiej, Wyd. Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2014.
 14. Sworowski J., Kaźmierczak A., Demokracja bezpośrednia w Szwajcarii – inicjatywa obywatelska i referendum, [w:] Hałub O., Jabłoński M., Radajewski M. (red.), *Instytucje demokracji bezpośredniej w praktyce*, Wyd. Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2016.

Abstract

Katarzyna Daniel

Citizen's legislative initiative on the example of Switzerland

The citizen's legislative initiative gives co-decision possibility on the most important issues in the state. The article presents a definition of citizen's legislative initiative and breakdown by reason of form, territorial coverage, subject matter of the initiative and degree of mediation. Also described the procedure of citizen's legislative initiative on a partial and total issue change of constitution in Switzerland. Idicated practical application this form direct democracy on every level of public administration in the Swiss Confederation.

Key words: **direct democracy, popular initiative, Switzerland**

*Marcin Adamczyk*¹

Przesłuchanie w aspekcie kryminalistycznym i psychologicznym

Problematyka przesłuchania jest przedmiotem zainteresowania wielu dziedzin badawczych, w tym kryminalistyki i psychologii. Perspektywa kryminalistyczna pozwala określić odpowiednią strategię zdobywania informacji, w celu ustalenia faktu przestępstwa, metod jego popełnienia oraz wykrycia sprawcy. W ujęciu psychologicznym istotnym jest zrozumienie złożoności zjawiska spostrzegania i pamiętania informacji oraz późniejszego jej odtworzenia. W artykule opisano proces formowania się zeznań biorąc pod uwagę wpływ czynników subiektywnych i obiektywnych. Określono motywację nieszczerych zeznań świadków oraz strategię osób podejrzanych, konfrontując je z taktykami i metodami, które podejmują przesłuchujący. Omówiono zjawisko oszukiwania wskazując na sygnały werbalne oraz zachowania niewerbalne charakterystyczne dla osób przesłuchiowanych. Opisano modelową koncepcję Statement Validity Assessment (SVA). Scharakteryzowano metody analizy wiarygodności informacji uzyskanych podczas przesłuchania w formie klarownego zestawienia. Wnioski dotyczą oceny wypowiedzi i zachowania, ze wskazaniem na wyniki badań w tym zakresie.

Słowa kluczowe: strategia przesłuchania, ocena wiarygodności zeznań, wykrywanie oszukiwania, komunikacja werbalna i niewerbalna

¹ Student drugiego roku studiów drugiego stopnia, kierunku *bezpieczeństwo wewnętrzne* Uniwersytet Opolski, Wydział Prawa i Administracji

Wstęp

Przesłuchanie to temat równie ciekawy, co wieloaspektowy. W niniejszym artykule obiektem zainteresowania autora stało się przesłuchanie rozumiane – w perspektywie kryminalistycznej – jako metoda pozyskiwania śladów, w tym przypadku śladów pamięciowych, a także – z punktu widzenia psychologii – jako interakcja podmiotów oddziałujących zarówno na siebie, jak i wynik przesłuchania. Nie sposób pominąć kwestii prawnych², stanowiących fundament przesłuchania, które należy rozumieć jako sformalizowaną czynność procesową, mającą charakter dowodowy w postępowaniu karnym, odbywającą się najczęściej w siedzibie organu i zakończoną protokołem. Istotnym jest rozróżnienie ze względu na charakter przesłuchania i podmiot, który w nim uczestniczy. Czym innym jest odbiór zeznań od świadka, przesłuchanie podejrzanego składającego wyjaśnienia i biegłego, który wydaje opinie³. Warto zasygnalizować również o rozpytaniu (w ramach tzw. wywiadu), które różni się od omawianego przesłuchania formalnymi przesłankami. Mianowicie owa czynność nie jest elementem procesu, nie ma charakteru dowodowego i nie musi być prowadzona w siedzibie organu, ani nie jest zakończona protokołem (a zaledwie notatką służbową)⁴. Jednak na gruncie niniejszego opracowania jest równie interesująca, dlatego że w przypadku rozpytania celem nadrzędnym również jest uzyskanie, wstępna selekcja, analiza oraz wykorzystanie informacji.

W ramach prawnych zawarto kwestie proceduralne (między innymi zasady przesłuchania, zakazy dowodowe) nie precyzując jednak poszczególnych elementów przesłuchania. To zagadnienie jest przedmiotem zainteresowania kryminalistyki i psychologii zeznań⁵.

² Przesłuchanie regulują wymienione przepisy Kodeksu postępowania karnego: art. 74 §1, art. 143 §1 pkt 2, art. 171-192, art. 199, art. 204 §1, art. 308, a także art. 396.

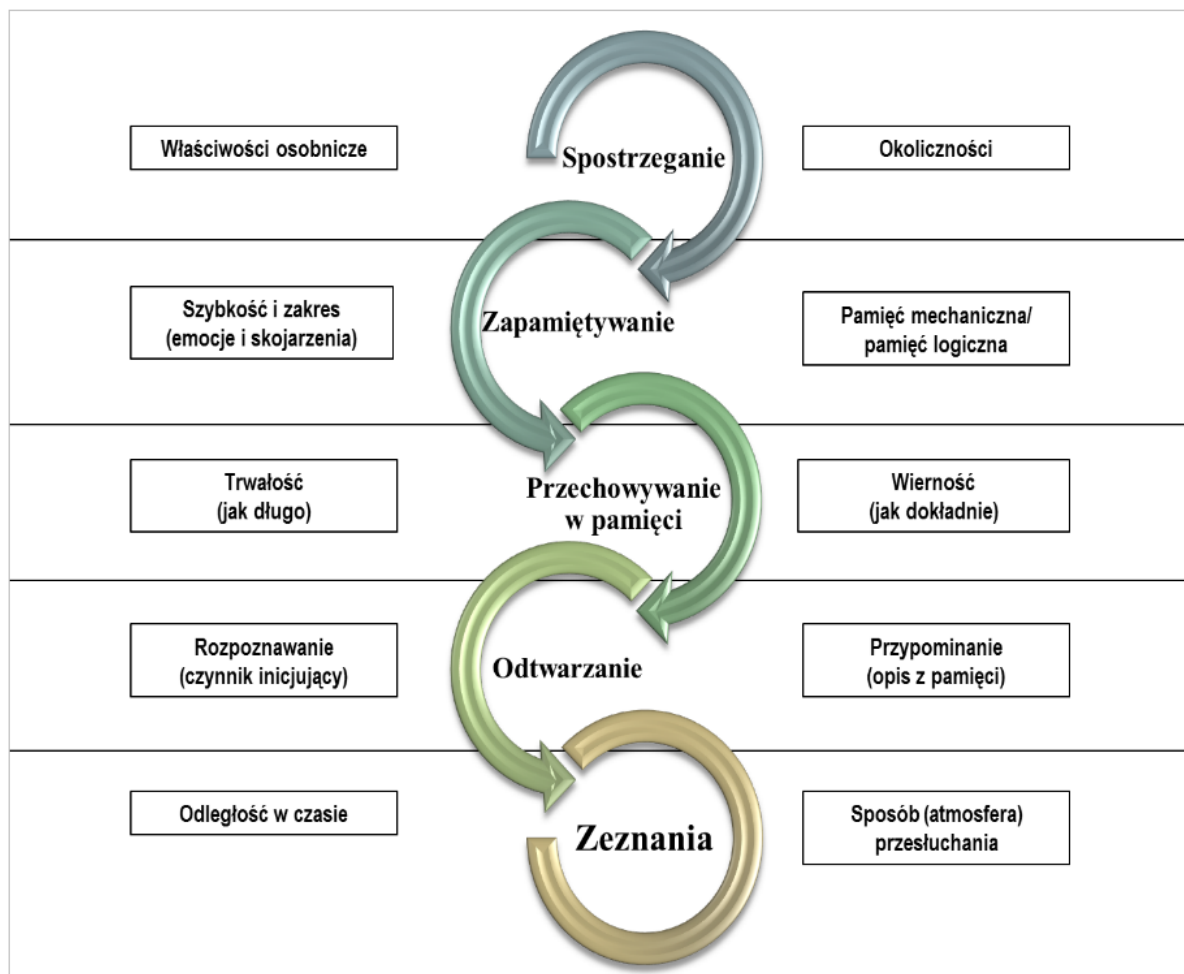
³ J. Widacki, *Kryminalistyka*, C.H. Beck 2016, s. 119 – 121.

⁴ Ibidem.

⁵ B. Hołyst, *Psychologia kryminalistyczna*, LexisNexis, Warszawa 2006, s. 940.

1. Proces formowania się zeznań

Wiele czynników, zarówno subiektywnych, jak i obiektywnych, znacząco wpływa na kolejne etapy procesu formowania się zeznań (rysunek 1).

Rysunek 1. Czynniki subiektywne i obiektywne wpływające na proces formowania się zeznań

Źródło: opracowanie własne

W pierwszym etapie – spostrzegania – należy przeanalizować odbiór wrażeń, czyli zmysłowego poznawania otaczającej nas rzeczywistości (najczęściej decydujące są wzrokowe i słuchowe sygnały) oraz dokonywanie spostrzeżeń, a więc interpretację tych sygnałów w związku ze świadomym odzwierciedlaniem właściwości przedmiotów lub zjawisk⁶. Z procesem spostrzegania wiąże się uwaga, która może być mimowolna (bez świadomego

⁶ E. Gruza, M. Goc. J. Moszczyński, Kryminalistyka – czyli rzecz o metodach śledczych, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2011, s. 85 – 86.

zamiaru – wtedy zapamiętywane są informacje przy udziale silnych, intensywnych bodźców) lub dowolna (inaczej świadoma – bodźce z innych źródeł są wówczas wychwytywane w sposób ograniczony)⁷. Wśród czynników wpływających na kształt zeznań trzeba wskazać właściwości osobnicze (np. wady wzroku, słuchu), które mogą oddziaływać już w momencie zmysłowego odbierania sygnałów, ale także czynniki związane z późniejszym błędnym spostrzeganiem (np. zaburzenia emocjonalne, stany psychopatologiczne)⁸. Ważne są różnice takie jak: wiek, doświadczenie życiowe, poziom wiedzy, stopień inteligencji, czy zainteresowania. Decydująca jest jakość spostrzeżeń, czyli umiejętność wyróżnienia cech przedmiotów i zjawisk. Istotne są także stereotypy i przedzenia, które mogą znacząco wpłynąć na kształt przyjmowanej informacji⁹. Oprócz czynników subiektywnych, należy brać pod uwagę czynniki obiektywne, czyli okoliczności (np. warunki atmosferyczne, odległość, oświetlenie¹⁰) oraz właściwości przedmiotów (np. ich atrakcyjność czy wyjątkowość). Zdecydowanie inaczej spostrzeżemy atrakcyjny, drogi samochód w słoneczny dzień, z odległości 5 metrów, niż popularny model (podobny do wielu innych) w ulewną noc z perspektywy 20 metrów. W drugim etapie – zapamiętywania – mamy do czynienia z dwoma rodzajami pamięci. Pamięć logiczna jest związana ze świadomością (dowolnością) kodowanych informacji. Osoba rozumie materiał, który chce utrwalić. Z kolei pamięć mechaniczna, inaczej mimowolna, jest związana z brakiem świadomości, a to przekłada się na mniejszy stopień dokładności. Najszybciej i najdokładniej zapamiętujemy informacje, które są związane z emocjami lub skojarzeniami. Etap trzeci to przechowywanie w pamięci. Wśród czynników determinujących zachowanie informacji w pamięci wymienić można: upływ czasu, stosunek emocjonalny, liczbę powtórek, czy rodzaj informacji. Warto zasygnalizować o ryzyku związanym z dezinformacją, np. w sytuacji kontaktowania się kilku świadków. Wszystkie wymienione (nie jest to katalog zamknięty) mogą rzutować na trwałość oraz dokładność zapamiętywanych informacji, a więc na to jak długo i jak dokładnie świadek będzie w stanie przechowywać w pamięci pewne szcze-

⁷ Ibidem., s. 91.

⁸ Psychopatologiczne zaburzenia mogą mieć wpływ w momencie spostrzegania (np. złudzenia, omamy), poznawania (np. zaburzenia uwagi, treści, emocji), zapamiętywania (np. amnezja, hipermnezja, hipomnezja) oraz odtwarzania (agnozje, afazje); Więcej: E. Gruza, *Psychologia sądowa dla prawników*, Wolters Kluwer, Warszawa 2009, s. 258 – 278.

⁹ C.N. Macrae, Ch. Stangor, M. Hewstone, *Stereotypy i uprzedzenia*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk, 1999, s. 41.

¹⁰ Przykładem może być tzw. zjawisko Purkiniego, czyli złudzenie powodujące zaburzenie percepcji barw. W nocy postrzegamy rzeczywistość w gamie kolorów białoszaro-czarnych. Interpretujemy kolor czerwony jako ciemniejszy, a błękitny znacznie jaśniejszy. Za: H. Olek, *Z problematyki psychologii zeznań świadka*, *Wojskowy Przegląd Prawniczy* Nr 1, 1967, s. 25.

góły. W czwartym etapie – odtwarzania – ważny jest sposób wydobywania zakodowanych informacji. Jeśli mamy do czynienia z przedmiotem uprzednio spostrzeżonym i zapamiętanym to będziemy mówić o rozpoznawaniu. Jeśli natomiast procesy pamięciowe nie są zainicjowane dodatkowym czynnikiem (np. przedmiotem, nagraniem, zapachem) możemy mówić o przypominaniu, a więc opisie z pamięci. Finalnie, odtwarzane zeznania mogą być znacząco zmodyfikowane. Informacje spostrzeżone i zapamiętane, będące przedmiotem przesłuchania, którego efektywność jest uzależniona od procesu odtwarzania, stanowią materiał dowodowy w sprawie. Kreuje się zatem trudna rola przesłuchującego, który powinien wiedzieć w jaki sposób uzyskać, wyselekcjonować, przeanalizować oraz wykorzystać zdobyte informacje. Wśród pożądanых cech określających przesłuchującego bezsprzecznie powinno znaleźć się doświadczenie życiowe i zawodowe oraz znajomość przepisów prawa. Aczkolwiek niezwykle ważna jest również sfera psychologiczna¹¹. Oczywiście zasady, prawa i obowiązki wynikające z prowadzenia czynności procesowej muszą być przestrzegane, a więc przesłuchujący musi je znać. Jednak efekt przesłuchania zależy w głównej mierze od wiedzy i zdolności psychologicznych przesłuchującego.

¹¹ W. Kołakowska, B. Lach, Psychologiczne determinanty zeznań świadków i osób składających wyjaśnienia, Wyd. WSPol, Szczytno 1998, s. 5 – 6.

2. Strategie w przesłuchaniach

2.1. Taktyka przesłuchania

Strategia przesłuchania nie jest zbiorem taktyk i metod stosowanych każdorazowo i jednolicie. Większość elementów jest zmienna, uzależniona od okoliczności sprawy. Przykładem braku powtarzalności może być określenie czasu przesłuchania. Nie chodzi o długość trwania tej czynności (choć to również kwestia płynna), lecz o dostosowanie momentu przesłuchania względem wystąpienia sytuacji, która jest jego przedmiotem – a więc, ile powinno upłynąć czasu od zdarzenia, by przesłuchanie dało najlepsze efekty. W świetle koncepcji krzywej zapominania Ebbinghausa – od momentu zarejestrowania pewnej informacji automatycznie spada możliwość jej ponownego odtworzenia. Po pewnym czasie krzywa na wykresie utrzymuje już stabilny, lecz niezadowalająco niski poziom – wtedy jest już za późno, odtworzenie informacji jest trudniejsze (o ile w ogóle możliwe). Nie możemy jednak założyć, że przesłuchanie powinno odbyć się np. 3 dni od momentu zdarzenia¹². To kwestia rozpatrywana dla konkretnej sprawy, mając na uwadze okoliczności. Kolejny przykład braku jednolitego podejścia to kwestia wielokrotnego przesłuchiwanie. Nie sposób przewidzieć, czy jednorazowe przesłuchanie wystarczy. Jednocześnie zarówno w doktrynie, jak i w opinii praktyków, dominuje przekonanie, by w miarę możliwości nie powielać tej czynności. Z dwóch powodów nie jest to pożądane. Po pierwsze, osoby przesłuchiwane odnoszą się raczej do treści, które już omawiały, aniżeli do nowych faktów. Po drugie, może występować niekorzystne dla ofiar zjawisko wtórnej wiktymizacji.

Praktykowane są jednak elementy taktyki, które są powtarzalne. Przykładem może być unikanie pytań sugestywnych¹³. Zauważmy różnicę analizując poniższe pytania:

1. *Czy widziałaś tego mężczyznę, który spowodował wypadek?*
2. *Czy widziałaś tam mężczyznę?*
3. *Może był tam ktoś jeszcze?*
4. *Kto tam był?*

¹² W literaturze wskazuje się, że najwłaściwszy termin to właśnie 2 lub 3 dni od zdarzenia. Zaznacza się również, iż nie powinien przekraczać 7 lub 8 dni. Za: T. Hanausek, Braki pamięciowe w zeznaniach świadka, *Problemy Kryminalistyki* Nr 82, 1969, s. 717.

¹³ W. Kołakowska, B. Lach, op. cit., s. 20.

W pytaniu pierwszym, przesłuchujący zadając pytanie ewidentnie insynuuje, że to mężczyzna był sprawcą wypadku. W drugim sugeruje, że był tam jakiś mężczyzna. W trzecim, subtelnie zachęca, by wskazać kogoś jeszcze. Czwarte pytanie jest prawidłowe. Daje możliwość swobodnej odpowiedzi, nienasyconej ingerencją przesłuchującego. Należy zatem spostrzec, że im krótsze pytanie, tym mniejsze ryzyko sugerowania treści odpowiedzi. Inny przykład powtarzalnego elementu taktyki przesłuchania to unikanie pytań z podwójną, a nawet potrójną negacją. Czytając pytanie „*Czy nie zatrzymałeś się przy znaku stop nie wjeżdżając na skrzyżowanie?*” musimy skupić się i zastanowić nad odpowiedzią. Jeśli dołożymy do tego stres, który niewątpliwie towarzyszy przesłuchaniu, to odpowiedzi na tego typu pytania nie będą zbyt wiarygodne.

2.2. Metody przesłuchania świadków i podejrzanych

Prowadzący przesłuchanie stosują różne metody przesłuchań względem świadków i podejrzanych. Idealny świadek to taki, który będzie dokładał puzzle do wybrakowanej układanki, co finalnie pozwoli odtworzyć obraz całego zdarzenia. Niestety, nie dość, że wielu świadków nie chce pomóc (albo nie chce w ogóle być świadkiem), to nawet ci którzy chcą, często nie są w stanie przypomnieć sobie szczegółów¹⁴. Tutaj wyłania się pierwsza grupa metod, mających na celu pobudzenie procesów myślowych świadka, który na podstawie budowania sieci skojarzeń, podobieństw, czy parafrazowania może dojść do zakopanych w pamięci wątków, którymi będzie chciał się podzielić. Rolą przesłuchującego jest w tym przypadku pomoc w odnalezieniu odpowiedniego sposobu odtworzenia informacji. Idealnym przykładem jest tzw. przesłuchanie poznawcze¹⁵, stosowane m.in. w Niemczech, USA i Anglii, mające doprowadzić do odtworzenia kontekstu, ponownego przeżycia zdarzenia, by relacjonować ze szczegółami, czasem odwracając chronologię lub zmieniając perspektywę spojrzenia na sprawę. Dla przykładu, w przesłuchaniu rolnika, który nie potrafi przypomnieć sobie okoliczności sprawy, zadając pytanie: „*Jaka była wtedy pora roku? Czy były żniwa?*” przesłuchujący ułatwia świadkowi wskoczenie w pewne

¹⁴ W. Kołakowska, B. Lach, op. cit., s. 22 – 26.

¹⁵ Metoda (powstała w latach 80. XX wieku, autorami są Ron Fisher i Ed Geiselman) polega na zastosowaniu nowoczesnych teorii pamięci dla efektywnego przesłuchania świadków. Więcej: M. Rotkiel, Wywiad poznawczy jako metoda wydobywania informacji z pamięci, [w:] Wywiad psychologiczny t. 1: Wywiad jako postępowanie badawcze, red. K. Stemplewska-Żakowicz, K. Krejtz, Polskie Towarzystwo Psychologiczne, Warszawa 2005, s. 199; W. Pasko-Porys, Przesłuchiwanie i wywiad. Psychologia kryminalistyczna, Oficyna Naukowa, Warszawa 2007, s. 68 – 71.

ramy czasowe, by usprawnić proces odtwarzania informacji. Zdecydowanie trudniejsze, z punktu widzenia interakcji dwóch podmiotów, jest przesłuchanie świadka, który albo nie chce pomóc (m. in. ze względu na obawy wynikające ze stosunku łączącego świadka z podejrzanym, np. w relacji szef - pracownik), albo w ogóle nie chce być świadkiem (np. nie chce tracić czasu na rozprawy sądowe) i należy go w jakiś sposób zachęcić do przedstawienia znanych mu informacji. W sytuacji, gdy świadek posiada informacje istotne dla sprawy, jednak nie jest skory do współpracy – należy odnieść się do prospołecznych postaw, zadbać o zniwelowanie napięcia i stworzyć atmosferę, która pozwoli mu się otworzyć. W grupie świadków, którzy mają rozbieżne cele względem przesłuchującego (na większość pytań odpowiadają *nie wiem, mnie tam nie było, nie słyszałem*) trzeba podjąć próbę obalenia linii obrony m.in. przez podważenie wiarygodności, wskazanie braku logiki czy sprzeczności (np. *mamy nagranie – wiemy, że tam byłeś*). Można wykorzystać szybsze tempo rozmowy, elementy zaskoczenia, co wpłynie na pozbawienie go czasu na sfabrykowanie odpowiedzi. Równie często co świadkowie milczący, zdarzają się świadkowie, którzy mówią... lecz nieprawdę. Motywacja kłamliwych zeznań najczęściej wynika z obawy przed oskarżonym, przed jego środowiskiem lub środowiskiem, z którego wywodzi się świadek. Czasami może to być związane z chęcią zemsty albo zupełnie odwrotnie – ze współczuciem dla podejrzanego. Nierzadko pobudką do składania fałszywych zeznań jest możliwość uzyskania korzyści dla świadka lub jego bliskich¹⁶. Metody przesłuchania podejrzanego w niektórych elementach są spójne z metodami przesłuchania świadków, aczkolwiek większość opiera się na sposobie wywarcia wpływu na podejrzanego, by ten odrzucił wszystkie obronne strategie i wyznał prawdę. Metod jest wiele, często są mieszane, po to by osiągnąć jak najlepszy rezultat¹⁷. Najpowszechniejsze z nich to: metoda kumulatywnego lub selektywnego ujawniania dowodów, metoda perswazji, metoda pytań krzyżowych, metoda pytań szczegółowych, metoda wszechwiedzy, metoda odtwarzania, metoda wykorzystania antagonizmów.

Wymienione techniki bazują m. in. na założeniu, że przesłuchujący wie więcej niż się wydaje podejrzanemu i przedstawia stopniowo bądź gwałtownie wszystkie okoliczności, które krok po kroku doprowadzają podejrzanego do przeświadczenia, że ukrywanie prawdy nie ma sensu. Lepiej się przyznać i skorzystać z szansy na niższy wymiar kary, za chęć współpracy.

¹⁶ W. Kołakowska, B. Lach, op. cit., s. 35 – 38.

¹⁷ K. Otłowski, Podejrzaný w postępowaniu karnym, studium kryminalistyczne, Wyd. PWN, Warszawa 1979, s. 79 – 125.

Często przesłuchanie kojarzone jest ze swego rodzaju walką pomiędzy przesłuchującym i podejrzanym. W gruncie rzeczy przesłuchujący powinien zadbać o to, by kontrolować przebieg tej rozmowy, ale jednocześnie nie próbować pokonać rywala w sposób dosłowny. Istotne, iż w przesłuchaniu nie chodzi o przyznanie się podejrzanego do winy, lecz o zgromadzenie informacji, które pozwolą zbudować przekonujący materiał dowodowy.

2.3. Strategie przesłuchiwanym

Druga strona nie jest biernym uczestnikiem przesłuchania. Na przykładzie podejrzanym można przedstawić wachlarz metod, z których korzystają osoby przesłuchiwane. Tak jak w przypadku strategii prowadzącego przesłuchanie, tak i tutaj nie należy szukać uniwersalnych sposobów stosowanych każdorazowo i jednolicie. Katalog jest ogromny i zdaje się, że jedynym co ogranicza podejrzanego jest jego wyobraźnia. Strategie obronne można podzielić na racjonalne oraz irracjonalno-emocjonalne¹⁸. W pierwszej grupie zawierają się techniki obronne (np. odwołanie się do alibi lub przygotowanie kontrargumentacji) oraz techniki unikania (np. pozorna współpraca lub przyznanie się do wykroczenia, po to by uniknąć konsekwencji wynikających z przestępstwa). Do grupy drugiej zaliczamy techniki o przewadze irracjonalnych (np. zmienna wersja lub stała negacja, które mają uniemożliwić przedstawienie klarownych wniosków), oraz techniki o przewadze emocjonalnych (np. ośpienie lub wręcz odwrotnie – ataki hysterii, samoagresji). Lista nadal jest otwarta, a „walka” pomiędzy uczestnikami przesłuchania wciąż pozostaje nierozstrzygnięta. Nie wymyślono dotychczas skutecznych metod przesłuchania, które pozbawiłyby możliwości obrony drugą stronę, ani też niezawodnych sposobów na ukrywanie prawdy.

¹⁸ W. Kołakowska, B. Lach, op. cit., s. 56 – 60.

3. Wiarygodność informacji uzyskanych podczas przesłuchania

Po zbudowaniu tła analitycznego – w postaci złożonego procesu formowania się zeznań obarczonego ryzykiem modyfikacji informacji odtwarzanych w przesłuchaniu oraz wielości technik i taktyk, zarówno po stronie przesłuchującego, jak i przesłuchiwanego – wyłania się wieloaspektowość czynności procesowej, jaką jest przesłuchanie. W jaki więc sposób można ocenić informacje uzyskane podczas przesłuchania? Jak rozpoznać informacje szczerze, prawdziwe i wiarygodne¹⁹? Oszukiwanie jest elementem codziennego życia. Kłamiemy świetnie – wykrywamy kłamstwo fatalnie²⁰. Nie uczymy się jak wykrywać kłamstwo. Czasem wręcz nie chcemy wiedzieć jaka jest prawda (np. wygodniej jest przyjąć komplement, niż zastanawiać się czy rzeczywiście smakował im mój obiad?). Są jednak sytuacje, w których potrzebujemy znać prawdę (np. kupiec chce wiedzieć czy samochód rzeczywiście przejechał zaledwie 50 tys. km., a pracodawca chce wiedzieć, czy profil potencjalnego pracownika jest zgodny z jego CV). Umiejętność rozpoznawania oznak oszukiwania jest najbardziej potrzebna w praktyce zawodowej niektórych wyspecjalizowanych formacji²¹. Celnik powinien umieć rozpoznać przemytnika, a policjant czy sędzia trafnie ocenić wersje świadka bądź podejrzanego. Na szczęście – ale tylko dla interpretujących, nie dla kłamców – jest wiele możliwości na „zdradzenie się” z kłamliwą wersją. Oznaki nieszczerości mogą być widocznie przez to (1) co mówimy, (2) jak mówimy, (3) w jaki sposób się zachowujemy i (4) co wówczas odczuwamy. To zbyt wiele sfer, byśmy mogli nad wszystkimi zapanować. W artykule omówiono pierwsze 3 grupy oznak, ponieważ czwarta jest zbyt obszerna i zasługuje na osobne rozpatrzenie – jest to szeroki temat, nie pozbawiony kontrowersji²². Poniżej opisano cechy werbalne (słowne) i niewerbalne (w tej grupie zarówno głosowe jak i niegłosowe).

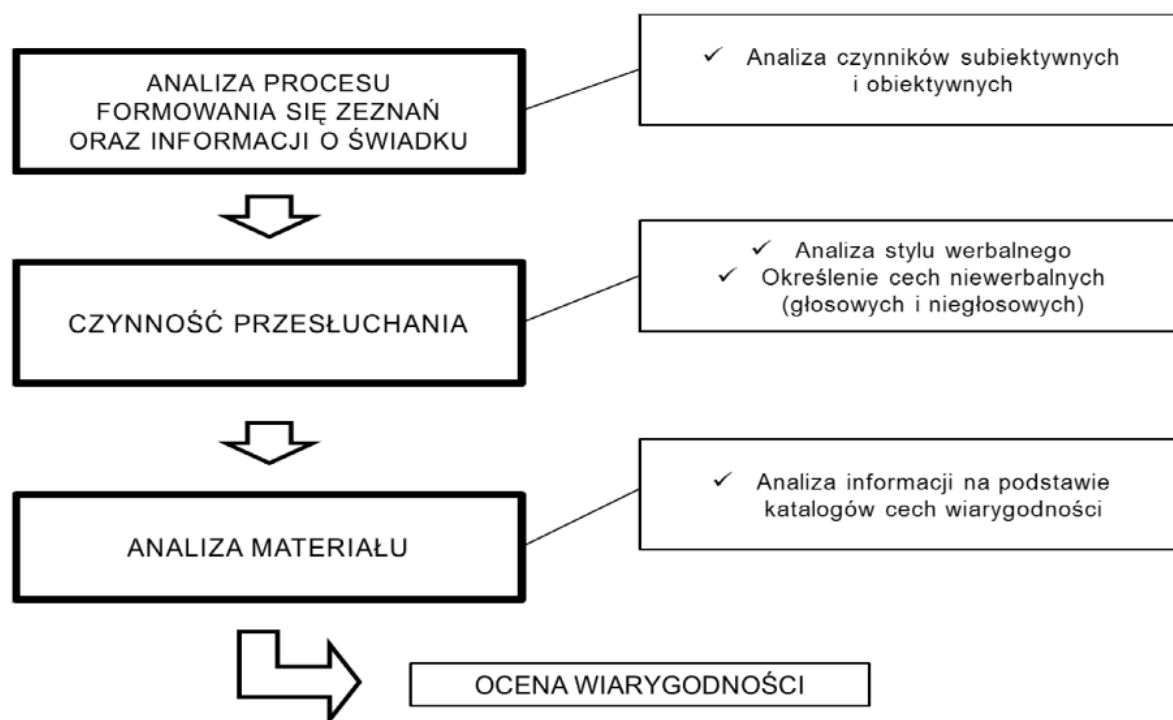
¹⁹ W ujęciu prawniczym: szczerłość – zgodność treści zeznań z subiektywnym wyobrażeniem; prawdziwość – zgodność treści zeznań z obiektywnym stanem rzeczy; wiarygodność – prawdopodobieństwo (wartość psychologiczna), że zgromadzone zeznania odzwierciedlają rzeczywistość. Za: B. Wojciechowski, *Analiza i ocena zeznań świadków*, Wyd. GWP, Sopot 2016, s. 27 – 31.

²⁰ A. Vrij, *Wykrywanie kłamstw i oszukiwania*, WUJ, Kraków 2009, s. 87.

²¹ W świetle badań wywnioskowano, iż osoby zajmujące się zawodowo wykrywanie kłamstwa (np. funkcjonariusze policji, celnicy, strażnicy więzienni, detektywi) nie osiągnęli lepszych wyników niż badani studenci. Jedynie agenci tajnych służb wykazywali się lepszymi rezultatami w zakresie interpretacji sygnałów niewerbalnych. Za: A. Memon, A. Vrij, R. Bull., *Prawo i psychologia*, GWP, Gdańsk 2003, s. 68; A. Vrij, *Wykrywanie kłamstwa...*, s. 70 – 76.

²² Badania wariograficzne są przedmiotem nieustających dyskusji. Mają zarówno zwolenników (np. D. Raskin, M. Steller, J. Widacki), jak i przeciwników (D. Lykken, P. Ekman, A. Vrij). Podejmuje się próby uchwycenia tejsze metody w ramy prawne, zastanawiając się jednocześnie nad dopuszczalnością z punktu widzenia etyki prawniczej. Ocenia się wartość i przydatność badań zarówno na etapie wykrywania przestępstw, jak i postępowania dowodowego. Analizuje się kwestie stosowania. Opis ewolucji poglądów w tym zakresie zaprezentował m. in.: M. Kulicki (red.), *Wariografia kryminalistyczna*, Wyd. Wyższej Szkoły Policji, Szczytno 1998, s. 76 – 77.

Omawiając schemat przesłuchania, wiarygodność zeznań można weryfikować na trzech płaszczyznach (rysunek 2)²³.

Rysunek 2. Analiza informacji uzyskanych w procesie przesłuchania

Źródło: opracowanie własne

W pierwszej fazie (przed przesłuchaniem) na etapie przygotowywania się do rozmowy należy przeanalizować dokładnie proces formowania się zeznań, biorąc pod uwagę cechy osobowości przesłuchiwanego (inaczej przesłuchuje się np. introwertyka i ekstrawertyka) oraz okoliczności zdarzenia (warto sprawdzić np. jaka była pogoda tamtego dnia, o danej godzinie, w danym miejscu). Dzięki takim informacjom już na wstępnym etapie przesłuchujący posiada wiedzę, która może być punktem odniesienia do informacji uzyskanych od świadka bądź podejrzanego.

W drugiej fazie (podczas przesłuchania) niezwykle istotna jest zarówno treść zeznań/wyjaśnień, jak również sposób ich przekazu²⁴. Omawiając cechy niewerbalne należy wskazać, że tak jak nie jesteśmy uczeni rozpoznawania kłamstwa, tak samo nie jesteśmy szkoleni w zakresie panowania nad komunikacją niewerbalną (wyjątek stanowią np. politycy na arenie międzynarodowej, szkoleni w tym zakresie). Nikt nam nie tłumaczy,

²³ E. Gruza, M. Goc. J. Moszczyński, op. cit., s. 154 – 155.

²⁴ E. Gruza, Psychologia sądowa... , s. 184 – 192.

w jaki sposób interpretować zachowania przestrzenne ludzi, co oznaczają poszczególne gesty, jak postrzegać mimikę rozmówcy. Robimy to naturalnie. Po rozmowie ludzie pamiętają co powiedzieli, ale nie mają pojęcia jak się zachowywali i co działo się z ich głosem. Przesłuchujący powinien umieć wykorzystać wszystkie te obszary, by zdobyć więcej informacji aniżeli tylko materiał w formie treści zeznań. Tym bardziej, że nawet milcząco przesłuchiwany wysyła pewne sygnały²⁵. Należy uczulić, że na rynku przybywa obecnie mnóstwo książek typu „Mowa ciała – wiesz więcej”. Trzeba ostrożnie interpretować tego rodzaju teksty, ponieważ często praktykuje się tworzenie swego rodzaju atlasu z postawami, gestami, mimiką, mikroekspresjami. Czyli, jeśli osoba drapie się po nosie to znaczy, że kłamie. Nic bardziej mylnego! Może po prostu ma podrażniony nos od długotrwałego kataru i co rusz dotyka się, by uśmierzyć swędzenie. Komunikacja niewerbalna daje wiele wskazówek, przy czym każdą należy ostrożnie interpretować, mając na uwadze błędy percepcyjne, np. błąd Otella oraz ryzyko Brokawy²⁶.

Ile z cech niewerbalnych można zatem uznać za wiarygodny wyznacznik kłamstwa? Badacze od lat zmagają się z tym problemem²⁷. Wyniki ich prac, wskazują, że oznakami, na które warto zwrócić uwagę są: gapienie się na rozmówcę (a nie uciekanie wzrokiem, jak mogłoby się wydawać), ilustrowanie sprzeczne (niezgodność komunikacji werbalnej i niewerbalnej, czyli mówię „tak” a kiwam na „nie”), nienaturalne ruchy rąk i palców (np. zblokowane ramiona). Napięta czujność albo tłumienie emocji (co może być widocznie na podstawie analizy mikroekspresji) również może zdradzić kłamcę. W drodze eksperymentów udowodniono, że najczęstszymi emocjami podczas przesłuchania są strach, poczucie winy i radość²⁸. O ile poczucie winy i strach są zrozumiałe w aspekcie przesłuchania, to radość może zaskakiwać. Mikroekspresje radości lub stłumione oznaki tej emocji wyrażone gestem albo postawą mogą zdradzić kłamcę, któremu właśnie udało się oszukać przesłuchującego i organizm chciałby to świętować, ale racjonalna sfera podpowiada, że nie można – więc tłumie emocje, a to da

²⁵ A. Vrij, Wykrywanie kłamstw... , s. 21.

²⁶ Według Paula Ekmana, błąd Otella to ryzyko związane z nieprawidłową kwalifikacją prawdy jako fałszu, np. w dostrzeżeniu przejawów napięcia emocjonalnego u osoby, która jest de facto niewinna, jednak obawiając się ewentualnych konsekwencji ulega stresowi i tłumie emocje (co może być również oznaką kłamstwa). Natomiast ryzyko Brokawy to zignorowanie indywidualnych różnic w zachowaniu ekspresyjnym, np. uznanie kogoś za kłamcę ze względu na wymijające odpowiedzi lub błędy językowe (które mogą być naturalne dla tej osoby). Za: Z. Marten, Psychologia zeznań, LexisNexis, Warszawa 2012, s. 204.

²⁷ Rezultaty badań eksperymentalnych i terenowych nad behawioralnymi sygnałami oszukiwania przeanalizowano w formie klarownego zestawienia wyników kilkudziesięciu naukowców na przestrzeni kilkudziesięciu lat; Więcej: A. Memon, A. Vrij, R. Bull, op. cit., s. 48 – 56.

²⁸ Ibidem., s. 51.

się zauważyć²⁹. Dalej, wśród cech niewerbalnych³⁰ wskazuje się głosowe oznaki, które mogą oznaczać oszukiwanie: podwyższony ton głosu (różnice zaledwie kilku herców, więc identyfikacja jest możliwa jedynie ze specjalistycznym sprzętem), częstsze pauzy i wolniejsze tempo mówienia (by zyskać czas na wymyślenie lub uzupełnienie historii).

W grupie cech werbalnych³¹ można wyróżnić: bardziej ogólne, wymijające odpowiedzi (np. – Palisz? – w tym domu się nie pali), krótkie i skupiające się na suchych faktach przekazy (bez emocji), dodawanie informacji nieistotnych (np. – Pamiętasz nazwę tej restauracji? – Pigallo. Rozmawiałem tam z Krzyśkiem o długu...), stosowanie odpowiedzi negatywnych (zamiast powiedzieć „jestem uczciwy”, kłamca raczej powie „nie jestem oszustem”). Pewnym jest, iż pochopne kwalifikowanie niektórych cech zwiększa szanse na błędną ocenę. Warto uczulić, że nie istnieje typowy schematy zachowania nieszczerego, zarówno w zakresie cech werbalnych, jak i niewerbalnych. Każdy przypadek należy rozpatrywać indywidualnie ustalając najpierw normę (obserwując naturalne, typowe dla danej osoby zachowanie, gesty, sposób wypowiedzania się itd.) i doszukując się „przecieków”, czyli odchyień od tejże normy³². Na kolejnym etapie zebrany materiał poddaje się analizie. Istnieją katalogi oceny wiarygodności informacji uzyskanych podczas przesłuchania. Opracowano koncepcje zarówno dla przesłuchań dzieci, jak również pod kątem składania zeznań przez dorosłych³³. Jedną z najpopularniejszych metod jest – Ocena Prawdziwości Zeznań, w literaturze przedmiotu częściej jako Statement Validity Assessment (SVA). Została opracowana w Niemczech dla spraw dotyczących dzieci, w związku z przestępstwami o charakterze seksualnym. Koncepcja oparta na hipotezie psychologa sądowego Uno Undeutscha, dziś wydaje się być kwestią oczywistą³⁴. Mianowicie „zeznania z pamięci o rzeczywistym wydarzeniu różnią się treścią i jakością od zeznania opartego na wymysłach i fantazji”³⁵. Metoda jest obecnie stosowana np. w Niemczech, Holandii i w USA (choć tam w mniejszym zakresie)³⁶.

²⁹ A. Vrij, Wykrywanie kłamstw... , s. 37.

³⁰ A. Vrij, Wykrywanie kłamstw... , s. 30.

³¹ Ibidem., s. 105.

³² Ibidem., s. 50.

³³ Wśród koncepcji ocen wartości zeznań dziecięcych wskazać należy modele: F. Arntzena, H. Szewczyka i E. Littmanna oraz SVA. Natomiast analizy zeznań świadków dorosłych dotyczą modelem: U. Undeutscha, A. Trankella, G. Köhnkena oraz wywiad poznawczy. Więcej: Z. Marten, op. cit., s. 119 – 168.

³⁴ Prace niemieckich i szwedzkich ekspertów (Undeutscha w 1967, 1982; Arntzena w 1983; Trankella w 1972;) były podstawą stworzenia przez Stellerę i Köhnkena procedury oceniania wiarygodności zeznań – SVA.

³⁵ A. Vrij, Wykrywanie kłamstw... , s. 140.

³⁶ A. Vrij, Wykrywanie kłamstw... , s. 110.

Procedura diagnostyczna SVA składa się z trzech części³⁷:

1. Ustrukturalizowanego wywiadu
2. Analizy treści i jakości (CBCA – Criteria-Based Content Analysis)
3. Integracji wyników w ramach Kontrolnej Listy Wiarygodności (Validity Checklist).

Pierwszy krok stanowi wywiad badawczy, w formie otwartych pytań³⁸. Następnie, nagraną treść poddaje się analizie pod kątem 19 cech (m. in. struktury logicznej, ilości i jakości szczegółów, osadzenia w kontekście, spontanicznych poprawek), które punktuje się w skali od 0 do 2.

Zakładając że, 0 – to brak cechy; 1 – gdy cecha występuje; 2 – w dużym stopniu. Należy wskazać, że CBCA nie jest „werbalnym wykrywaczem kłamstw”, ale pozwala wyłuskać z treści zeznania cechy, które mogą być decydujące w ostatecznej ocenie czy relacja świadka została zbudowana na gruncie autentycznych, osobistych doświadczeń, czy na zmyślonej wersji. Należy wskazać, że CBCA nie jest „werbalnym wykrywaczem kłamstw”, ale pozwala wyłuskać z treści zeznania cechy, które mogą być decydujące w ostatecznej ocenie czy relacja świadka została zbudowana na gruncie autentycznych, osobistych doświadczeń, czy na zmyślonej wersji. Należy pamiętać, iż brak jest standaryzacji – nie ma reguł decyzyjnych odnośnie wyniku CBCA. Istotnym problemem są różne wartości tych 19 cech. Poza tym wpływ danego czynnika można oszacować, lecz nie da się go wyliczyć. Zatem są to kryteria i wyniki umowne – które dają pewien obraz, ale nie sposób jednoznacznie stwierdzić odnośnie wiarygodności zeznań³⁹. Ocena ma charakter subiektywny. Trzeci krok to zestawienie wyników CBCA z 11 tematami Kontrolnej Listy Wiarygodności. Wówczas ustala się m.in. podatność na sugestie, motywacje, czy niezgodność z innymi dowodami. Na tym etapie może się okazać, że choć zeznanie jest logiczne, spójne i dostarcza wiele szczegółów to zostało przedstawione w języku nieadekwatnym, co skutkuje wątpliwą wiarygodnością.

W Polsce nie stosuje się tej metody. W postępowaniu karnym zeznania/wyjaśnienia są uznawane za wiarygodne, gdy pokrywają się z innymi

³⁷ A. Memon, A. Vrij, R. Bull, op. cit., s. 16 – 23.

³⁸ Wywiad badawczy należy rozumieć w formie pogawędki z dzieckiem, a nie jako posiedzenie terapeutyczne (które miałyby na celu pomóc dziecku uporać się z pewnym problemem), ani też jako przesłuchanie (w którym osoba przesłuchująca może wywierać presję, by uzyskać informacje).

³⁹ Warto przeanalizować również inne psychologiczne metody, np. Monitorowanie Rzeczywistości (Reality Monitoring), którego podstawą teoretyczną są procesy pamięciowe oraz Model Wielozmiennowej Analizy Zeznań Świadków Dorosłych - MASAM (Multivariable Adults Statement Assessment Model; Więcej: B. Wojciechowski, Analiza i ocena zeznań świadków, Wyd. GWP, Sopot 2016, s. 45 – 102.

treściami, tworząc logiczny ciąg zdarzeń. Muszą być spójne i potwierdzone w materiale dowodowym. Osoba przesłuchiwana zostaje uznana za wiarygodną, gdy składa zeznania/wyjaśnienia w sposób naturalny, niewyuczony – relacja jest nacechowana emocjonalnie, lecz bez skrajności⁴⁰. Warto wskazać, że z modelowej koncepcji korzysta Agencja Bezpieczeństwa Wewnętrznego podczas rekrutacji nowych pracowników jako uzupełnienie badania za pomocą wariografu⁴¹.

Podsumowanie

Przesłuchanie to nieodłączny element postępowania przygotowawczego i jurysdykcyjnego. Mimo tego marginalnie traktuje się kwestie przygotowania do praktycznego przeprowadzania tej czynności procesowej⁴². Należy postrzegać przesłuchiwanie jako umiejętność której można, a nawet – w perspektywie przesłuchujących – trzeba się nauczyć. Nie należy kojarzyć tej czynności z odegraniem scenki z wcześniej rozpisany scenariuszem. Przygotowany przesłuchujący to nie osoba, mająca listę pytań, które zada, a następnie zanotuje odpowiedzi. Dobry przesłuchujący to przede wszystkim słuchacz i obserwator. Kwestia zadawania pytań – choć równie istotna – jest sprawą o wiele prostszą. Przesłuchanie należy traktować nie tylko przez pryzmat interpretacji faktów, ale także emocji. W przesłuchaniu są one równie ważne.

⁴⁰ E. Gruza, Ocena wiarygodności zeznań świadków w procesie karnym, Zakamycze, Kraków 2003, s. 269.

⁴¹ A. Pieszko – Sroka, Czy zeznania są wiarygodne? Poszukiwanie metod ich oceny i rola psychologa w tym procesie, Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego 5/11 s. 53; www.abw.gov.pl/download/1/1808/Pieszko-Sroka.pdf [dostęp 28.12.2017 r.].

⁴² E. Gruza, Psychologia sądowa... , s. 130 – 132.

Bibliografia

1. Gruza E., Goc M., Moszczyński J., Kryminalistyka – czyli rzecz o metodach śledczych, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2011.
2. Gruza E., Ocena wiarygodności zeznań świadków w procesie karnym, Zakamycze, Kraków 2003.
3. Gruza E., Psychologia sądowa dla prawników, Wolters Kluwer, Warszawa 2009;
4. Habzda-Siwiek E., Kabzińska J., Psychologia i prawo – między teorią a praktyką, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Sopot 2014.
5. Hanausek T., Braki pamięciowe w zeznaniach świadka, Problemy Kryminalistyki Nr 82, 1969.
6. Hołyst B., Psychologia kryminalistyczna, LexisNexis, Warszawa 2009.
7. Kołakowska W., Lach B., Psychologiczne determinanty zeznań świadków i osób składających wyjaśnienia, Wyd. Wyższej Szkoły Policji w Szczytnie, Szczytno 1998.
8. Macrae C.N., Stangor Ch., Hewstone M., Stereotypy i uprzedzenia, GWP, Gdańsk, 1999.
9. Marten Z., Psychologia zeznań, LexisNexis, Warszawa 2012.
10. Memon A., Vrij A., Bull R., Prawo i psychologia, GWP, Gdańsk 2003.
11. Moskal D., Wąsik P., Ślady pamięciowe: Aspekty psychologiczne i kryminalistyczne, WUJ, Kraków 2013.
12. Otłowski K., Podejrzany w postępowaniu karnym, studium kryminalistyczne, PWN, Warszawa 1979.
13. Pasko-Porys W. Przesłuchiwanie i wywiad: Psychologia kryminalistyczna, Oficyna Naukowa, Warszawa 2007.
14. Pieszko – Sroka A., Czy zeznania są wiarygodne? Poszukiwanie metod ich oceny i rola psychologa w tym procesie, Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego 5/11;
15. Stanik J. Psychologiczne problemy metod przesłuchań świadków: Przegląd Psychologiczny, Tom 47 Nr 2, 2004;
16. Vrij A., Wykrywanie kłamstw i oszukiwania: Psychologia kłamania i konsekwencje dla praktyki zawodowej, WUJ, Kraków 2009.
17. Widacki J., Kryminalistyka, C.H. Beck, 2016.
18. Wojciechowski B., Analiza i ocena zeznań świadków, GWP Sopot 2016.

Abstract

Marcin Adamczyk

Interrogation in the forensic and psychological aspects

The interrogation issues are the subject of work interests in many areas, including forensic science and psychology. The forensic perspective defines the strategy of obtaining information in order to establish the crime, the methods of its perpetration and the discovery of the perpetrator. The psychological point of view is to understand the phenomenon of perceiving and remembering information and its subsequent reproduction. The process of forming testimonies were described in the article. The subjective and objective factors are important for considering the problem. Strategies of suspects and witnesses were described, confronting them with tactics and methods that interrogators undertake. The cheating process is described indicating verbal signals and non-verbal behaviors characteristic for interrogated persons. The model concepts of Statement Validity Assessment (SVA) was described. Methods of credibility analysis of testimonies obtained during the interrogation were characterized in a form of a clear juxtaposition. The conclusions refers to the assessment of statements and behavior, with an indication of the results in this research area.

Key words: strategies of interrogation, credibility assessment, detecting deception, verbal and non-verbal communication

*Gracjan Miernicki*¹

Znaczenie przestrzeni dla bezpieczeństwa państwa – głębia strategiczna i projekcja siły

Streszczenie

Geograficzna przestrzeń niewątpliwie jest jedną z wartości, którą dysponują organizmy państwowe. Z ową przestrzenią związane są dwa pojęcia, głębia strategiczna oraz projekcja siły. Głębią strategiczną jest odległość między linią frontu lub działań zbrojnych a najistotniejszymi punktami państw biorących udział w konflikcie. Projekcją siły nazywamy zdolność wykonywania operacji wojskowych i oddziaływania na potencjalnego przeciwnika. Autor podejmuje próbę wykazania w jaki sposób zjawiska te na siebie oddziałują. Całość opatrzona jest licznymi przykładami.

Słowa kluczowe: strategia, przestrzeń, konflikt, oddziaływanie, państwo

Wstęp

Świat nie znosi próżni. Powiedzieć to, to jak nic nie powiedzieć. No i wreszcie o jakim świecie mowa? Możliwość stwierdzić, że o każdym znanym człowiekowi. W świecie biologii jedna nisza ekologiczna zastępuje wcześniejszą, w świecie fizyki energia przechodzi jedynie z jednej postaci w drugą, w świecie istotnym dla socjologa w społeczeństwie nie istnieje stagnacja. Ale dla rozważań w niniejszym artykule interesujący będzie świat stosunków międzynarodowych, mocarstw czy wreszcie geopolityki. Geopolityka, jako termin relatywnie młody, wymaga wyjaśnienia. Bowiem według wielu, termin ten jest nadużywany i wyjątkowo nieostry. Autor na potrzeby tej pracy traktuje geopolitykę jako *sposób myślenia o świecie*. To ujęcie, bez wątpienia holistyczne, opiera się w analizie rzeczywistości na

¹ Student drugiego roku studiów drugiego stopnia, kierunku *bezpieczeństwo wewnętrzne* Uniwersytet Opolski, Wydział Prawa i Administracji

dwóch założeniach². Po pierwsze, to postrzeganie świata jako całości ściśle ze sobą powiązanych zjawisk i elementów, które wywierają zawsze, również pośrednio, wpływ na funkcjonowanie człowieka³. Po drugie, założenie, że istotny, czasem nawet decydujący wpływ na owe powiązane zjawiska i elementy ma geografia⁴. To uwidacznia holizm takiego myślenia o geopolityce, a tym samym, o świecie. Myślenie to bowiem, pozwala na zauważanie korelacji pomiędzy takimi zjawiskami jak popkulturowe wzorce Zachodu a rewolucje społeczne w Afryce. Między cyberatakami na infrastrukturę Estonii w roku 2007 a wzrostem finansowania badań nad metodami cyberobrony w zachodniej części Europy. Czy także korelacji między demografią Chin i Indii, a rywalizacją tych państw, o względnie niewielki obszar Himalajów. Objaśnienie powyższego rozumienia terminu pozwala przejść dalej. Co jest wtedy naturalną konsekwencją takiego *myślenia o świecie*? W przekonaniu autora, dwiema najjaskrawszymi, spośród wielu innych implikacji, są następujące. Po pierwsze, decyzje władców, dowodzących, polityków, szerzej – ludzi *u steru* - podporządkowane są otoczeniu. Rozumianym zarówno jako otoczenie międzynarodowe, w skład którego wchodzi traktaty, porozumienia, umowy, rywalizacje, konflikty i wojny. Rozumianym też jako otoczenie społeczne, czyli demografia, ustrój, nastroje społeczeństwa. Rozumianym również wreszcie jako geografia, wyrażana przez dostępność do mórz i oceanów, sieć rzek, pasma górskie, ziemie i ich żyzność. Łatwo zauważyć, iż na pewne elementy tegoż otoczenia wpływać ludziom *u steru* jest łatwiej niż na inne. Umowy i traktaty są zależne od woli przywódców (każdej ze stron rzecz jasna), na otoczenie społeczne oddziaływać można tworom państwowym również do pewnego stopnia decyzjami politycznymi, jeśli chodzi natomiast o geografę, ta jest bezlitosna. Próby wpływania na nią oczywiście są podejmowane, trzeba jednak pamiętać z jak ogromnymi kosztami się one wiążą, bardzo często z większymi niż ewentualna korzyść. Przykładami takich prób mogą być kanały Sueski⁵ i Panamski, które pomimo ogromnych kosztów (również ludzkich żyć) okazały się być niezwykle rentowne. Z drugiej zaś strony są Chiny, które zdecydowały się już w 1994 roku na budowę Tamy Trzech Przełomów, której koszt nie ograniczają się do finansowych (budowa wiązała się z ogromnymi przesiedleniami około 1,4 miliona ludzi⁶), a których kolejne są trudne do przewidzenia. Ponadto

² A. Dybczyński (red.), Geopolityka, Wydawnictwo Poltext, Warszawa 2013, s. 39.

³ Tamże, s. 39.

⁴ Tamże.

⁵ J. Bartosiak, Pacyfik i Eurazja. O Wojnie, Wydawca: Jacek Bartosiak, Warszawa 2016, s. 49 i 73.

⁶ <https://wiadomosci.wp.pl/ewakuowano-mieszkanow-miasta-ktore-zniknie-pod-woda-6036926421771393a> (dostęp: 12.01.2018).

chiński rząd, w walce o sporny archipelag wysp Spratly, usypał kilka kolejnych wysepek⁷. Tę samą taktykę zastosował w przypadku walki o wody morza Południowo-Chińskiego⁸. Przedsięwzięcia te trudno porównać do czegokolwiek innego, uwidacznia to jednak, jak drogie i potencjalnie szkodliwe dla środowiska naturalnego jest przeciwdziałanie geografii. Podsumowując, przywódcy muszą *grać tym, co mają*. Działania więc przez nich podejmowane nie mogą być podejmowane wbrew otoczeniu, a w zgodzie z nim. Nawet jeśli mają na celu zmianę tego otoczenia, drastyczne działania mogą tylko odwlec potencjalną modyfikację w czasie lub całkowicie ją zaprzepaścić. Trudno sobie wyobrazić współczesnego przywódcę, którego państwo w dłuższej perspektywie potrzebuje wody i zamiast działania, modli się o deszcz. Prócz tego, może o źródła wody walczyć, jak robią to Chiny, we wspomnianym już wcześniej konflikcie z Indiami w Himalajach, który trwa we właściwie niezmienionej postaci od 1962 roku⁹. Tutaj więc wyłania się druga z jaskrawych konsekwencji takiego myślenia. Jest nią predestynacja pewnych państw, czy nawet bardziej u podstawy – narodów – do bycia w lepszej sytuacji od innych. Przykładowo, gdy jedni w czasie rewolucji przemysłowej XIX wieku nie mieli na swoich terytoriach złóż węgla lub mieli je bardzo ograniczone, inni *spali* na czarnym złocie¹⁰. Notabene, konieczność korzystania z węgla przy wykorzystaniu nowych technologii, do jakich zaliczała się kolej żelazna i ogromne złoża surowca w Zagłębiu Ruhry, pozwoliła Bismarckowi prędko przetrzucać wojska między wschodem a zachodem zjednoczonych Niemiec, dzięki czemu nowy organizm przetrwał i umacniał się¹¹. Ważnym jednak jest, aby nie ograniczać się tylko i wyłącznie do surowców kopalnych. Do tego przecież dochodzi żyzność gleb na terytorium państwa. To wpływa bezpośrednio na możliwość wyżywienia obywateli, a więc na demografię. Rosja już u początków swego istnienia borykała się z problemami wyżywienia swoich mieszkańców. Aż do połowy XVI wieku Rosjanie zamieszkiwali niemalże wyłącznie wysunięty na północ obszar dzisiejszej Rosji. Wynikało to z faktu, iż step z czarnoziemem na południu zajmowały wrogie plemiona tureckie¹². Nawet później, bo w XIX wieku, średnia wydajność rolnictwa na terenie Rosji wynosiła 1:3 (jedno ziarno rodzi trzy), podczas gdy w Wielkiej Brytanii, w tym samym okresie

⁷ P. Behrendt, Chińczycy grają w Go – Napięcie w Azji rośnie, Biblioteka Wolności, Warszawa 2015, s. 172.

⁸ Tamże s. 173.

⁹ H. Kissinger, O Chinach, Wydawnictwo Czarne, Wołowiec 2014, przekład M. Komorowska.

¹⁰ Użycie określenia czarne złotońie jest tutaj przypadkowe. W XIX wieku bowiem to właśnie węgiel był tak nazywany. Unaocznia to tym bardziej, znaczenie ropy, która w wieku XX tę nazwę przejęła.

¹¹ J. Bartosiak, Pacyfik i Eurazja. O Wojnie, Wydawca: Jacek Bartosiak, Warszawa 2016, s. 39.

¹² R. Pipes, Rosja Czarów, Wydawnictwo Magnum, Warszawa 2016, przekład Władysław Jeżewski, s. 5.

1:10¹³. Czynniki te, które wliczać można do potencjału państwa, mnożyć można bardzo długo. Istotą jednak tego artykułu jest inna wartość, którą dysponują państwa, a mianowicie przestrzeń. Przestrzeń nie wyrażaną wyłącznie w metrach, ale także w jej ukształtowaniu, tj. góry, lasy, bagna itd. w znajdującej się nań infrastrukturze. Podczas podejmowania się rozmyślań na temat tej *wartości*, również w kontekście konfliktu zbrojnego, posługiwać się można terminem głębi strategicznej.

1. Czym jest Głębina Strategiczna?

Głębina strategiczną nazywamy odległość między linią frontu lub polami bitew a najważniejszymi ośrodkami miejskimi, stolicami i innymi kluczowymi dla populacji czy wojska obszarami dla obu stron konfliktu¹⁴. Kluczowymi, idąc dalej, są takie obszary, ośrodki miejskie, skupiska infrastruktury, zakłady przemysłowe, w tym przemysłu zbrojeniowego, których zaatakowanie lub zniszczenie wyrządzi poważną szkodę państwu zaatakowanemu i może mieć realny wpływ na dalszy przebieg konfliktu¹⁵. Można to nawet zredukować do określenia, *centra grawitacji*, które przyciągają wysiłki i działania państwa i społeczeństwa. Pamiętać jednak należy, iż realny wymiar głębi strategicznej nie ogranicza się jedynie do odległości między punktem A i B. Bowiem odległość to tylko jedna ze składowych. Jak sygnalizowano już w artykule wcześniej, liczy się również ukształtowanie terenu, jego zalesienie, ewentualne występowanie bagień, wąskie przesmyki, sieć rzek, ale także występowanie infrastruktury takiej jak drogi czy mosty¹⁶. Dla maszerującego żołnierza ogromne znaczenie ma, czy przemieszcza się po twardej nawierzchni (lub transporter, w którym się znajduje), czy po zapadającym się pod nim błocie. Ma to tak duże znaczenie, że warunkowało w historii istnienie całych imperiów. Świetnym przykładem może być tutaj Imperium Rzymskie, którego legiony same brały udział w budowie sieci dróg, dzięki czemu docierały szybciej tam, gdzie były potrzebne¹⁷. Do przyczyn upadku (jednej z mnóstwa) tego samego Imperium zalicza się również fakt, że w pewnym momencie nawet rzeczona sieć dróg nie wystarczała w tak wielkim organizmie, aby skutecznie neutralizować zagrożenia wewnętrzne w całym Imperium oraz przeciwdziałać hordom barbarzyńców

¹³ Tamże s. 7.

¹⁴ <https://www.quora.com/What-is-the-strategic-depth-doctrine-of-Pakistan-Army> (dostęp: 12.01.2018).

¹⁵ Tamże.

¹⁶ <https://nation.com.pk/16-Oct-2015/the-strategic-depth-concept> (dostęp: 12.01.2018).

¹⁷ <https://www.youtube.com/watch?v=huAa5gH63J4> (dostęp: 12.01.2018).

napływającym z zewnątrz¹⁸. Miało to również ogromne znaczenie w historii Rosji, o której szerzej w dalszej części artykułu. Intuicyjne jednak jest to, że technologia wpływa na postrzeganie wartości, jaką jest głębia strategiczna. Zamiast maszerować, żołnierze mogą być przecież transportowani na miejsce. Transportowani zarówno pojazdami kołowymi, gąsienicowymi, koleją, ale też desantowani z morza i oceanu czy wreszcie dowożeni na miejsce drogą powietrzną, nawet za pośrednictwem spadochronu. Warto tutaj wspomnieć, iż wielką rolę w działaniach zbrojnych Amerykanów w Wietnamie pełniły śmigłowce. Nie wymagają tak wielkich lotnisk jak samoloty, startują pionowo i mogą zawracać niemal w miejscu. Jeśli już mowa o działaniach powietrznych, pamiętać należy o ich ograniczeniach. Samoloty i śmigłowce mają przecież określony zasięg, mają też ograniczoną ładowność (koszt transportu powietrznego jest wielokrotnie większy niż transportu morskiego i lądowego)¹⁹. A więc nadal, pomimo funkcjonowania w przestworzach, (gdzie ukształtowanie terenu ma wyraźnie mniejsze znaczenie²⁰), odległości, a tym samym głębia strategiczna, zachowują istotę i wymierny wpływ na trudność operacji powietrznych. Do tego dochodzi też zagrożenie obroną przeciwlotniczą czy myśliwcami przeciwnika. Operacja *Overlord*, podczas II Wojny Światowej, pomimo iż udana, jest dobrym przykładem, z jak wieloma trudnościami liczyć musi się państwo, podejmujące się desantu swoich wojsk na terenach zajmowanych przez wroga, zarówno w przypadku desantu morskiego, jak i powietrznego²¹. Ponadto należy mieć na uwadze obecność w dzisiejszej myśli technicznej i wojskowej rakiet, również dużego zasięgu²². Te jednak, podobnie jak bombardowania, mają zasadniczą wadę, otóż nie umożliwiają (mogą jedynie ułatwić) okupacji terenów wroga. Wojny na bliskim wschodzie, w których mocarstwa ścierały się z lokalnymi graczami uwidaczniały wady zarówno ataków raketowych, jak i zastosowania bombowców. Dobrym przykładem może być inwazja ZSRR na Afganistan, gdzie mocarstwo nieporównywalnie większe, nie potrafiło uporać się z mudżahedinami, którzy dysponowali znacznie gorszym uzbrojeniem i mniejszą ilością zasobów. Afgańczycy zawdzięczają to nie tylko wsparciu USA w postaci wyszkolenia i sprzętu, ale (zwłaszcza

¹⁸ N. Davies, Europa, Wydawnictwo Znak, Kraków 2010, Przekład E. Tabakowska, s. 225.

¹⁹ J. Bartosiak, Pacyfik i Eurazja. O Wojnie, Wydawca: Jacek Bartosiak, Warszawa 2016, s. 50.

²⁰ Ale nie jest zupełnie tego znaczenia pozbawione, wciąż trzeba się liczyć z ogromnymi masywami górskimi, czy z wielką przestrzenią oceanów, gdzie nie można wylądować i uzupełnić zapasów amunicji i paliwa, co mają umożliwiać lotniskowce.

²¹ N. Davies, Europa, Wydawnictwo Znak, Kraków 2010, Przekład E. Tabakowska, s. 1105.

²² Bardzo ciekawą pozycją dotyczącą broni strategicznej, a w głównej mierze rozmów rozbrojeniowych na linii USA-ZSRR i traktów SALT I – III, jest książka: Rowny E.L., Tango z Niedźwiedziem, Oficyna Imbir, Warszawa 2007, Przekład D. Dastych.

w przekonaniu autora) również uwarunkowaniom geograficznym Afganistanu. Górzyście rejony pełne kryjówek i jaskiń uniemożliwiały skuteczną inwazję; konwencjonalne bombardowania zdawały się na nic przy naturalnych schronach, jakimi były groty. Działania partyzanckie również były łatwiejsze, ponieważ najeźdźca zbagatelizował warunki panujące w Afganistanie. Kryzys wywołany marnotrawieniem środków na trwający aż 10 lat konflikt, przyczynił się do osłabienia wiary własnych obywateli w potęgę Związku Radzieckiego, a tym samym do jego rozkładu²³. Zastanawiając się nad wpływem technologii na głębię strategiczną i jej postrzeganie, warto odnieść się do jeszcze jednego pojęcia, funkcjonującego w ramach geopolityki. Mowa tutaj o *Projekcji Siły*.

2. Czym jest Projekcja Siły?

Najodpowiedniejszym wydaje się zacytowanie wprost definicji, jaką posługuje się dr Jacek Bartosiak. Brzmi ona następująco: *Projekcja siły to termin z zakresu sztuki operacyjnej i strategicznej. Oznacza zdolność wykonywania operacji wojskowych i oddziaływania na potencjalnego przeciwnika w całym zakresie zdolności bojowych w ten sposób, że przeciwnik musi się liczyć z tym oddziaływaniem bojowym lub wręcz nie może mu przeciwdziałać*²⁴. Pierwszym kluczowym słowem jest tutaj *zdolność*. Zdolność, jako możliwość. Kluczowe bowiem jest działanie, aby przekuć tę zdolność w *obecność*. Już samo słowo *projekcja*, wskazuje na oddziaływanie na pewną odległość; jak rzutnik z taśmą filmową wyświetla obraz na ekranie oddalonym od parenaście metrów, tak projekcja siły ma za zadanie przekonanie innych państw, że to konkretne państwo jest w stanie *wyświetlać filmy na ekranach* pozostałych. Następne, interesujące stwierdzenie, które jest zawarte w przytoczonej definicji, to *przeciwnik musi się liczyć z tym oddziaływaniem... lub nie może mu przeciwdziałać. Musi się liczyć ...*, czyli nie może go zignorować i musi uwzględniać takie oddziaływanie w swoim planowaniu i późniejszym działaniu, *...lub nie może mu przeciwdziałać*, co może sprowadzać się do konieczności zaniechania realizacji pewnych planów. Projekcja może być ograniczona do jednego, kilku obszarów geograficznych lub może być na tyle wielka, że w przekonaniu przywódców państw obejmować może niemalże cały świat²⁵. Projekcja, na

²³ L. Będkowski (red.), *Dzieje Rosjan - Od Rusi wikingów do Rosji Putina*, Wydawnictwo Polityka, Warszawa, s. 124.

²⁴ J. Bartosiak, *Pacyfik i Eurazja. O Wojnie*, Wydawca: Jacek Bartosiak, Warszawa 2016, s. 580.

²⁵ Istotnym w tym momencie jest zaznaczenie, iż w jednym z konceptów, który sformułował Nicholas Spykman, zawierających się w teorii geopolityki, świat podzielić można na dwie strefy dla tego świata najistotniejsze.

te największe odległości, z uwagi na konieczność szybkiego pokonywania wielkich przestrzeni, możliwości przerzutu ciężkiego sprzętu i wojsk, a także utrzymywania stałych linii zaopatrzeniowych dla znajdującego się z dala od kraju żołnierzy, wymaga silnej marynarki wojennej. Warto zahaczyć tutaj o wątek zapoczątkowany wcześniej. Tu też uwidacznia się predestynacja górowania pewnych państw nad innymi na arenie międzynarodowej. Posiadanie odpowiedniej marynarki wojennej warunkowane jest przez dostęp do mórz i oceanów, na których porty zamarzają rzadko lub wcale. Mocarstwami światowymi zdolnymi do takiej formy projekcji siły były – konsekwentnie – wyspiarska Wielka Brytania, pośród której filarów całego imperium Norman Davies wskazywał właśnie Royal Navy²⁶ oraz Stany Zjednoczone Ameryki, mające dostęp i do Atlantyku i do Pacyfiku. Wracając do Wielkiej Brytanii, przez swoje liczne dominia na całym globie, była ona największym (obszarowo, bo aż 34 000 000 km^2)²⁷ z imperiów w historii ludzkości. To również stwarzało konieczność posiadania silnej i szybkiej floty. Oprócz floty, pomocne w osiągnięciu takich rezultatów są rakiety średniego (MRBM) i dużego (IRBM) zasięgu oraz rakiety międzykontynentalne (ICBM)²⁸, zaawansowane metody ich transportowania, a także wysunięte bazy, w których mogą być przechowywane²⁹. Należy przygotować się także na to, że w najbliższym czasie wykorzystywanie przestrzeni kosmicznej w działaniach wojennych nie ograniczy się tylko do satelitów rozpoznawczych i systemów wspomagania, ale stanie się także teatrem działań wojennych³⁰. W istniejących już koncepcjach wojny amerykańsko-chińskiej pojawia się wymóg strącenia najważniejszych satelitów przez obie strony konfliktu³¹, aby uczynić przeciwnika ślepy i głuchym.

Strefy te to Heartland i Rimland. Heartland to Eurazja, jej środkowa i północna część, głównie Rosja. Rimland natomiast to kontynentalna Europa, region Bliskiego Wschodu i strefa monsunowa, w skład której wchodzi przede wszystkim Indie i Chiny. Mieszkańcy Rimlandu korzystać mogą ze wszystkich dobrodziejstw mórz i oceanów. Porty tam umiejscowione są przystankami na najważniejszych szlakach handlowych świata, infrastruktura jest tania w budowie i utrzymaniu. Heartland z kolei borykać się musi z krótkimi okresami wegetacji i długimi zimami, które to utrudniają skuteczną rozbudowę i konserwację dróg i kolei. Heartland ma natomiast taką przewagę nad Rimlandem, iż mocarstwa morskie, takie jak USA czy kiedyś Wielka Brytania, swoim morskim potencjałem nie mogą zagrozić Heartlandowi, czyli Rosji. Stąd słowo „niemalże” w zdaniu, do którego zamieszczono ten przypis. Więcej na ten temat w: Dybczyński A. (red.), Geopolityka, Wydawnictwo Poltext, Warszawa 2013, s. 58.

²⁶ N. Davies, Między Wschodem a Zachodem, Wydawnictwo Znak, Kraków 2007, s. 192, Przekład B. Pietrzyk.

²⁷ Z. Brzeziński, Strategiczna wizja – Ameryka a kryzys globalnej potęgi, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2013, Przekład K. Skonieczny, s. 18.

²⁸ E.L. Rowny, Tango z Niedźwiedziem, Oficyna Imbir, Warszawa 2007, s. 354, Przekład D. Dastych oraz <https://www.armscontrol.org/factsheets/usmissiledefense> (dostęp 12.01.2018).

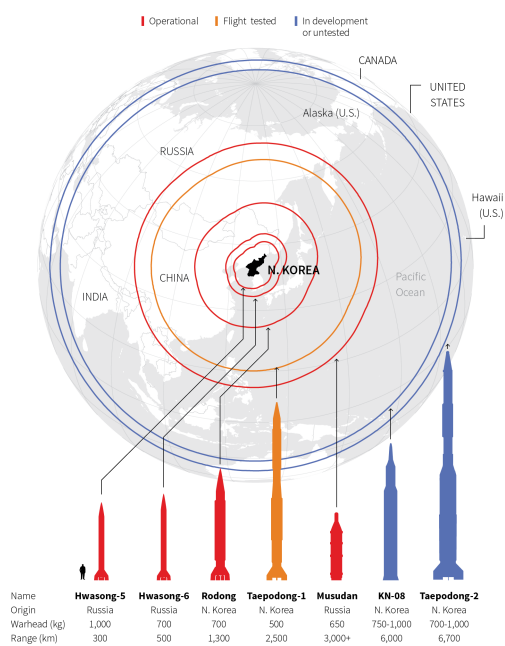
²⁹ Mowa tutaj o m.in. amerykańskiej koncepcji Sanktuariów: Bartosiak J., Pacyfik i Eurazja. O Wojnie, Wydawca: Jacek Bartosiak, Warszawa 2016, s. 581.

³⁰ <http://www.space24.pl/540536,zapobieganie-agresji-chin-w-kosmosie-wazniejsze-niz-kiedykolwiek> (dostęp: 12.01.2018). <http://www.space24.pl/563827,kosmiczne-gornictwo-wyscig-po-pozaziemskie-bogactwa-analiza> (dostęp: 12.01.2018).

³¹ J. Bartosiak, Pacyfik i Eurazja. O Wojnie, Wydawca: Jacek Bartosiak, Warszawa 2016, s. 284 i 294.

3. Jak te pojęcia mają się do siebie?

W obliczu tych obu definicji - głębi strategicznej i projekcji siły - jawi się obraz przewag wzajemnie się redukujących. I trudno się z tym niezgodzić. Przybiera to przecież formę *przeciągania liny*. Systemy skupione na ofensywie mają skracać dystans, podczas gdy systemy obronne mają za zadanie wypchać przeciwnika na zewnątrz bronionych terenów, nie dopuścić go na nie, lub zminimalizować szkody. Wysunięta defensywa ma na powrót przywrócić znaczenie głębi strategicznej, w obliczu dalekosięgającej ofensywy przeciwnika lub jego zdolności do niej, czyli jego projekcji siły. Obecnie przykładem takiego textit przeciągania liny jest napięcie na linii USA – Korea Północna. Poniższa mapka przedstawia szacowany zasięg rakiet balistycznych Korei Północnej.

Rysunek 1. Szacowany zasięg północno-koreańskich rakiet balistycznych

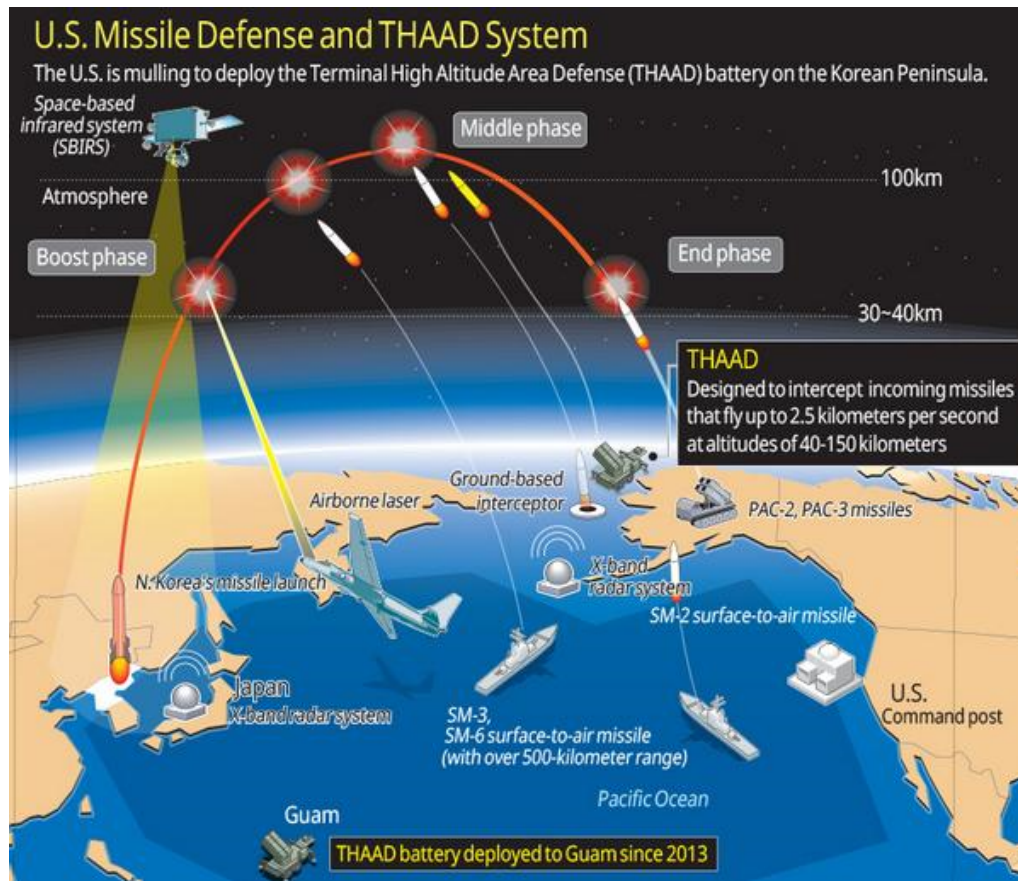
Źródło:

<http://fingfx.thomsonreuters.com/gfx/rngs/1/466/597/index.html#section-reuters-section-3>
(dostęp: 12.01.2018)

Stany Zjednoczone w odpowiedzi na zagrożenie atakiem rakiety, nie tylko ze strony Korei Północnej, dysponują systemem przeciwrakiety THAAD³². Baterie systemu znajdują się nie tylko na terytorium USA, ale także na wyspie Guam. Obecnie Stany Zjednoczone podejmują próby

³² Opis działania systemu THAAD na: <https://missilethreat.csis.org/system/thaad/> (dostęp: 12.01.2018).

zainstalowania kolejnej baterii w Korei Południowej³³. Radary również niezbędne w THAAD, zainstalowane są obecnie na Alasce w Japonii. Ponadto funkcjonują również radary mobilne na okrętach marynarki wojennej USA. Poniżej grafika obrazująca działanie i rozmieszczenie poszczególnych elementów.

Rysunek 2. Schemat działania i rozmieszczenie elementów systemu THAAD

Źródło: http://www.mingpaocanada.com/tor/htm/News/20170302/tcah1_r.htm (dostęp: 12.01.2018)

Należy zauważyć, jak wielką rolę pełni tutaj głębia strategiczna, której źródłem jest ogromny Pacyfik. Pierwsza grafika wskazuje, iż spośród siedmiu przedstawionych na niej rakiet, tylko dwie, które nie zostały jeszcze przetestowane lub pozostają nadal w fazie produkcji mogłyby potencjalnie zagrozić terytorium Stanów Zjednoczonych. Jednakże w opalach znaleźć

³³ <http://missiledefenseadvocacy.org/missile-defense-systems-2/missile-defense-systems/u-s-deployed-intercept-systems/terminal-high-altitude-area-defense-thaad/> (dostęp: 12.01.2018). Spotyka się to jednak z dużym sprzeciwem Chin, Chiny bowiem obawiają się, że system radarów, który jest przy okazji budowy THAAD niezbędny, pozwoliłby na prędkie wykrycie (niekoniecznie zniszczenie) i zlokalizowanie również rakiet chińskich. Więcej na ten temat tutaj: <https://thediplomat.com/2016/02/what-is-thaad-what-does-it-do-and-why-is-china-mad-about-it/> (dostęp: 12.01.2018).

mogą się sojusznicy USA w regionie, czyli Korea Południowa, Japonia oraz Filipiny, o które przychylności Stany walczą z Chinami, a których położenie, uwzględniając morze Południowochińskie, jest kluczowe³⁴.

Podsumowanie

Sytuacji, gdzie projekcja siły i głębia strategiczna są istotnym tłem konfliktów czy napięć jest mnogo. Wielkie przestrzenie niejednokrotnie odgrywały decydującą rolę, w starciach i całych wojnach. Klasycznym już przykładem jest Rosja, kiedy to pogoda i wielkie, nieprzyjazne najeźdźcom odległości niweczyły plany agresorów. Warto wskazać, iż historia nauczyła Rosjan, że wielcy (w sensie geograficznym) mogą się czuć bezpieczni. Parli w XVI wieku najpierw na wschód, aby wreszcie uniemożliwić kolejnym chanatom najeżdżanie najdroższych im ziem. Począwszy od rozbitcia chanatu kazańskiego, rozpoczęła się penetracja Syberii³⁵. Od zawsze też Polska stała ością w gardle Rosji, która najchętniej obszar nazywany *niziną środkowoeuropejską* dzieliłaby jedynie z Niemcami albo wcale. To poczucie, że tylko wtedy Rosjanie są bezpieczni, okazuje się na tyle silne, że jest ono podstawą rosyjskiego imperializmu, który wzbudza w obywatelach chęć odzyskiwania tych ziem, które kiedykolwiek należały do nich. Jeszcze za istnienia Wielkiego Księstwa Moskiewskiego, Ivan III w roku 1471, zdecydował się na podbój Nowogrodu, z którym to Moskwa, na długo przed tymi wydarzeniami, dzieliła historię³⁶. Przerazają słowa Józefa Stalina: *Tam, gdzie stanie żołnierz sowiecki, tam już jest Związek Radziecki*. Ktoś mógłby zaoponować, czy powinno się Związek Radziecki traktować jako przedłużenie dorobku rosyjskiego lub też czy obecnie Rosjanie nie zerwali przypadkiem ze swoją XX-wieczną przeszłością. Otóż dr Leszek Sykulski twierdzi zupełnie odwrotnie. Uważa on, że Rosja jest o tyle niezwykłym tworem, iż to właśnie jej organy i instytucje tworzą wyjątkową i trwałą ciągłość, nawet pomimo powierzchownych zmian, jak zmiany nazw czy tytułów³⁷. Oznacza to, iż XXI wiek nie przyniesie zerwania z przywiązaniem do takich wartości jak głębia strategiczna, a tym bardziej jak projekcja siły. Sytuacja i podejście Rosji uwidaczniają, że to nie tylko konieczność podyktowana predestynacją pewnych narodów do podejmowania konkretnych działań czy

³⁴ <https://businessinsider.com.pl/polityka/morze-poludniowochinskie-przyczyny-konfliktu-spor-o-dominacje/85tyljc> (dostęp: 12.01.2018).

³⁵ L. Bazyłow, *Historia Rosji*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1983, str 187-192.

³⁶ R. Pipes, *Rosja Czarów*, Wydawnictwo Magnum, Warszawa 2016, przekład Władysław Jeżewski, s. 82.

³⁷ <https://www.youtube.com/watch?v=iyEdCxQ8IgA> "Geopolityka Rosji w XXI w. Prelekcja w Sośnowcu" (dostęp: 12.01.2018).

obierania doktryn, ale to także świadoma decyzja tych narodów i organizmów państwowych.

Bibliografia

1. Bartosiak J., Pacyfik i Eurazja. O Wojnie, Wydawca: Jacek Bartosiak, Warszawa 2016.
2. Bazyłow L., Historia Rosji, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1983.
3. Behrendt P., Chińczycy grają w Go – Napięcie w Azji rośnie, Biblioteka Wolności, Warszawa 2015.
4. Będkowski L. (red.), Dzieje Rosjan - Od Rusi wikingów do Rosji Putina, Wydawnictwo Polityka.
5. Brzeziński Z., Strategiczna wizja – Ameryka a kryzys globalnej potęgi, Wydawnictwo Literackie, Kraków 2013, Przekład K. Skonieczny 2014.
6. Davies N., Europa, Wydawnictwo Znak, Kraków 2010, Przekład E.
7. Dybczyński A. (red.), Geopolityka, Wydawnictwo Poltext, Warszawa 2013.
8. Kissinger H., O Chinach, Wydawnictwo Czarne, Wołowiec.
9. Pipes R., Rosja Carów, Wydawnictwo Magnum, Warszawa 2016, przekład Władysław Jeżewski.
10. Rowny E.L., Tango z Niedźwiedziem, Oficyna Imbir, Warszawa 2007, Przekład D. Dastych.
11. Quora, What is the "strategic depth" doctrine of Pakistan Army?, 2017 <https://www.quora.com/What-is-the-strategic-depth-doctrine-of-Pakistan-Army> (dostęp: 12.01.2018)
12. The Nation, The strategic depth concept, 2015 <https://nation.com.pk/16-Oct-2015/the-strategic-depth-concept> (dostęp: 12.01.2018)
13. Space24, Zapobieganie agresji Chin w kosmosie ważniejsze niż kiedykolwiek, 2017 <http://www.space24.pl/540536,zapobieganie-agresji-chin-w-kosmosie-wazniejsze-niz-kiedykolwiek> (dostęp: 12.01.2018)
14. Space24, Kosmiczne górnictwo: wyścig po pozaziemskie bogactwa [ANALIZA], 2017 <http://www.space24.pl/563827,kosmiczne-gornictwo-wyscig-po-pozaziemskie-bogactwa-analiza> (dostęp: 12.01.2018)

15. MissileThreat, Terminal High Altitude Area Defense (THAAD), 2017 <https://missilethreat.csis.org/system/thaad/> (dostęp: 12.01.2018)
16. MDAA, Terminal High Altitude Area Defense (THAAD), 2017 <http://missiledefenseadvocacy.org/missile-defense-systems-2/missile-defense-systems/u-s-deployed-intercept-systems/terminal-high-altitude-area-defense-thaad/> (dostęp: 12.01.2018)
17. TheDiplomat, What Is THAAD, What Does It Do, and Why Is China Mad About It?, 2016 <https://thediplomat.com/2016/02/what-is-thaad-what-does-it-do-and-why-is-china-mad-about-it/> (dostęp: 12.01.2018)
18. BusinessInsider, Dlaczego Chinom zależy na kontrolowaniu Morza Południowochińskiego, 2017 <https://businessinsider.com.pl/polityka/morze-poludniowochinskie-przyczyny-konfliktu-spor-o-dominacje/85tyl1jc> (dostęp: 12.01.2018)

Abstract

Gracjan Miernicki

Meaning of space in state's security – strategic depth and power projection

Geographic space is one of the values, that states possess. There are two concepts involved with the space itself. Those are strategic depth and power projection. The strategic depth is the distance between frontlines or battlefields and the most important infrastructure of the states involved in conflict. The power projection is the ability of performing military operations and affecting the potential enemy. Author tries to show how these concepts affect themselves by using numerous examples..

Key words: **strategy, space, conflict, impact, state**

*Alicja Paluch*¹

Analiza rozwoju wybranych czynników potęgotwórczych państw Grupy Wyszehradzkiej w obszarze społeczno-gospodarczym

Streszczenie

W artykule przedstawiono zagadnienia dotyczące istoty określania potęgi państwa i jej kluczowych komponentów. Wskazano szczegółowe wskaźniki, mieszczące się w ramach poszczególnych wymiarów potęgi państwa.

Opisano rozwój wskaźnika wolności gospodarczej i demokracji w państwach Grupy Wyszehradzkiej, na przestrzeni ostatniej dekady. Wyniki analizy porównawczej zobrazowano w formie graficznej.

Słowa kluczowe: *potęga państwa, rozwój społeczno-gospodarczy, czynniki potęgotwórcze*

Wstęp

Rozwój stanowi zjawisko o charakterze dynamicznym, którego rozkład w poszczególnych regionach zmienia się zarówno w czasie jak i przestrzeni. Do obiektywnego opisanie postępu lub poziomu rozwoju wymagane jest użycie właściwych narzędzi badawczych. Jako, że rozwój dotyczy wielu aspektów, stosuje się do jego oceny różnorodne wskaźniki jakościowe i ilościowe. Dla potrzeb niniejszego artykułu, autor wziął pod uwagę dwa wskaźniki o charakterze złożonym, w sferze społecznej (politycznej) oraz gospodarczej – wskaźnik wolności gospodarczej oraz wskaźnik demokracji. Na wstępie artykułu dokonano podstawowej systematyzacji komponentów potęgi państwa oraz wyróżniono szeroki zakres indywidualnych determinant.

¹ *Doktorantka kierunku nauki o polityce. Asystent w Zakładzie Nauk o Bezpieczeństwie Uniwersytet Opolski, Wydział Prawa i Administracji*

Celem artykułu jest przeprowadzenie analizy porównawczej dynamiki rozwoju społeczno-gospodarczego państw Grupy Wyszehradzkiej, tj. Polski, Czech, Słowacji oraz Węgier, na przestrzeni ostatniej dekady.

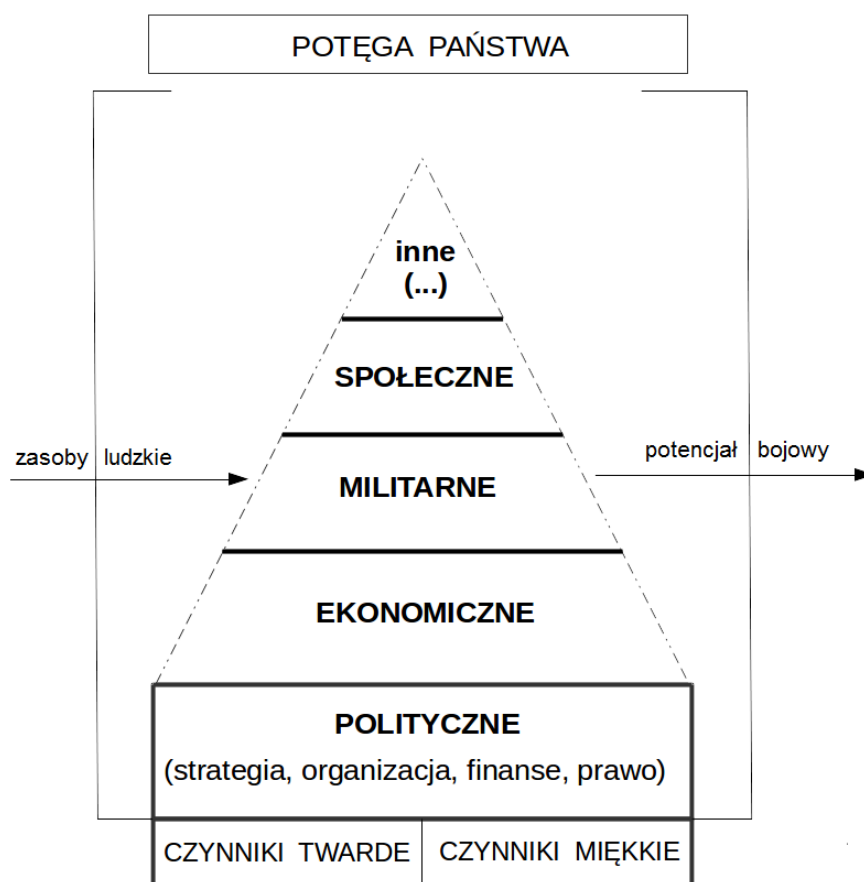
1. Przegląd wymiarów ogólnej potęgi jednostek politycznych

Bez wątpienia kluczowymi obszarami (w sferze pozamilitarnej) w zakresie badań nad potęgą państw² jest przestrzeń ekonomiczna oraz społeczna. Obok obszaru militarnego i politycznego, stanowią one podstawową płaszczyznę eksploracji naukowej w tym zakresie. Oprócz wyżej wskazanych sektorów potęgi państwa, przedmiotem analizy, tj. badania wpływu na ogólną potęgę jednostek politycznych, stają się także czynniki demograficzne, geograficzno-przestrzenne, naukowo-techniczne, historyczno-socjologiczne oraz kulturowe, klasyfikowane w ramach tzw. wskaźników twardych, których kwantyfikacja nie nastręcza większych trudności oraz wskaźników miękkich, których wartość może być jedynie szacowana lub wyrażana w postaci jakościowej. Takie ujęcie mieści się w ramach najogólniejszego podziału potęgi, tj. na tzw. Hard Power (twardą siłę) i Soft Power (miękką siłę). Ze względu na dynamiczny charakter międzynarodowych relacji jednostek politycznych oraz zmienność typu pojawiających się zagrożeń, powyższy katalog komponentów składających się na ogólną potęgę państwa, może ulec modyfikacji. Klasyczne a zarazem najważniejsze wymiary potęgi, zostały zobrazowane w postaci graficznej na rysunku 1.

W tym miejscu należy zwrócić szczególną uwagę na obszar polityczny, który w dużym stopniu decyduje o wymiarze wszystkich pozostałych „sfer potęgotwórczych”, dlatego też zajmuje centralne miejsce w procesie kształtowania potęgi państwa.

O ile wskazanie poszczególnych „sektorów potęgotwórczych” nie powoduje większych trudności, tak obiektywne wyszczególnienie wskaźników przyjmujących największą wagę w ramach każdego sektora, stanowi dotychczas największe wyzwanie dla osób podejmujących próbę kwantyfikacji potęgi państwa. Jak dotąd nie udało się ustalić jednego i unikatowego kryterium (czy też sposobu) doboru zmiennych dla poszczególnych wymiarów potęgi. Wynika to przede wszystkim z faktu istnienia dużej liczby (różnorodności) tego typu wskaźników, charakteryzujących się wysoką szczegółowością.

² Potęgę definiuje się jako „zdolność jednostki politycznej do narzucania swej woli innym jednostkom politycznym” lub po prostu jako „zdolność czynienia, tworzenia lub niszczenia”. R. Aron, *Pokój i wojna między narodami*, Centrum im. Adama Smitha, Warszawa 1995, s. 69.

Rysunek 1. Kluczowe wymiary potęgi państwa

Źródło: opracowanie własne

Przykładowa enumeracja wskaźników potęgotwórczych w ramach poszczególnych sektorów potęgi, została przedstawiona w tabeli 1.

Odnosząc się do charakteru wyżej wskazanych składników poszczególnych „komponentów potęgotwórczych”, tj. ilościowego i jakościowego, można wskazać na kolejną trudność jaką jest dobór odpowiednich narzędzi (metod) badawczych, pozwalających dokonać pomiaru tak krańcowo odmiennych wskaźników³. Mimo licznych zagwozdek badawczych, obserwuje się stale rosnące zainteresowanie tematyką kwantyfikacji potęgi jednostek politycznych, na co wskazuje między innymi liczba poświęconych tej tematyce opracowań naukowych, w tym przede wszystkim liczba skonstruowanych modeli potęgi państwa.

³ D. Kondrakiewicz, Metody pomiaru siły w stosunkach międzynarodowych, s. 255-256. <http://ptsm.edu.pl/wp-content/uploads/publikacje/poziomy-analizy-stosunkowmiędzynarodowych/Kondrakiewicz.pdf> [dostęp: 15.03.2018]

Tabela 1. Przegląd wskaźników potęgowniczych

OBSZAR POTĘGI	WSKAŹNIKI
<i>Polityczny</i>	Forma rządów; stabilność i autorytet władzy; skuteczność i strategia polityki zagranicznej i dyplomacji; poziom myśli strategicznej; zdolność utrzymania strategicznych baz; proces wyborczy, niezależność sądów, korupcja, niezależne media; członkostwo w organizacjach międzynarodowych; udział w rozwiązywaniu konfliktów politycznych; rządy prawa; efektywność państwa; konkurencja polityczna; decentralizacja; pozycja rządu; zaufanie społeczne do podmiotów sprawujących władzę; skuteczność propagandy i dyplomacji;
<i>Ekonomiczny</i>	PKB; PKB per capita; PKB per capita (parytet siły nabywczej); produkcja energii; eksport towarów i usług; wydatki na badania naukowe i rozwój (%PKB); wskaźnik zagrożenia ubóstwem lub wykluczeniem społecznym; międzynarodowa pozycja inwestycyjna netto; przepływy kredytowe sektora prywatnego; udział w rynkach eksportowych ;nadwyżka, deficyt sektora instytucji rządowych i samorządowych, rachunek bieżący bilansu płatniczego; dynamika produktu krajowego brutto; wskaźniki cen towarów i usług konsumpcyjnych; dynamika produkcji przemysłowej; dynamika produkcji rolnej; konkurencyjność gospodarki; wskaźnik globalizacji; wskaźnik wolności gospodarczej; stopa bezrobocia; udział handlu zagranicznego w PKB; inflacja; rozmiar szarej strefy; produkcja ropy naftowej; bilans handlowy ropy naftowej; produkcja węgla; produkcja gazu ziemnego; poziom techniczny i organizacyjny gospodarki; dostępność zewnętrznych surowców strategicznych;
<i>Militarny</i>	Wydatki ponoszone na wojsko (%PKB); liczebność armii; wielkość zapasów i rezerw, wydatki na przemysł zbrojeniowy; zdolność mobilizacyjna;
<i>Spółeczny</i>	Prawa polityczne, wolności obywatelskie; liczba organizacji pozarządowych; liczba osób działająca w wolontariacie; filantropia; przynależność do organizacji pozarządowych, uczciwość obywatelska; stopień ubóstwa i marginalizacji społecznej; wpływ społeczeństwa obywatelskiego na konstruowanie budżetu państwa; przestrzeganie praw człowieka; równość płci; aktywizacja osób zepchniętych na margines społeczny; morale narodowe; liczba osób z wykształceniem wyższym
<i>Demograficzny</i>	Liczba ludności; gęstość zaludnienia; przyrost naturalny; migracje; stan zdrowotny; średni wiek życia; liczba ludności w wieku produkcyjnym;
<i>Geograficzny</i>	Powierzchnia terytorium; położenie geopolityczne; ukształtowanie topograficzne; klimat
<i>Historyczno-socjologiczny</i>	Doświadczenie narodu i państwa, wyobrażenia o swoim miejscu na świecie; stosunek do życia; spójność społeczeństwa; zdolności propagandowe;
<i>Naukowo-techniczny</i>	Poziom posiadanej technologii; wydatki na badania i rozwój nowych technologii, liczba patentów

Źródło: Opracowanie własne na podstawie zebranej literatury

2. Wybrane wskaźniki rozwoju społeczno-gospodarczego państw V4

Określenie tendencji zmian w zakresie rozwoju zjawisk o charakterze społeczno-gospodarczych danego państwa, wymaga przyjęcia odpowiednich zmiennych w tym obszarze oraz określenia przedziału czasowego, badanego zjawiska, który zdaniem autora powinien wynosić co najmniej 10 lat. Celem przeprowadzenia niniejszej analizy wykorzystano dwa złożone wskaźniki, tj. wolności gospodarczej⁴, którego zakres opracowany został przez organizację Heritage Foundation⁵ oraz wskaźnik demokracji⁶ opracowany przez organizację Freedom House⁷. W ramach wskaźnika wolności gospodarczej wyróżniono 12 zmiennych, pogrupowanych w cztery kategorie, odzwierciedlających restrykcyjność przepisów oraz zakres stosowania przymusu przez aparat władzy w obszarze gospodarki.

Wśród nich wymienia się:

- rządy prawa – prawa własności, spójność (jednolitość) państwową, efektywność sądową;
- wielkość sektora publicznego – wydatki państwowe, obciążenie podatkowe, fiskalizm;
- efektywność regulacyjna – warunki dla biznesu, polityka monetarna, rynek pracy;
- otwartość rynku – handel, inwestycje i finanse.

Wymieniony wyżej indeks, powstał na podstawie analizy kilkudziesięciu wskaźników gospodarczych, zarówno o charakterze ilościowym jak i jakościowym. W ramach przyjętej przez organizację Heritage Foundation miary, przyjmuje się następujące parametry oceny:

- 80-100 – wolny;
- 70-79.9 – w większości/ przeważnie wolny;
- 60-60.9 – umiarkowanie/ przeciętnie wolny;
- 50-59.9 – przeważnie brak wolności;
- 0-49.9 – tłumiona wolność.

⁴ Dane pochodzą ze strony: <https://www.heritage.org/index/> [dostęp: 15.03.2018].

⁵ Informację na temat działalności organizacji znajdują się na stronie: <https://www.heritage.org/>

⁶ Dane pochodzą ze strony: <https://freedomhouse.org> [dostęp: 15.03.2018].

⁷ Informację na temat działalności organizacji znajdują się na stronie: <https://freedomhouse.org/>

Wskaźnik wolności gospodarczej obejmuje skalę od 0 do 100, gdzie 0 oznacza najniższy, a 100 najwyższy poziom wolności gospodarczej.

Natomiast w ramach wskaźnika demokracji, wymienia się 7 zmiennych, tj.: narodowe rządy demokratyczne, proces wyborczy, społeczeństwo obywatelskie, niezależność mediów, lokalne rządy demokratyczne, struktura i niezależność sądownictwa oraz poziom korupcji. Skala oceny obejmuje wartości od 1 do 7, gdzie 1 oznacza najwyższy, a 7 najniższy poziom demokracji w państwie.

Dla wyszczególnionych zmiennych zestawiono dane statystyczne pochodzące z okresu 2008-2017 (tabela 2 i 4), dotyczące Polski, Czech, Słowacji oraz Węgier. W tabeli 3 obliczono dynamikę zmian wskaźnika wolności gospodarczej, zachodzącej w ciągu ostatniej dekady. Analogicznie postąpiono ze zmienną wskazującą poziom demokracji wyżej wymienionych państw (tabela 5).

Tabela 2. Zestawienie wartości wskaźnika wolności gospodarczej w latach 2008-2017

Rok	Polska	Czechy	Słowacja	Węgry
	Wskaźnik wolności gospodarczej			
2008	60,3	68,1	70,0	67,6
2009	60,3	69,4	69,4	66,8
2010	63,2	69,8	69,7	66,1
2011	64,1	70,4	69,5	66,6
2012	64,2	69,9	67,0	67,1
2013	66,0	70,9	68,7	67,3
2014	67,0	72,2	66,4	67,0
2015	68,6	72,5	67,2	66,8
2016	69,3	73,2	66,6	66,0
2017	68,3	74,2	65,7	65,8

Źródło: Opracowanie własne

Tabela 3. Wartości dynamiki zmian wskaźnika wolności gospodarczej w latach 2008-2017

Rok	Polska	Czechy	Słowacja	Węgry
	Wskaźnik dynamiki wolności gospodarczej			
2008-2009	0	+1,3	-0,6	-0,8
2009-2010	+2,9	+0,4	+0,3	-0,7
2010-2011	+0,9	+0,6	-0,2	+0,5
2011-2012	+0,1	-0,5	-2,5	+0,5
2012-2013	+1,8	+1	+1,7	+0,2
2013-2014	+1	+1,3	-2,3	-0,3
2014-2015	+1,6	+0,3	+0,8	-0,2
2015-2016	+0,7	+0,7	-0,6	-0,8
2016-2017	-1	+1	-0,9	-0,2
Średni wzrost/spadek	+0,89	+0,68	-0,48	-0,2

Źródło: Opracowanie własne

Tabela 4. Zestawienie wartości wskaźnika demokracji w latach 2008-2017

Rok	Polska	Czechy	Słowacja	Węgry
	Wskaźnik demokracji			
2008	2,39	2,14	2,29	2,14
2009	2,25	2,18	2,46	2,29
2010	2,32	2,21	2,68	2,39
2011	2,21	2,18	2,54	2,61
2012	2,14	2,18	2,50	2,86
2013	2,18	2,14	2,57	2,89
2014	2,18	2,25	2,61	2,96
2015	2,21	2,21	2,64	3,18
2016	2,32	2,21	2,61	3,29
2017	2,57	2,25	2,61	3,54

Źródło: Opracowanie własne

Tabela 5. Wartości dynamiki zmian wskaźnika demokracji w latach 2008-2017

Rok	Polska	Czechy	Słowacja	Węgry
	Wskaźnik dynamiki demokracji			
2008-2009	-0,14	+0,04	+0,17	+0,15
2009-2010	+0,7	+0,03	+0,22	+0,1
2010-2011	-0,11	-0,03	-0,14	+0,22
2011-2012	-0,07	0	-0,04	+0,25
2012-2013	+0,04	-0,04	+0,07	+0,03
2013-2014	0	+0,11	+0,04	+0,07
2014-2015	+0,03	-0,04	+0,03	+0,22
2015-2016	+0,11	0	-0,03	+0,11
2016-2017	+0,25	+0,04	0	+0,25
Średni wzrost/spadek	+0,09	+0,01	+0,04	+0,16

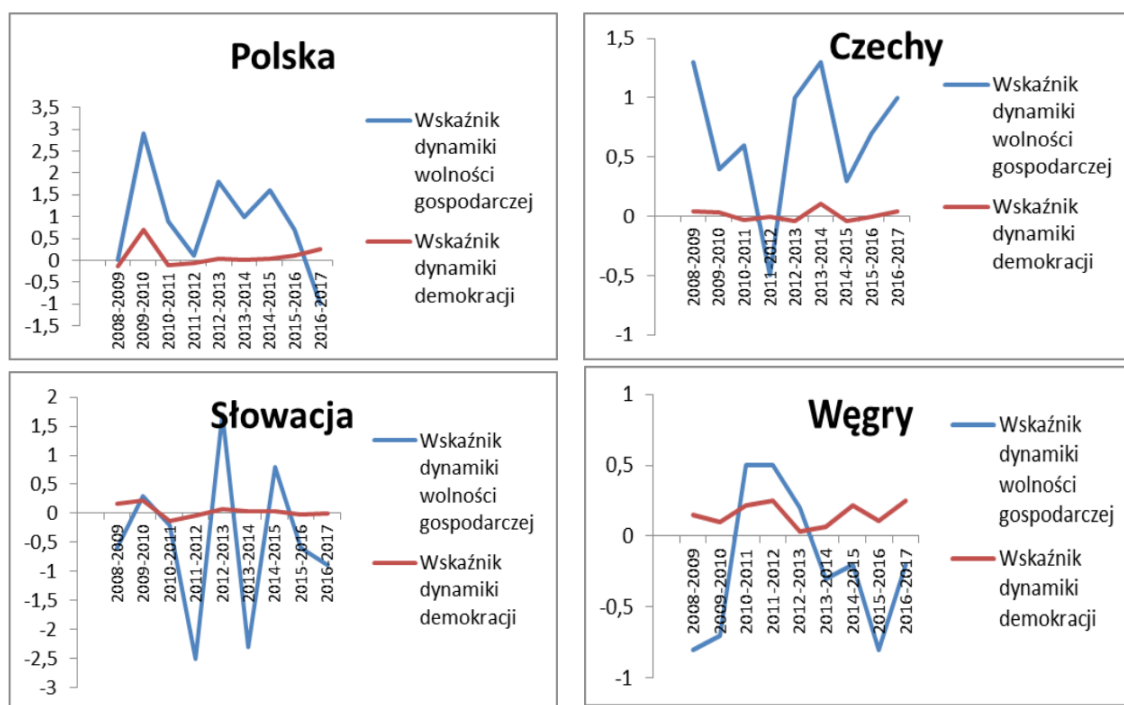
Źródło: Opracowanie własne

Wyniki analizy porównawczej zostały zobrazowane poniżej, w formie graficznej (rysunek 2).

Z zebranych danych statystycznych oraz przeprowadzonych obliczeń wynika, że w roku 2017 jedynym państwem, które dysponowało w tym czasie najlepszą „kondycją” wolności gospodarczej, tj. uplasowało się w kategorii „wolny”, są Czechy. Natomiast nie dokonuje ono w tym zakresie najszybszego postępu, gdyż największą „dynamiką wolności” cechuje się gospodarka Polski, choć pozostaje ona nadal w dziale „umiarkowanie/ przeciętnie wolny”. W tej kategorii klasyfikują się także Słowacja i Węgry, i to one zarazem cechują się największą fluktuacją dynamiki wolności gospodarczej. Z danych organizacji *Heritage Foundation* wynika, że w 2017 roku Czechy dysponowały o statusie „wolny” takimi obszarami jak: fiskalizm (92,0); handel (87,0); polityka monetarna (85,8); obciążenia podatkowe (82,9); oraz na równi - inwestycje i finanse (80,0). W Polsce natomiast ta kategoria obejmowała jedynie politykę monetarną (84,7) oraz handel (87,0)⁸.

W przypadku wskaźnika demokracji, w roku 2017 najlepiej sytuują się Czechy, przy czym Polska i Słowacja nie odbiega mocno w tym przedmiocie. Najsłabsza „kondycja” demokracji ma miejsce na Węgrzech i to właśnie w tym państwie, zachodzą największe negatywne zmiany w tym zakre-

⁸ Dane pochodzą ze strony: <https://www.heritage.org/index/heatmap> [dostęp: 20.03.2018]

Rysunek 2. Dynamika zmian wolności gospodarczej i poziomu demokracji w państwach Grupy Wyszehradzkiej

Źródło: opracowanie własne

się. Z danych organizacji *Freedom House* wynika, że w Polsce⁹ obszarami, które na przestrzeni dekady, w największym stopniu wpłynęły na pogorszenie poziomu demokracji są: społeczeństwo obywatelskie, niezależność mediów, struktura i niezależność sądów oraz poziom korupcji. W przypadku Czech¹⁰ są to: społeczeństwo obywatelskie, niezależność mediów oraz poziom korupcji.

⁹ Dane pochodzą ze strony: <https://freedomhouse.org/report/nations-transit/2017/poland> [dostęp: 20.03.2018]

¹⁰ Dane pochodzą ze strony: <https://freedomhouse.org/report/nations-transit/2017/czech-republic> [dostęp: 20.03.2018]

Podsumowanie

Różnorodność, wysoka szczegółowość oraz szeroka gama indywidualnych czynników składających się na poszczególne wymiary potęgi państwa, daje możliwość ich dogłębnego zbadania. Zdaniem autora, zaprezentowane w niniejszym artykule czynniki gospodarcze, społeczne (polityczne) powinny być uwzględnione w procesie badania potęgi wymienionych sektorów państwa. Określenie ich wzajemnej korelacji, umożliwiłoby dokonanie jednoznacznej selekcji - w efekcie nadanie im statusu „potęgotwórczych” i włączenia ich do sub-modeli potęgi państwa. Pomimo dostępności obszernego zakresu danych, tego rodzaju podejście badawcze nie znalazło jak dotąd większego zainteresowania. Wydaje się, że powodem takiego stanu rzeczy jest wspomniana na wstępie duża liczba oraz wysoka szczegółowość zmiennych, co w konsekwencji wymaga przeznaczenia znacznych nakładów pracy oraz użycia narzędzi matematycznych. Niemniej jest to proces, którego wyniki mogą mieć szerokie znaczenie poznawcze.

Bibliografia

1. Aron R., Pokój i wojna między narodami, Centrum im. Adama Smitha, Warszawa 1995.
2. Kondrakiewicz D., Metody pomiaru siły w stosunkach międzynarodowych [w:] <http://ptsm.edu.pl/wp-content/uploads/publikacje/poziomy-analazy-stosunkowmiędzynarodowych/Kondrakiewicz.pdf> [dostęp: 15.03.2018].
3. Heritage Foundation [w:] <https://www.heritage.org> [dostęp: 15.03.2018].
4. Freedom House [w:] <https://freedomhouse.org> [dostęp: 15.03.2018].

Abstract

Alicja Paluch

**Analysis of the development of selected power-building factors
of the Visegrad Group countries in the socio-economic area.**

The article presents the issues regarding the essence of identifying the power of the state and its key components. Specific indicators were demonstrated that match within the individual dimensions of the power of the state.

The development of the index of economic freedom and democracy in the Visegrad Group countries over the past decade was described. The results of the comparative analysis were illustrated in the graphic form.

Key words: power of the state, socio-economic development, power-building factors

*Justyna Posełek*¹

Zanieczyszczenie powietrza – smog

Streszczenie

Największy wpływ na środowisko ma człowiek. Jesteśmy największymi potentatami w ochronie, a także w degradacji zielonej planety Ziemi. Zanieczyszczenie powietrza jest głównym źródłem chorób doprowadzających do powolnego wyniszczenia organizmu i narządów wewnętrznych, a także negatywnego wpływu na świat roślinny. Zmniejszanie emisji spalin, spalanie ekologiczne oraz inne działania zapobiegawcze są w tym przypadku bardzo ważne, aby nie dopuścić do katastrofy ekologicznej. Celem niniejszego artykułu jest przybliżenie zagadnienia związanego ze zjawiskiem smogu, jego rodzajów, części składowych oraz prawnej regulacji.

Słowa kluczowe: zanieczyszczenie powietrza, smog, ochrona środowiska

Wstęp

Zanieczyszczenie powietrza jest problemem szerzącym się na skalę globalną². Ze zjawiskiem tym mamy do czynienia w mniejszym lub większym stopniu, niezależnie od panującej pory roku³. W pierwszym rozdziale konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej, w art. 5 czytamy, że Rzeczpospolita Polska zapewnia ochronę środowiska, co za tym idzie ustawodawca przewidział uregulowanie dotyczące ochrony środowiska w najważniejszym akcie prawnym państwa polskiego, a także w innych ustawach, które regulują problematykę związaną z szeroko pojętym bezpieczeństwem środo-

¹ Studentka drugiego roku studiów drugiego stopnia, kierunku *bezpieczeństwo wewnętrzne* Uniwersytet Opolski, Wydział Prawa i Administracji

² J. Jarosiński, *Techniki czystego spalania*, Wydawnictwa Naukowo-Techniczne, Warszawa 1996, s. 318.

³ K. Juda-Rezler, *Oddziaływanie zanieczyszczeń powietrza na środowisko*, Oficyna Wydawnicza Politechniki Warszawskiej, Warszawa 2006, s. 107.

wiska⁴. Zrównoważony rozwój ma na celu zagwarantowanie jednakowych możliwości użytkowania ze środowiska obecnie oraz w przyszłości, gwarancję niezmienności cyklu przyrodniczego i ekosystemu, podjęcie działań mających na celu utrzymanie w posiadaniu zasobów nieodnawialnych oraz możliwość regenerowania zasobów odnawialnych, a także progres poziomu egzystencjonalnego wraz ze środowiskiem. Wielopłaszczyznowe oblicze zrównoważonego rozwoju ukierunkowuje ochronę środowiska, a także podkreśla nieodzowność współpracy gospodarczej z działaniami na rzecz ochrony środowiska oraz projektami nienaruszającymi równowagi ekologicznej⁵. Środowisko jest naturalnie lub sztucznie wytworzonym obszarem, zarówno materialnym jak i organicznym. Jest to przestrzeń, na którą wpływa człowiek, strefa życia albo zbiór elementów mających wpływ na dany obszar otoczenia. Jako składowe części środowiska można wyróżnić powietrze, wodę, ziemię i jej bogactwo, świat roślinny oraz zwierzęcy, krajobraz, a także środowisko naturalne i przekształcone przez ludzi oraz sam człowiek jako istota ludzka. Środowisko naturalne jest całokształtem warunkującym życie ludzkie⁶.

1. Człowiek – sprawca zanieczyszczeń

Wpływ człowieka na środowisko jest bardzo duży. Przyrost naturalny, rozkwit przemysłu, kolejne fazy industrializacji w krajach nieuprzemysłowionych, wiążą się z rozkwitem komunikacji, większym zapotrzebowaniem na zużycie surowców czy energii, a co za tym idzie zwiększa się ilość zanieczyszczeń uwalnianych do poszczególnych części składowych środowiska, w tym do atmosfery⁷. Zanieczyszczenia, które związane są z działalnością człowieka, w dużej mierze mają swoje źródło na lądzie. Spalanie paliw stałych, ciekłych i gazowych jest zasadniczym cyklem, którego skutkiem jest wydzielanie szkodliwych substancji do powietrza atmosferycznego. Do emitentów zanieczyszczeń zaliczyć można również przemysł metalurgiczny, chemiczny oraz rolnictwo, w tym hodowle zwierząt i oprysk roślin⁸. Twórcą całego zamieszania z zanieczyszczeniem środowiska jest człowiek. Środowisko, w którym żyjemy, nie pozostaje nam dłużne i bezpośrednio na nas

⁴ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. nr 78, poz. 483).

⁵ R. M. Janka, Emisja zanieczyszczeń, Podstawy programowania wielkości emisji oraz opłat za wprowadzanie zanieczyszczeń do atmosfery, red. W. Rożałowski, Wyd. KURIER, Opole 2006, s. 12.

⁶ M. Janka, Zanieczyszczenia pyłowe i gazowe, Podstawy obliczania i sterowania poziomem emisji, red. I. E. Mika, PWN, Warszawa 2014, s. 1.

⁷ Tamże.

⁸ L. Falkowska, K. Korzeniewski, Chemia atmosfery, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego Gdańsk 1995, s. 59.

wpływa. Szkodliwe składniki nie są obojętne dla organizmów żywych, zlokalizować je można w wodzie, żywności, a także w powietrzu, którym oddychamy. Konsekwencją zanieczyszczenia są nasilające się choroby, np. zapalenie oskrzeli, pylica czy gruźlica⁹. Najbardziej podatnym na wpływ zanieczyszczeń atmosferycznych jest układ oddechowy, jest on bowiem wrażliwy na oddziaływanie substancji chemicznych. Zanieczyszczenia gazowe również zaliczane są do wrogich dla układu oddechowego¹⁰.

2. Dym-mgła – nienaturalne zjawisko atmosferyczne

W związku z dużym zanieczyszczeniem powietrza, mamy do czynienia ze zjawiskiem określanym jako smog. Termin ten został wprowadzony po to, by zdefiniować intensywne oraz pojawiające się w sposób nieoczekiwany zanieczyszczenie powietrza¹¹. Nazwa dym-mgła została utworzona z zespolenia dwóch angielskich słów, oznaczających dym oraz mgłę. Charakteryzuje się tym, że jest groźna dla zdrowia człowieka przez duże stężenie toksycznych substancji w powietrzu, które bezproblemowo przenikają do obiegu w drogach oddechowych¹². Smog występuje na dużym obszarze. Wpływa nie tylko na teren, w którym wystąpił, lecz także rozciąga się na terytorium pobliskich państw. Źródłem tego zjawiska są dużych rozmiarów zanieczyszczenia powietrza, natomiast jeśli chodzi o przyczynę umożliwiającą i wzmagającą jego powstanie, niewątpliwie zaliczyć można lokalną topografię oraz warunki meteorologiczne¹³. Są dwa rodzaje smogu, pierwszy to smog londyński, zwany także czarnym lub zimowym smogiem¹⁴, drugi to smog Los Angeles, inne jego nazwy to smog fotochemiczny, biały lub letni¹⁵. Czarny smog cechuje się zawartością niemałych stężeń dwutlenku siarki oraz drobnego pyłu, a także innych zanieczyszczeń pierwotnych. Występuje w okresie zimowym, kiedy układ wyżowy jest dominujący, a także wtedy, gdy wiatry nie należą do mocnych, przeważnie na terenach zindustrializowanych oraz miejskich. Katastrofalny w skutkach smog londyński wydarzył się w 952 roku w Londynie i stąd wzięło się jedno z jego określeń. Wówczas przekroczone zostały maksymalne wartości stężeń zanieczyszczenia oraz czas trwania był zdecydowanie dłuższy niż zazwyczaj,

⁹ K. Kożuchowski, *Atmosfera klimat ekoklimat*, PWN, Warszawa 1998, s. 235.

¹⁰ Tamże, s.236.

¹¹ K. Juda-Rezler: op. cit., s. 107.

¹² *Badania zanieczyszczeń powietrza, Część I Gazowe substancje zanieczyszczające*, red. A. Błażkiewicz, Wydawnictwo Politechniki Śląskiej, Gliwice 2000, s. 11.

¹³ K. Juda-Rezler: op. cit., s. 107.

¹⁴ Tamże.

¹⁵ Tamże, s. 111.

co w rezultacie spowodowało wiele zgonów wśród mieszkańców Londynu. Zimowy smog nie tylko oddziałuje niekorzystnie na zdrowie ludzkie i roślinność, ale także wpływa na bezpieczeństwo człowieka, gdyż ma miejsce także ograniczenie widzialności, w efekcie czego, w skrajnych przypadkach może dochodzić do rozmaitych wypadków drogowych z udziałem pieszych, rowerzystów i zwierząt¹⁶.

Ze smogiem fotochemicznym początkowo mieli do czynienia mieszkańcy Los Angeles. Smog ten powstaje w najniższej warstwie atmosfery planety z chwilą, gdy występuje duże nasycenie ozonu oraz pozostałych utleniaczy fotochemicznych. W związku z tym, można stwierdzić, że w smogu czarnym występowały zanieczyszczenia pierwotne, a w tym przypadku mamy do czynienia z zanieczyszczeniami wtórnymi. Smog letni, jak sama nazwa wskazuje, występuje w cieplejszych porach roku. Ciśnienie atmosferyczne jest wysokie, występuje słaby wiatr, panuje wysokie nasłonecznienie i temperatury, w konsekwencji czego powstają reakcje fotochemiczne. Zjawisko to tworzy się na terenie miejskim, w strefie zamieszkałej przez wielu mieszkańców. Stopień zanieczyszczenia fotochemicznego na ogół jest znaczny i normy jakościowe powietrza, rekomendowane przez Światową Organizację Zdrowia są przekroczone. Charakterystyczną cechą tego smogu jest to, że nasila się on na obrzeżach miasta a nie w części centralnej. Trwa on od kilku do kilkunastu dni. W zależności od panującej pory dnia zjawisko to występuje z różną intensywnością. Odległość na jakiej występuje smog jest uzależniona od panujących warunków meteorologicznych oraz ukształtowania terenu¹⁷. Skutkiem ubocznym smogu fotochemicznego jest utrudnione oddychanie u ludzi, a także podrażnienie oczu, pieczenie oraz łzawienie. Wpływ smogu ma nie tylko wpływ na ludzi, ale także na rośliny, gdyż zachodząca w nich fotosynteza obniża się o połowę, co może skutkować zaburzeniami gospodarki np. w rolnictwie¹⁸. W przeciwieństwie do smogu londyńskiego, jego oddziaływanie na ludzi nie powoduje licznych zgonów, natomiast gdy dochodzi do zaatakowania dróg oddechowych, spada wydajność układu immunologicznego, w efekcie czego jesteśmy bardziej podatni na choroby śmiertelne¹⁹.

¹⁶ Tamże, s. 107-109.

¹⁷ Tamże, s. 111-112.

¹⁸ A. Kowalewicz, Podstawy procesów spalania, Wydawnictwa Naukowo-Techniczne, Warszawa 2000, s. 265.

¹⁹ A. Błażkiewicz, op. cit., s. 11-12.

3. Prawne regulacje ochrony powietrza

Głównym problemem zanieczyszczenia powietrza w Polsce jest smog czarny, występujący w okresie zimowym. Nie oznacza to jednak, że ze smogiem fotochemicznym polskie miasta nie mają do czynienia. Smog letni występuje między innymi w Warszawie, Krakowie, Katowicach, jak również we Wrocławiu. W tym przypadku bardzo ważne jest to, aby miejska przestrzeń była dobrze wykorzystana, aby ruch pojazdów był ograniczony tam, gdzie jest to możliwe oraz aby wśród gęstej zabudowy znalazło się miejsce na zieleni miejską. Pozwoli to na to, aby uniknąć dodatkowego problemu z większym występowaniem smogu fotochemicznego²⁰. W związku z tym, że w całej Europie odczuwalne są skutki zanieczyszczenia środowiska, Unia Europejska zdecydowała się określić cele, które mają zaowocować w przyszłości i zapewnić następnym pokoleniom życie wolne od zanieczyszczeń²¹. Jakość powietrza w Polsce stale się poprawia, natomiast w dalszym ciągu pozostaje kwestia zbyt wysokiego stężenia pyłu zawieszonego PM10 oraz PM2,5, a także benzo(a)pirenu w okresie zimowym, a w okresie letnim zbyt wysokiego stężenia ozonu troposferycznego²². Podstawowym aktem prawnym, regulującym zagadnienie jakości powietrza w Polsce jest Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska (Dz.U. z 2017 r., poz. 519). W kwestii regulacji prawnej nie sposób pominąć innych ustaw, rozporządzeń Ministra środowiska, a także unijnych przepisów prawnych²³.

4. Pyły i związki chemiczne

Pył PM10 to rodzaj pyłu, którego cechą charakterystyczną jest to, że zawiera cząsteczki, których średnica jest bardzo mała, ponieważ wynosi ona do 10 mikrometrów, czyli do 0,01 milimetra. W składzie tego pyłu głównie można znaleźć mieszaninę cząstek zawieszonych w powietrzu, czyli substancje organiczne i nieorganiczne. Pojedyncze cząstki nie są zauważalne dla ludzkiego oka, natomiast bez problemu mogą przeniknąć głęboko do płuc. Dopuszczalny dobowy poziom stężenia pyłu PM10 w powietrzu wynosi $50 \mu\text{g}/\text{m}^3$ (mikrogram/metr sześcienny) i nie może być przekraczany więcej niż 35 dni w roku. Dopuszczalne stężenie będące średnią wyliczoną z danych obejmujących okres jednego roku wynosi $40 \mu\text{g}/\text{m}^3$, natomiast

²⁰ Smog fotochemiczny, <https://loveair.pl/smog/smog-fotochemiczny>, [dostęp: 10.11.2017].

²¹ GIOŚ, Stan środowiska w Polsce. Sygnały 2016, Biblioteka Monitoringu Środowiska, Warszawa 2017, s. 6.

²² MŚ, Ochrona powietrza, <https://www.mos.gov.pl/srodowisko/ochrona-powietrza/>, [dostęp: 15.11.2017].

²³ GIOŚ, op. cit., s. 11.

poziom alarmowy to $200 \mu\text{g}/\text{m}^3$. W powietrzu znajduje się również pył $\text{PM}_{2,5}$, którego wielkość średnicy cząsteczek to do 2,5 mikrometra, czyli do 0,0025 milimetra, co oznacza, że są jeszcze mniejsze od cząsteczek pyłu PM_{10} i bez problemu mogą przeniknąć do górnych dróg oddechowych, płuc oraz do krwi. Dopuszczalne średnioroczne stężenie pyłu $\text{PM}_{2,5}$ wynosi $25 \mu\text{g}/\text{m}^3$, co w rzeczywistości jest wielokrotnie przekraczane²⁴. Benzo(a)piren (BaP) jest związkiem organicznym, zaliczanym do grupy silnie rakotwórczych²⁵. Jest związkiem chemicznym z grupy wielopierścieniowych węglowodorów aromatycznych. Benzo(a)piren nie wykazuje silnego działania toksycznego, natomiast cechuje się toksycznością przewlekłą, co za tym idzie wykazuje predyspozycje do gromadzenia się w organizmie. Wysokość średniorocznego poziomu BaP to $1 \text{ ng}/\text{m}^3$ (nanogram/metr sześcienny), czyli 0,001 mikrograma²⁶. Ozon jest odmianą alotropową tlenu. Tlen, który jest składnikiem powietrza, zbudowany jest z dwóch atomów tlenu (O_2), natomiast ozon składa się z trzech atomów tlenu (O_3). Dodatkowy atom tlenu, w przypadku ozonu, powoduje, że staje się on utleniaczem fotochemicznym. Wyróżnić można ozon dobry oraz zły - troposferyczny. Dobry ozon osłania Ziemię przed szkodliwym promieniowaniem UV, natomiast zły ozon negatywnie oddziałuje na zdrowie i roślinność²⁷. Ozon troposferyczny jest również zwany ozonem przygruntowym²⁸, większe stężenie w powietrzu powoduje podrażnienie oczu, choroby dróg oddechowych, układu krążenia, może powodować senność, zmęczenie oraz bóle głowy²⁹. Dopuszczalne stężenie 8-godzinne wynosi $120 \mu\text{g}/\text{m}^3$ i nie może być przekraczane więcej niż 25 dni w ciągu roku. Poziom stężenia, który wymaga poinformowania społeczeństwa, wynosi $180 \mu\text{g}/\text{m}^3$, stężenie $240 \mu\text{g}/\text{m}^3$ jest poziomem alarmowym³⁰.

²⁴ Pył zawieszony PM_{10} , <http://www.opole.pl/pyl-zawieszony-pm10/>, [dostęp: 19.01.2018].

²⁵ R. M. Janka, Zanieczyszczenia pyłowe i gazowe, op. cit., s. 18.

²⁶ Benzo(a)piren, <https://polskialarmsmogowy.pl/polski-alarm-smogowy/smog/szczegoly,niska-emisja-pm-10-pm-25,17.html>, [dostęp: 21.01.2018].

²⁷ Ozon, <http://powietrze.gios.gov.pl/pjp/content/show/1000577>, [dostęp: 23.01.2018].

²⁸ Ozon, <http://dostepdodanych.pl/strona-glowna/176-zanieczyszczenie-powietrza-ozonem-o3>, [dostęp: 23.01.2018].

²⁹ Ozon, <http://powietrze.gios.gov.pl/pjp/content/show/1000577>, op. cit.

³⁰ Poziom stężenia ozonu, <https://sojp.wios.warszawa.pl/?page=o3>, [dostęp: 23.01.2018].

Podsumowanie

Skutkiem zanieczyszczenia jest zagrożenie ekologiczne. Jest to konsekwencja zniszczenia środowiska, co za tym idzie, generowane są koszty. Do pierwszej grupy kosztów zaliczyć można nakłady pieniężne, które są związane z wykonaniem projektu naprawczego, minimalizującego zanieczyszczenie powietrza. Druga grupa, to nakłady dedykowane nowoczesnym systemom produkcyjnym, związanym z nowymi, ekologicznymi technologiami. Główne zamierzenie jest takie, aby ograniczyć zanieczyszczenia, które wypuszczane są do atmosfery³¹. Należy przedsięwziąć działania, które skoordynowane są z nowymi technologiami, które pozwalają na mniejszą emisję zanieczyszczeń wypuszczanych do środowiska³². Mniejszą emisję zanieczyszczeń można również uzyskać przez wpływ na proces spalania, począwszy od źródła jego występowania, a skończywszy na wszelkiego rodzaju spalinach – produktach końcowych³³. Sprawdzenie poziomu zanieczyszczeń powietrza, występującego na danym terenie, w danej miejscowości, można również wykonać przez tzw. monitoring powietrza. Jest to system, który wyznacza sieć poboru i pomiaru prób powietrza, a następnie ich analizy³⁴. Tego typu monitoring może zapewnić sobie każdy mieszkaniec, nie wychodząc z domu, otóż w Internecie jest wiele stron, które umożliwiają sprawdzenie jakości i poziomu zanieczyszczenia powietrza w Polsce oraz w dowolnie wybranych miastach, a także Główny Inspektorat Ochrony Powietrza ułatwił kwestię monitoringu jakości powietrza, poprzez przygotowaną aplikację na smartfony. Przy pomocy takiej aplikacji można sprawdzić z jakimi rodzajami zanieczyszczeń mamy do czynienia w danej chwili. Jest również możliwość wglądu o której godzinie było największe i najmniejsze stężenie zanieczyszczeń w danej lokalizacji. Ułatwienia te są tworzone z myślą o społeczeństwie, aby informować ludzi o stanie środowiska oraz wzmacniać świadomość na temat wartości środowiska w Polsce³⁵.

³¹ R. M. Janka, Kryterium stanu zoologicznego i technicznego jako podstawa eksploatacji urządzeń oczyszczających gazy odlotowe, Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, Wrocław 1998, s. 11.

³² J. Warych, Oczyszczanie gazów. Procesy i aparatura, Wydawnictwa Naukowo-Techniczne, Warszawa 1998, s. 487.

³³ A. Kowalewicz, op. cit., s. 283.

³⁴ I. Trzepierczyńska, Fizykochemiczna analiza zanieczyszczeń powietrza, Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, Wrocław 1997, s. 177.

³⁵ GIOŚ, Aplikacja powietrzna na telefony, http://powietrze.gios.gov.pl/pjp/content/mobile_app, [dostęp: 20.11.2017].

Bibliografia

1. Falkowska L., K. Korzeniewski, Chemia atmosfery, Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego Gdańsk 1995.
2. GIOŚ, Stan środowiska w Polsce. Sygnały 2016, Biblioteka Monitoringu Środowiska, Warszawa 2017.
3. Górka P. i in., Badania zanieczyszczeń powietrza, Część I Gazowe substancje zanieczyszczające, red. A. Błażkiewicz, Wydawnictwo Politechniki Śląskiej, Gliwice 2000.
4. Janka R. M., Emisja zanieczyszczeń, Podstawy programowania wielkości emisji oraz opłat za wprowadzanie zanieczyszczeń do atmosfery, red. W. Rożałowski, Wyd. KURIER, Opole 2006.
5. Janka R. M., Kryterium stanu zoologicznego i technicznego jako podstawa eksploatacji urządzeń oczyszczających gazy odlotowe, Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, Wrocław 1998.
6. Janka R. M., Zanieczyszczenia pyłowe i gazowe, Podstawy obliczania i sterowania poziomem emisji, red. I. E. Mika, PWN, Warszawa 2014.
7. Jarosiński J., Techniki czystego spalania, Wydawnictwa Naukowo-Techniczne, Warszawa 1996.
8. Juda-Rezler K., Oddziaływanie zanieczyszczeń powietrza na środowisko, Oficyna Wydawnicza Politechniki Warszawskiej, Warszawa 2006.
9. Kowalewicz A., Podstawy procesów spalania, Wydawnictwa Naukowo-Techniczne, Warszawa 2000.
10. Kożuchowski K., Atmosfera klimat ekoklimat, PWN, Warszawa 1998.
11. Trzepierczyńska I., Fizykochemiczna analiza zanieczyszczeń powietrza, Oficyna Wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, Wrocław 1997.
12. Warych J., Oczyszczanie gazów. Procesy i aparatura, Wydawnictwa Naukowo-Techniczne, Warszawa 1998.
13. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. nr 78, poz. 483).
14. Benzo(a)piren, <https://polskialarmsmogowy.pl/polski-alarm-smogowy/smog/szczegoly,niska-emisja-pm-10-pm-25,17.html>, [dostęp: 21.01.2018].
15. GIOŚ, Aplikacja powietrzna na telefony, http://powietrze.gios.gov.pl/pjp/content/mobile_app, [dostęp: 20.11.2017].
16. MŚ, Ochrona powietrza, <https://www.mos.gov.pl/srodowisko/ochrona-powietrza/>, [dostęp: 15.11.2017].
17. Ozon – dobry i zły, <http://powietrze.gios.gov.pl/pjp/content/show/1000577>, [dostęp: 23.01.2018].

18. Poziom stężenia ozonu, <https://sojp.wios.warszawa.pl/?page=o3>, [dostęp: 23.01.2018].
19. Pył zawieszony PM10, <http://www.opole.pl/pyl-zawieszony-pm10/>, [dostęp: 19.01.2018].
20. Smog fotochemiczny, <https://loveair.pl/smog/smog-fotochemiczny>, [dostęp: 10.11.2017].
21. Zanieczyszczenie powietrza ozonem. Czym jest ozon i gdzie występuje?, <http://dostepdodanych.pl/strona-glowna/176-zanieczyszczenie-powietrza-ozonem-o3>, [dostęp: 23.01.2018].

Abstract

Justyna Posełek

Air pollution – smog

The biggest impact on environment has human. We have the greatest influence to save the Earth, and at the same time we are the worst destroyers of our planet. Air pollution is main reason of disease that lead to organism failures, consume internal organs and harmful effects of plant as well. Reduce car exhaust emissions, fuel combustion, and other actions that help reduce greenhouse gases are very important to safe planet from environmental disaster. The main goal of this article is familiarize people with the smog, its kind and law regulations.

Key words: **air pollution, smog, environmental protection**

*Kacper Dąbrowski*¹

Rozwój chrześcijaństwa i jego wpływ na świadomość tożsamości narodowej Polaków

Streszczenie

Artykuł porusza zagadnienie rozwoju chrześcijaństwa w Polsce. Kolejne etapy rozwoju państwowości, zwane kamieniami milowymi tworzyły kulturę oraz obyczaje. Kolejne pokolenia z coraz większym zaangażowaniem rozwijały swoją wiarę poszerzając ją o wydzwięk społeczny. Można zauważyć, jak ogromne znaczenie w życiu społecznym odgrywała i nadal odgrywa religia, wskazuje na to chociażby chęć zgłębiania problematyki istnienia.

Słowa kluczowe: bezpieczeństwo, religia, rozwój

Wstęp

Symbole to nierozłączna część życia człowieka. Określają one rozmaite wyobrażenia i doświadczenia. Zależnie od znaczenia danego symbolu można pokusić się o pewną klasyfikację, dzieląc symbole na te, z życia rzeczywistego, jak również te, które są częścią kultury umiejscowionej w muzyce, sztuce, poezji. Symbole w życiu rzeczywistym mogą być bardzo różne, począwszy od mniej istotnych np. zetknięcie się jednostki z przedmiotem umożliwiającym połączenie go z zaistniałą sytuacją w swoim życiu. Rozwijając znaczeniowość symboli w życiu człowieka można używać je, w stosunku do największych fundamentów w życiu społeczności jak np. religia, utwory wybitnych Polaków w czasie II wojny światowej, jak również symbole tożsamości narodowej, takie jak: hymn, flaga, godło. Rozważania o symbolice należy rozpatrywać zdecydowanie przez pryzmat osiągnięć społeczeństw. Subiektywność symboli odróżnia je od znaków, które jasno

¹ Student drugiego roku studiów drugiego stopnia, kierunku *bezpieczeństwo wewnętrzne* Uniwersytet Opolski, Wydział Prawa i Administracji

przekazują zawartą informację, natomiast symbol jest ponadczasowy, stąd możliwość podjęcia refleksji. Z uwagi na różne doświadczenia, każdy może stworzyć własną wizualizację symbolu, określając jego znaczenie.

1. Początek chrześcijaństwa w Polsce

Na rozwój religii chrześcijańskiej w naszej Ojczyźnie miało wpływ wiele czynników. Najważniejsze z nich określane są mianem kamieni milowych. Mają one ściśle określone znaczenie w postaci poprawnej interpretacji, a w konsekwencji dobrego wyboru. W dziejach Polski, bardzo wiele razy zaznaczała się obecność kamieni milowych, które nadawały pewną formę w postaci przełomów w praktykowaniu oraz rozumieniu religii. Ogromne znaczenie miał też ustrój państwa, który w sposób jednoznaczny predysponował władców do decydowania za całą społeczność. Była to forma jurysdykcji sprowadzająca się do wyboru nurtu jednostki przez społeczność. Oczywiście jest to niezbędne w rozważaniach antropologii religii, ponieważ rozwój osobowy jest w każdym wypadku różny, dlatego też w kolejnych etapach pracy motywem przewodnim będzie odczuwanie osobowe a nie wydzwięk społeczny. Polacy już od 966 roku kreowali swoje życie tak, aby religia chrześcijańska stała się czymś więcej niż tylko regułami życia i sposobem na przetrwanie pojedynczych społeczeństw. Chęć poznania swojej wiary ugruntowały ją mocno w sercach Polaków. Można mówić o głębokiej symbolice, która ukryta jest w dogmatach wiary. A więc, jeśli ktoś z obecnie żyjących może mówić o ugruntowaniu swojej drogi życiowej niezależnie od formy postrzegania Boga to jest to wynikiem pracy wielu pokoleń.

Początek państwa Polskiego datuje się od momentu przyjęcia chrztu przez księcia Mieszka I. Był to przełomowy moment w historii z uwagi na wzniosłość tego faktu. Z dzisiejszej perspektywy mówi się o scaleniu się państwa ze względu na zharmonizowanie poglądów dotyczących życia ziemskiego. Dotychczas pogański lud poszukiwał inspiracji niejako po omacku przybierając różne bóstwa, by oddawać im hołd, czy też oddawać ofiarę. Ta przemiana jest też wyraźnym znakiem do zmian w ładzie życia, co można zaobserwować choćby na przykładzie zapisków i danych poprzedzających okres chrztu, które w bardzo ubogi sposób przedstawiają ówczesne życie. Przełomem w rozwoju społeczeństwa jest więc przyjęcie religii jako drogowskazu w realizacji późniejszych działań. O chrzcie Mieszka dowiadujemy się z zapisków dwóch bardzo dobrze znanych kronikarzy, byli

to: Gall Anonim, oraz Thietmar z Merseburga przebywający na dworze władcy. W istocie historia przyjęcia przez Polaków religii chrześcijańskiej jest ściśle związana z innym bardzo ważnym wydarzeniem; chodzi o sakrament małżeństwa Mieszka oraz czeskiej księżnej Dobrawy.

W końcu [Mieszko] zażądał w małżeństwo jednej bardzo dobrej chrześcijanki z Czech, imieniem Dobrawa. Lecz ona odmówiła poślubienia go, jeśli nie zarzuci owego zdrożnego obyczaju i nie przyrzeknie zostać chrześcijaninem, Gdy zaś on (na to) przystał, że porzuci ów zwyczaj pogański i przyjmie sakrament wiary chrześcijańskiej, pani owa przybyła do Polski z wielkim orszakiem (dostojników) świeckich i duchownych, ale nie pierwszej podzieliła z nim łóżce małżeńskie, aż powoli, a pilnie zaznajamiając się z obyczajem chrześcijańskim i prawami kościelnymi, wyrzekł się błędów pogaństwa i przeszedł na łono matki - Kościoła².

Z opisu wynika, że przyjęcie dogmatów wiary przez władcę ziem polskich to nie był jednorazowy akt a raczej ciężka praca Dobrawy nad tym, aby jej mąż z należyty szacunkiem przygotował do nowej roli.

Ona wyznawczyni Chrystusa, widząc swego małżonka pogrążonego w wielorakich błędach pogaństwa zastanawiała się usilnie na tym, w jaki sposób mogłaby go pozyskać dla swojej wiary. [...] Pracowała więc nad nawróceniem swego małżonka i wysłuchiwał jej miłościwy Stwórca. Jego nieskończona łaska sprawiła, iż ten, który Go tak srogo prześladował, pokajał się i pozbył na ustawiczne namowy swej ukochanej małżonki jadu przyrodzonego pogaństwa, chrztem świętym zmywając plamę grzechu pierworodnego³.

Nie wiadomo jak głęboko ugruntowane było przyjęcie wiary przez Mieszka. Jednak jak dowiadujemy się od kronikarzy było ono poprzedzone długotrwałym przygotowaniem. Zarówno władca jak i poddani mieli czas, aby wdrożyć dogmaty życia katolickiego do swej codzienności.

Thietmar wyraził się również o wytrwałości oraz wielkiej miłości Dobrawy do Mieszka, bez której proces przyjmowania wiary byłby zdecydowanie trudniejszy, mianowicie księżna ulegała pokusom małżonka dotyczącą łamania postu, aby zdobyć jego zaufania i móc wywierać wpływ w innych aspektach życia wiary katolickiej. Było to ogromne wyrzeczenie dla Dobrawy, która będąc katoliczką naginała własne postanowienia na rzecz, rozwoju duchowego męża, warto więc zwrócić uwagę, jak wielki wkład w rozwoju katolickiej Polski miała kobieta⁴.

² Anonim tzw. Gall, Kronika polska, księga I, tłum. R. Grodecki, Ossolineum 1989, s. 18-19

³ Thietmar, Kronika Thietmara księga IV, 55-56, tłum. M.Z. Jedlicki, Kraków 2014, s. 82-83

⁴ P. Milcarek, Polska Chrześcijańska- Kamienie milowe, Wydawnictwo Dębogóra, Dębogóra 2016, s.18

Nowa wiara stała się też nową drogą dla poddanych Mieszkowi. Była to korzyść nie tylko dla księcia, ale również dla całej społeczności. Od tego momentu tworzy się w Polsce historia, która urasta to rangi istotnych zmian, a więc kamienia milowego, który ukształtował Polskę jako kraj chrześcijański przestrzegający dogmatów moralności, które zostały przyjęte wraz z chrztem. Warto zwrócić uwagę na istotę przyjęcia religii przez Polaków. Mnóstwo wyrzeczeń oraz spotkanie z całkiem nowym poglądem na życie musiało być dla tego pierwotnego ludu dużym wyzwaniem. Szczególnie trudne jest samoograniczenie siebie przez pobudki, które są nowe i jeszcze niezrozumiałe. Takim wyrzeczeniem była np. rezygnacja Mieszka z poligamii na rzecz swej ukochanej. Można więc stwierdzić, że ogromny wpływ na dzisiejsze poczucie polskości miała księżna Czech, która dzięki swojej miłości do męża doprowadziła Polskę do momentu wyboru. Decyzja Mieszka o przyjęciu chrztu była początkiem nowego społeczeństwa, które przestało stać w miejscu na rzecz rozwoju. *Zaiste ślepą była przedtem Polska, nie znając czci prawdziwego Boga, ani zasad wiary, lecz przez oświeconego [cudownie] Mieszka i ona także została oświeconą, bo gdy on przyjął wiarę, naród polski uratowany został od śmierci w pogaństwie*⁵.

Niewiele wiadomo o przedchrześcijańskich dziejach Polski. Chrzest był niejako początkiem dla narodu, który nie zna żadnej alternatywy, żadnego nurtu, który mógłby przyświecać jako idea dalszego rozwoju. Proces chrystianizacji wyparł inne formy ścieżek rozwoju. Nawet jeśli miały one miejsce, to jednak brak było realnego wydzźwięku również dzięki asymilacji pokrewnych dążeń. Skutki takiego rozwoju i uprzywilejowania religii w kwestii wyborów życiowych sprawiły, że to nie chrześcijaństwo musiało się inkulturować, ale raczej kolejne ideologie musiały zabiegać o akceptację kościoła tak, aby realizacja planu odbywała się zgodnie z wyznaniem wiary i obowiązującymi dogmatami. Wszelkie trendy przychodzące z Europy musiały przejść proces asymilowania się z nową już kulturą bytowania. Nie mogły więc tworzyć zbieżnego uniwersum, a były dopełnieniem już obowiązujących praw.

*Zwieńczeniem przyjęcia praw chrześcijańskich było oddanie państwa Gnieźnieńskiego pod jurysdykcję Stolicy Apostolskiej w Rzymie. Stało się po wystawieniu dokumentu donacyjnego *Dagome Iudex*, który wyrażał chęć pozostania w bezpośredniej zależności nowego państwa chrześcijańskiego z rzymską centralą chrześcijaństwa*⁶.

⁵ Anonim, I, s. 18

⁶ P. Milcarek, Polska Chrześcijańska, Kamienie milowe, Wydawnictwo Dębogóra, Dębogóra 2016, s.22

2. Adaptacja kraju do nowego ładu

Kolejnym władcą po Mieszku był jego syn Bolesław, który rozstawił Polskę wśród innych narodów również pogańskich. Zasłynął on jako sojusznik cesarstwa niemieckiego. Bardzo istotną rolę Bolesław odegrał również jako przyjaciel św. Wojciecha, późniejszego męczennika. Późniejszy kapłan urodził się w Lubicach, które leżały na terytorium Czech. W 1011 roku Wojciech został mianowany Biskupem i rozpoczął swoją działalność w Pradze, gdzie starał się przekazywać swoją gorliwość i oddanie Bogu. Jednak w Czechach wyznanie zależało od możnych, którzy kreowali otaczającą rzeczywistość. Wojciech miał więc bardzo trudne zadanie, aby nawracać ludzi, którzy z drugiej strony otrzymywali dobra ziemskie za utrzymywanie odmiennego stanu rzeczy od tych, o które postulował biskup. Rozpoczął więc swoją drogę misyjną. Miała ona ustanawiać na terytoriach pracy Wojciecha nowe fundamenty wiary. Po zdobyciu doświadczenia na ziemiach centrali katolicyzmu sprzymierzył się on z Ottonem III i u jego boku prowadził swoją działalność. Wędrując po Europie natrafił na Bolesława, który nie tylko życzliwie przyjął gościa i pomógł w głoszeniu słowa bożego, ale po jego męczeńskiej śmierci wykupił relikwie biskupa, które zostały złożone w gnieźnieńskim kościele. Wieść o męczeństwie Wojciecha trafiła do dwóch najpotężniejszych ludzi tamtego okresu, a więc do papieża oraz cesarza Ottona III. Sylwester II, ówczesny zwierzchnik kościoła dwa lata po męczeńskiej śmierci ustanowił czeskiego biskupa świętym. Natomiast władca niemiecki w rok po kanonizacji przybył do Gniezna, aby wspomnieć swojego duchownego przyjaciela, a przy okazji przekonać się o tym, co słyszał na temat władcy Polski. Wizyta Ottona miała dwojaki skutek. Głównym celem było utworzenie metropolii gnieźnieńskiej, która sprawiła, że ojczyzna Mieszka i stała się samodzielnym krajem chrześcijańskim, a nie tylko zależnym od zwierzchnictwa rzymskiego. Oprócz tego zjazd upamiętniający św. Wojciecha zaowocował uznaniem suwerenności Bolesława. Całość wydarzenia opisał w swoich kronikach Thietmar, który wyraził się o nim w tych słowach:

Trudno uwierzyć i opowiedzieć, z jaką wspaniałością przyjmował wówczas Bolesław cesarza i jak prowadził go przez swój kraj aż do Gniezna. Gdy Otto ujrzał z daleka upragniony gród, zbliżył się doń boso ze słowami modlitwy na ustach. Tamtejszy biskup Unger przyjął go z wielkim szacunkiem i wprowadził do kościoła, gdzie cesarz, zalany łzami, prosił świętego

*męczennika o wstawiennictwo, by mógł dostąpić łaski Chrystusowej*⁷.

Takie przyjęcie wywarło na Ottonie zapewne duże wrażenie ze względu na młodość Polski w szeregach państw chrześcijańskich. Najbardziej znacząca okazała się wielka zmiana, która nastąpiła wśród ludności w tak krótkim okresie czasu. Od czasu chrztu Polski minęło niewiele czasu, a społeczeństwo z ludu pogańskiego stało się gotowe na przyjęcia własnego zwierzchnictwa tj. ustanowienie biskupstwa. Oczywiście dla późniejszych losów niebagatelne znaczenie miała pozycja Ottona III, który stał się sprzymierzeńcem Bolesława, a w konsekwencji jego ludu. Ta wzniosła sytuacja nie przyspieszyła jednak uzyskania godności królewskiej dla władcy Polski. Doczekał się na nią dopiero w 1025 roku, w 25 lat po odwiedzinach Ottona. Więc można przypuszczać, że to właśnie wiara ustanowiła pozycję Polski w świecie a nie pragmatyczność polityczna.

3. Samodzielne państwo chrześcijańskie

Po wielu wzniosłych wydarzeniach przyszedł czas na zaaklimatyzowanie się w dogmatach chrześcijańskich. Dotychczas od chrztu Mieszka, Polaków dotykały ogromne zmiany i towarzysząca im euforia. Jednocześnie przełomy są epizodami, które pokazały ogromne możliwości. Należy się teraz przyjrzeć temu, co otrzymało się w darze. Nieznajomość swojego życia prowadzi do próżniactwa i lenistwa, które prowadzą do rychłego upadania nie tylko jednostek, ale również całych społeczeństw. Oprócz wielkiej wiary w to, że chrześcijaństwo w konsekwencji będzie dobrym wyborem rozpoczęły się prace nad zrozumieniem i wcieleniem w życie dogmatów. Źródła podają, że pierwsze klasztory powstały już za czasów Bolesława. Po pierwszej fali mnichów rozpoczęła się posiadająca już fundamenty praca, która zaowocowała powstawaniem opactwa benedyktyńskiego przy każdym biskupstwie. Działo się to w czasach Kazimierza Odnowiciela oraz Bolesława Śmiałego, który wyznaczył pomocnictwo dla Gniezna, Krakowa i Poznania. Pomoc przyszła odpowiednio z Mogilna, Lubinia oraz Tyńca. Była to forma kreowania społecznego ładu. Mnisi przez wybranie dotąd nieznanego życia w pustelni, oddając się modlitwie, wskazali drogę do tego, że w życiu nie tylko praca jest ważna, ale równie ważne jest łączenie jej z Bogiem. Troskę o moralność w życiu społecznym można wykształcić tylko przez pracę nad sobą. W okresie Bolesława Śmiałego nastąpił kolejny przełom, który przyniósł wymierny rezultat. Skie-

⁷ Thietmar, IV, 45, s. 78

rowane przeciwko władcy wystąpienie biskupa krakowskiego Stanisława doprowadziło do upadku króla i powrót pod jurysdykcję cesarstwa niemieckiego. Przełom ten wskazał możliwość ingerencji duchowieństwa w moralność władzy świeckiej. Stanisław nie uznawał za godne poczynania władcy ziem polskich, toteż wyliczył błędy w sprawowaniu władzy, które zamiast przybliżać Polskę do poznania chrześcijaństwa raczej przybliżają ją do poprzedniego, mało bogatego w życie duchowe pogaństwa. Stanisław w takich słowach skomentował rządy Bolesława: ... *gwałci prawa małżeńskie, Boga się nie boi, człowieka nie szanuje, uciska sprawiedliwość*⁸.

Jest zatem na ziemi autorytet, który jest zdolny do napominania i dbania o realizację dóbr moralnych nie tylko wśród wiernych, ale również wobec władcy. Przykład Stanisława pokazuje, że dobry władca to nie taki jak mówił Machiavelli nikczemny, okrutny i dążący wszelkimi sposobami do osiągnięcia celu, ale raczej cnotliwy i wykazujący się dobrocią serca tak, aby stać się przykładem dla poddanych.

4. Pierwsze zakony w Polsce

Kolejnym etapem przystosowania się do życia w chrześcijańskim społeczeństwie było przybycie na prośbę Polaków pomocy do nawracania kolejnych ludów, w tym wypadku chodziło o słowiańską Ruś. Biskup krakowski Mateusz wystosował prośbę do Bernarda z Clairvaux aby dopomógł w chryścianizacji ludów ze wschodu tak, aby w ich życiu również zagościł Bóg a oni wyzbyli się obrzędów pogańskich. Jeden z najważniejszych zwierzchników kościoła katolickiego wysłuchał prośby, jednak sam nie zjawił się by pomóc. Jednakże wraz z jego wysłannikiem, w Polsce zaczęły powstawać klasztory cystersów. Cechowały się one ascetycznym nastawieniem do życia. Ich surowe życie wykluczało wszelkie przejawy luksusu, a także spędzanie czasu w miejscach, gdzie człowiek może poczuć się swobodnie w pełnym doświadczaniu Boga. Oprócz archetypu cnót, katolicy wnieśli w posagu również hierarchie, co w konsekwencji prowadziło do centralizacji władzy kościelnej. Byli oni również wprawnymi rolnikami, a także zajęli się wydobywaniem bogactw naturalnych. Taka ekspansywność była możliwa, ponieważ do szeregów zakonu mogli dołączyć również ludzie, którzy z wielu powodów (np. wykształcenie) nie nadawali się do życia w kontemplacji. Jednak ich chęć do pojednania się z Bogiem sprawiała, że byli oni wcielani wraz ze

⁸ Żywot większy świętego Stanisława, I, tłum. J. Pleziowa, w: Średniowieczne żywoty i cuda patronów Polski, Warszawa 1987, s.251

swoją pracą.

Postępowość w realizowaniu swojej wiary Polska potwierdziła zjazdem w Łęczycy, który wprowadził duże zmiany w funkcjonowaniu państwa. Bardzo ważne znaczenie miało samowolne oddanie papieżowi zwierzchnictwa nad najważniejszymi decyzjami w kraju. Postanowienia zjazdu zostały wysłane do zatwierdzenia przez stolicę apostolską. Z jednej strony został więc wprowadzony immunitet kościoła względem władzy świeckiej, z drugiej strony oddanie możliwości decydowania o najważniejszych losach państwa, władzy zwierzchniej znajdującej się w Rzymie odnowiło i umocniło tę relację. Wprowadziło to również zażyłość na ziemiach Polski. Inaczej niż miało to miejsce między Bolesławem a Stanisławem. Obecnie władca Kazimierz Sprawiedliwy współpracuje z wysłannikiem władzy duchownej, biskupem krakowskim Gedko.

Zakon Dominikański oraz Franciszkański

Kolejnym przełomem w dziejach chrześcijańskiej Polski było pojawienie się dwóch zakonów: franciszkanów i dominikanów. Mimo jednego uwielbienia Boga, miały one różny sposób funkcjonowania. Łączyło ich funkcjonowanie z darów. Dlatego też zostali nazwani zakonami żebraczymi. Normy życiowe różniły się znacznie. Nurt okazywał się skrajnie różny, choć nie wykluczający się wzajemnie a raczej uzupełniający. Dominikanie zrzeszali w większości intelektualistów, ponieważ uważali naukę za sedno poznania. Natomiast prawdy moralne, które znamionują filozofię zakonu franciszkanów ukształtowały Polaków na świadomych ludzi dążących do świętości, ponieważ dopuszczały do siebie każdego i opierały się głównie na kierowaniu się sercem i wielbieniem dnia powszedniego. Historycy przyjmują, że to właśnie ich udział jest jednym z największych w dziejach Państwa Polskiego w realizowaniu postanowień łączących przyszłość z przeszłością, a więc chrztu z tym, co przyniesie ludziom życie po życiu. Franciszkanie uważali, że dobroć dla siebie oraz innych jest konieczna do zbawienia. Ten dogmat uzupełniali dominikanie szukając zbawienia w prawdzie. Rozważania te chciał scalić w jedno ksiądz Władysław Kornilowicz uzupełniając je o gorliwość benedyktyńską. Te trzy kanony nie zaowocowały od razu, ale uformowały kierunek dalszych poszukiwań.

5. Konieczność obrony największych dogmatów

Obrona Jasnej Góry

Opisując historię Polski nie można pominąć obrony Jasnej Góry, która stała się cudem na ziemiach polskich. Ród Mieszka bronił się wtedy przed najazdem Szwedów. Wtedy to Jan Kazimierz oddał Polskę pod opiekę Matki Boskiej. Przeszedł tzw. śluby lwowskie, które zjednoczyły władcę z Maryją a jednocześnie cały naród. Ostatecznie Rzeczpospolita wyszła zwycięsko z obrony Jasnej Góry, gdzie odbyła się walka o obronę wiary. Podczas oblężenia znajdowali się ludzie, którzy chcieli oddać się w ręce Szwedów pod warunkiem, że pozwolą im pozostać Polakami. Może sytuacja polityczna nie uległa dużym zmianom ale wzmocniła się pozycja chrześcijaństwa w społeczeństwie.

Jednakże nie tylko Szwedzi czyhali na tereny Polski. Odsiecz Wiedeńska z 1683 roku poprowadzona przez króla Jana III Sobieskiego, nie otworzyła nowego etapu, a raczej zamknęła poprzedni. Przez wiele lat na Europę najeżdżały ludy muzułmańskie, chcące narzucać swoją wiarę. Obrona Polski przed najazdami tureckimi, wzmocniła nie tylko moralność narodową, ale przede wszystkim zmierzyła się z zupełnie inną wiarą, co spowodowało umocnienie przeświadczenia o słuszności swoich przekonań. Walka w obronie wyznania uczyniła Polskę głównym obrońcą chrześcijańskiej Europy. Przyniesienie narodu polskiego do walki o swoje cele ubogaciło historię kraju o kolejny przełom, który Adam Mickiewicz opisuje tak:

Jego królowie i ludzie rycerscy nigdy nie napastowali żadnego narodu wiernego, ale bronili Chrześcijaństwo od pogan i barbarzyńców niosących niewolę. i szły królowie polskie na obronę Chrześcijan w dalekie kraje, król Władysław pod Warnę, a król Jan pod Wiedeń, na obronę Wschodu i Zachodu⁹.

⁹ Mickiewicz A., Księgi narodu polskiego i pielgrzymstwa polskiego, Wrocław 1997, s.14

Obrona polskości poprzez ustanowienie konstytucji

Rok 1791 zobligował Polaków do ustanowienia konstytucji 3 maja, która miała gwarantować porządek społeczny, a także łączność z Bogiem. Po upływie tylu wieków, wraz z licznymi wydarzeniami mającymi na celu nie tylko detronizację narodu gnieźnieńskiego, ale także na rozerwanie religii chrześcijańskiej przyjętej w 966 roku, ustanowiono określone obowiązki dla społeczeństwa. Konstytucja opierała się o trójpodział władzy Monteskiusza i była drugą na świecie po amerykańskiej, która miała wymiar społeczny. Niedługo później, bo we wrześniu tego samego roku konstytucję ogłosili Francuzi. Jednak tylko polska konstytucja nie wyłączała roli kościoła ze swoich postanowień. Już preambuła zaczyna się od słów: *W imię Boga w Trójcy Świętej jedynego*. Również ówczesny papież Pius VI ukontentowany formą powstałego dekretu wysłał błogosławieństwo dla Polaków oraz wyrazy głębokiego szacunku za skrupulatność i zachowanie roli Boga w życiu społecznym.

Rozbiór Polski stał się faktem. Austria, Prusy i Rosja, podzieliły terytorium Polski pomiędzy siebie. Po zwycięstwie nad Napoleonem okupanci ziem polskich ogłosili ze sobą święte przymierze, które miało zwiastować zmianę władzy zwierzchniej kościoła katolickiego. Miała być ona oparta o hierarchię i ówczesny porządek, w którym Polska była tylko pamiątką na kartach historii. Zaborcy chcieli mieć po swojej stronie stolicę apostolską jako przymierze pomiędzy tronem, a władzą kościelną. W tej walce o władzę Polacy wciąż walczyli o pozytywne dla nich rozstrzygnięcie. Kierunek tych dążeń opisuje zasłużony dla kraju Roman Traugutt, który zasłynął jako dyktator powstania styczniowego.

Skoro Bóg podzielił ludzkość na narody, dając każdemu z nich pewne odrębne cechy, każdy więc naród równe ma prawo do swego istnienia jako niezależna jednostka, rozwijająca ze swobodą zupełną tę myśl, którą Stwórca w jej łonie złoży. Stąd następstwa, że nie należy ludziom działać niezgodnie z zamiarami Boga, a jeżeli zechcą to zrobić, ich trudy i wysiłki zawsze muszą się udaremnić zostawiając po sobie tylko pamiątkę wielkich cierpień i nieszczęść wszelkiego rodzaju¹⁰.

¹⁰ <http://bazhum.muzhp.pl/Niepodleglosc.i.Pamiec>, dostęp 24.09.2017 r.

Rozwój kultury

Wiara miała swoich wielu sojuszników, nie tylko fizycznie tych, którzy bronili polskości własną piersią, ale również siłę inną, duchową wywodzącą się wprost z wnętrza narodu. Kultura, która dotychczas nie była zbyt urozmaicona w czasach kryzysu stała się niejako orędziem dla tych, którzy chcieli słuchać. Wielu wybitnych wieszczów i pisarzy polskich krzepiło serca swych rodaków. Poezja budowała mury większe niż zwykłe słowo. Potrafiła stać się bardzo uniwersalnym środkiem do utwierdzenia w głowach walczących o ojczyznę i wiarę słuszności swych przekonań. Nie jest to tylko treść tożsama z osobą, która ją preparuje, raczej jest odpowiedzią na ponadczasowość otaczającego świata, mogąca skupić w sobie idee i ich sojuszników, w postaci alegorii, metafor oraz nadając słowom unikalny wydźwięk. O takim odbiorze poezji mówi święty Zygmunt Szczęsny Feliks sprawujący stanowisko arcybiskupa. Skupił się on przede wszystkim na Zygmuncie Krasińskim.

Dla mnie osobiście poglądy tego najwznioślejszego z naszych wieszczów, istotnego orła poetów, od pierwszej chwili stał się niewyczerpanym źródłem światła i siły, tak pod ich przeważnie wpływem ustalać się zaczęły moje zapatrywania się na sprawę narodową i nasze względem niej obowiązki [...] Przekonanie iż tylko miłość buduje, iż ofiara jest najwyższą potęgą w dziedzinie ducha, stając coraz jaśniej w mym umyśle, doprowadzało mnie do coraz głębszego pojęcia chrystianizmu, tryumfu Krzyża i pokonania złości pogaństwa przez krew męczenników¹¹.

Taka forma rozprawy nad poezją nakłania do zadumy. Bez żadnych wątpliwości wybitny wieszcz polski Zygmunt Krasiński, tworzy poezję. Jednak nie tylko ortodoksyjną, sakralną, ale również inne przejawy ukulturalnienia można doszukać się w jego dorobku. A jednak w dziełach, które tworzył potrafił dać natchnienie samemu arcybiskupowi. Jest to ogromne świadectwo i kolejny kamień milowy, który wtóruje powstaniu pierwszych pieśni kościelnych wskazując na mnogość atrybutów wspomagających walkę o własną religię. Poezja dla mieszkańców zajętych ziem była jak objawienie narodowe. Nie tylko Krasiński, ale również Mickiewicz, Słowacki oraz wielu innych byli uzbrojonymi w słowo wojownikami za ojczyznę i wartości, które za sobą niesie. Pośmiertnie zostali wyniesieni na piedestał przede wszystkim za pragmatyzm działania. Cierpienie i ból pokazały im drogę, która opiewała w przeciwności, które mogą stawać się pomocą, doświad-

¹¹ Z. Szczęsny-Feliński, *Pamiętniki*, wyd. Pax, Warszawa 2013, s. 205

czeniu dzięki któremu można zobaczyć, że zawsze jest nadzieja i szansa. O nią walczyli posługując się odmienną od rzeczywistej, naładowanej broni. Ich orężem była miłość zapisana na kartkach tym razem nie historii a ich własnych przeżyć. Uśpiły one czujność wroga, a dały siłę Polakom.

Twórczość wielkiego pisarza

Mówiąc o procesie rozwoju polskiej kultury nie sposób pominąć wkładu Henryka Sienkiewicza, który poruszył Polaków treścią swoich dzieł. Nagroda Nobla, którą otrzymał autor szybko wskazała na bez wątpienia wielką powieść, którą była *Quo Vadis*. Opowieść o Rzymie, jako kolebce chrześcijaństwa, w której dochodziło do mordu na wyznawcach Jezusa, a mimo to miłość stanęła na najwyższym stopniu. Twórczość Henryka Sienkiewicza była bardzo bogata. *Quo Vadis* odbiega od innych tytułów przede wszystkim z uwagi na brak historycznego zakotwiczenia w dziejach Polski. Jednak tematem przewodnim tego wybitnego dzieła było wyznanie wiary tak ważne i nieodzowne przez cały okres istnienia Rzeczypospolitej. Powieść ta była łącznikiem pomiędzy ogromnym trudem Polaków podczas wielu wydarzeń historycznych (nie tylko o utrzymanie polskości), a zachowaniem tożsamości narodu z religią chrześcijańską. Ugruntowane przez *Quo Vadis* podejście do religii, mogło owocować dalej w podjęciu walki o polskość ujętą w pozostałych dziełach.

6. Walka o niepodległość

Historia Polski, to ciągła walka o zachowanie niepodległości. Po stu dwudziestu latach niewoli, Polska stanęła po raz kolejny przed groźbą utraty niepodległości, wolności i wiary. W odpowiedzi na wyprawę kijowską Piłsudskiego, Bolszewicy ruszyli na zachód, ale tym razem wojna nie była prowadzona między Polską a Rosją. W tym momencie Armia Czerwona chciała pójść dalej i zawładnąć Europą. Polacy stanęli więc nie tylko przed obroną własnych wartości, ale również wartości innych krajów starego kontynentu. Dowódca Armii Czerwonej Michaił Tuchaczewski ustalił kierunek zamierzeń swojego wojska:

*Bohaterscy żołnierze Armii Czerwonej ! [...] Przez trupa Białej Polski prowadzi droga ku ogólnoświatowej poźodze. Na naszych bagnietach przynieziemy szczęście i pokój masom pracującym. Na zachód!*¹². W 1920 roku,

¹² P. Milcarek, *Polska chrześcijańska*, Dębogóra 2016, s.158

Episkopat Polski w liście do zwierzchników chrześcijaństwa przedstawił jak dramatyczna wydaje się obecna sytuacja na ziemiach atakowanych przez bolszewików.

Nie walczymy zupełnie z narodem, walczymy raczej z tymi, którzy Rosję zdeptali, jej krew i duszę wyskali, idąc po nowe zabory. Jak szarańcza, zniszczywszy wszelkie ślady w jednym miejscu, wędruje do miejsc innych, pędzona z dawnych granic własnym dziełem zniszczenia, podobnie bolszewizm, zatruwszy Rosję, splądrowawszy ją, na Polskę swoje otwiera gardziele.

Dla wroga, który nas zwalcza, nie jest bynajmniej Polska ostatnią przystanią dla jego trofeów; lecz jest mu raczej etapem tylko i pomostem do zdobycia świata¹³.

Dzięki genialnemu dowódcy, którym niewątpliwie był Józef Piłsudski oraz właściwemu dowodzeniu wojskami, możliwe stało się związanie sił bolszewickich na przedpolach Warszawy i pokonanie agresora.

Powyższe rozważania, to zaledwie wybrane fragmenty bogatej historii Polski wplecionej w rozwój chrześcijaństwa w tym zakątku Europy. Kolejne dwie wojny światowe przyniosły nowe bolesne doświadczenia. Nie sposób tutaj tego wszystkiego opisać. W setną rocznicę odzyskania przez Polskę niepodległości poprzestaniemy w tym momencie na wydarzeniach jakie miały miejsce w latach dwudziestych zeszłego wieku.

Podsumowanie

W niniejszym artykule przedstawiono ogromny wpływ religii na rozwój Państwa Polskiego. Począwszy od zastąpienia obyczajów charakterystycznych dla pogaństwa na rzecz wprowadzenia dogmatyki chrześcijańskiej. Prekursorem okazał się być Mieszko I, który poświęcił upodobania swoje i swoich rodaków na rzecz miłości do księżniczki czeskiej Dobrawy. Wraz z rosnącym poparciem społecznym Polska weszła w przymierze z Państwem Watykańskim, co umocniło pozycję Polski na arenie międzynarodowej. Po latach urodzaju duchowego przychodziły też chwile próby, gdy trzeba było bronić wypracowanych obyczajów związanych z wiarą.

¹³ <http://www.piotrskarga.pl/>, dostęp 28.09.2017r

Bibliografia

1. Anonim tzw. Gall, *Kronika polska, księga I*, tłum. R. Grodecki, Ossolineum 1989
2. Mickiewicz A., *Księgi narodu polskiego i pielgrzymstwa polskiego*, Wrocław 1997
3. *Żywot większy świętego Stanisława*, tłum. J. Pleziowa, [w]: *Średnio-wieczne żywoty i cuda patronów Polski*, Warszawa 1987
4. Z. Szczęsny-Feliński, *Pamiętniki*, Warszawa 2013
5. Thietmar, *Kronika Thietmara księga IV*, 55-56, tłum. M.Z. Jedlicki, Kraków 2014

Artykuły

1. <http://www.piotrskarga.pl/>, dostęp 28.09.2017 r.
2. <http://bazhum.muzhp.pl/Niepodleglosc.i.Pamiec>, dostęp 24.09.2017 r .

Abstract

Kacper Dąbrowski

**The development of Christianity and its influence on the
awareness of national identity among Poles**

This article discusses the progression of Christianity on territories of Poland. The text explains how religion as a symbol influences social development as well as sense of security. Further development of Christianity accounted for creation of culture and traditions. Moreover, the following generations greatly influenced commitment to Christianity, regarding it as a new role model for society. Dynamic changes and willingness to explore the secrets of existence show how important religion become in social life. Quick development of morality on territories of Poland was possible because of specific laws.

Key words: **development, religion, safety**